

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE FİNANSMAN BİLİM DALI

**İŞLETMELERDE HİLE YAPMANIN NEDENLERİ ve
SOSYAL PSİKOLOJİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

SEVINJ JAFAROVA

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE FİNANSMAN BİLİM DALI

**İŞLETMELERDE HİLE YAPMANIN NEDENLERİ ve
SOSYAL PSİKOLOJİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

SEVINJ JAFAROVA

Danışman: PROF.DR. NEJAT BOZKURT

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İŞLETME Anabilim Dalı MUHASEBE FINANSMAN Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi SEVİNJ JAFAROVA nın İŞLETMELERDE HİLE YAPMANIN NEDENLERİ VE SOSYAL PSİKOLOJİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.06.2009 tarih ve 2009-10/28 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 28.7.2009

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. NEJAT BOZKURT
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. CEMAL İBİŞ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ŞAHAMET BÜLBÜL

ÖZET

Yapmış olduğumuz bu çalışmada, gün geçtikçe çeşitlenen hilelerin ortak nedenleri incelenerek insanları bu tür eylemler yapmaya iten sosyal, psikolojik, ekonomik nedenlerden hangi birisinin daha etkili olduğuna aydınlık getirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda klasik hile teorileri, hile çeşitleri, insanları bu çeşit suçlar işlemeye iten sosyal psikolojik faktörler, hile eyleminin içerdiği suç unsuru, hilekarların karakter yapısı ve özellikleri incelenmiştir. Davranış bilimcilerinin, kriminologların ve sosyal psikologların hile eylemi hakkında olan düşünceleri ve hile eyleminin içerdiği suç faktörü araştırmamızın temel hattını oluşturmuştur.

Hilenin çeşitli türlerinde ortak olan sosyal ve psikolojik faktörlerin yanı sıra bazı özellikler sadece bazı hile çeşitlerine özgü olmaktadır. Bu açıdan hile türlerinde sosyal psikolojik faktörler ayrı-ayrı ele alınmıştır. Çalışmamızda sosyoloji, sosyal psikoloji ve kriminoloji bilim dallarının bilgilerinden yararlanılarak hile eylemine teorik açıdan yeni boyutlar kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Hile, Suç, Sosyal Psikoloji*

ABSTRACT

In this study we try to assess the most prevalent of the social, psychological and economical motives driving people to commit fraud, by investigating the common causes of fraud, which keeps taking more and more sophisticated forms as time passes. The work includes an overview of classical fraud theories, information on types of fraud, psychological factors driving people to commit the fraud, the crime factor involved in the fraud, characteristics and peculiarities of people committing fraud. The main course of our research is set by the thoughts of behavioral scientists, criminologists and social psychologists regarding fraud as well as the crime factor involved in the fraud.

Although various forms of fraud have many social and psychological factors in common, there are some properties that are peculiar to certain kinds of fraud. In light of this fact, social and psychological factors in fraud types were investigated separately. Our work tries to bring new dimensions to the theory of fraud by making use of the knowledge base from diverse fields like sociology, social psychology and criminology.

Keywords: *Fraud, Crime, Social Psychology*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
TABLO LİSTESİ	VI
ŞEKİL LİSTESİ	VII
KISALTMALAR	VIII
0.GİRİŞ	1
1. İŞLETMELERDE YAPILAN HİLELERİN GENEL TANIMI	3
1.1 Klasik Hile Teorileri	6
1.2 Beyaz Yakalı Suçu Olarak Hile	7
1.3 Hile Üçgeni Teorisi.....	11
1.3.1 Hile Üçgeni Teorisinde Baskı Unsuru	13
1.3.1.1 Mali İçerikli Baskılar	13
1.3.1.2 Kötü Alışkanlıklardan Doğan Baskılar	14
1.3.1.3 İşle İlgili Baskılar.....	14
1.3.1.4 Diğer Baskılar	15
1.3.2 Hile Üçgeni Teorisinde Fırsat Unsuru	15
1.3.2.1 İç Kontrol Yapısındaki Eksiklikler	17
1.3.2.2 Zayıf Ahlak Politikaları	17
1.3.2.3 Hile Suçlarını Cezalandırmada Başarısızlık	19
1.3.3 Hile Üçgeni Teorisinde Haklı Gösterme Unsuru	20
1.3.3.1 Hile Eyleminde Kullanılan Nötrleştirme Teknikleri.....	21
1.4 Hile Çeşitleri	24
1.4.1 Çalışan Hileleri	26
1.4.2 Yönetim Hileleri	29

1.4.3 Yatırım Hileleri	30
1.4.4 Satış Hileleri.....	31
1.4.5 Müşteri Hileleri	32
1.4.6 Diğer Çeşit Hileler	33
1.5 Hile Araştırması	39
1.6 Hile Teorilerinin Prensipleri	40
2. İŞLETMELERDE YAPILAN HİLELERİN NEDENLERİ.....	42
2.1 Davranışsal Kökenli Hile Nedenleri	45
2.2 Hile ve Güven Unsuru.....	46
2.3 İşletmelerde Yapılan Hileleri Ortaya Çıkarma Metotları	49
2.3.1 İşletmelerde Hile Riski.....	52
2.4 Hile Belirtileri veya Kırmızı Bayraklar	54
2.5 Hileleri Engelleme Yöntemleri	61
3. HİLE EYLEMİNİN SOSYAL PSİKOLOJİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	63
.....
3.1 Sosyoloji, Psikoloji, Kriminoloji ve Sosyal Psikoloji Tanımları.....	65
3.2 Hile Eyleminde Sosyal Psikolojik Faktörler	70
3.3 Hile Psikolojisinde Motivasyonu Unsuru	71
3.4 Hile Eyleminde Suç Unsuru.....	75
3.4.1 Suçlu ve Hileli Davranışın Açıklanması.....	78
3.4.2 Hileli Davranışın Biyolojik Açıklaması.....	89
3.4.3 Hileli Davranışın Fizyolojik Açıklaması	90
3.4.4 Hileli Davranışın Psikolojik Açıklaması.....	91
3.4.5 Hileli Davranışın Sosyolojik Açıklamaları	94
3.5 Suçluluğun boyutları	96
3.5.1 Mağdur edici boyut	97
3.5.2 Politik boyut	97
3.5.3 Ciddilik Boyutu.....	98
3.6 Suçlu Davranışın Ölçülmesi ve Sınıflandırılması.....	99

3.6.1 Tahmin	100
3.6.2 Karar Verme.....	100
3.6.3 Nedensellik.....	101
4. HİLE ÇEŞİTLERİNDE SOSYAL PSİKOLOJİK FAKTÖRLER	107
4.1 Yöneticiler Tarafından Yapılan Hilelerde Sosyal Psikolojik Faktörler	107
4.2 Çalışan veya Müşteriler Tarafından Yapılan İşletme Karşıtı Hilelerde Sosyal Psikolojik Faktörler.....	108
4.3 Yüz Yüze İşlenen Hilelerin Sosyal Psikolojik Faktörleri	109
4.4 Elektronik Ortamda veya Diğer Dolayı Yollarla Yapılan Hilelerin Sosyal Psikolojik Faktörleri.....	110
4.5 Hile Yapanların Kimlikleri ve Karakteristik Özellikleri.....	111
4.5.1 Hilekârların Özellikleri ve Karakter Yapıları	118
4.6 Hile Eylemlerinin Önlenmesi için Yapılabilecekler	121
4.6.1 Ekonomik Açıdan Hilenin Değerlendirilmesi.....	123
4.6.2 Hile Denetimi ile Bağımsız Denetim Arasındaki Farklılıklar	124
4.7 Meslek Ahlakına Uymayan ve Etik Dışı Davranış Olarak Hile	126
4.8 Türkiye’de Hile Değerlemesi.....	133
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA	137

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. Çalışan Hilesi ve Kurban İlişkisi	28
Tablo 2. Bankacılık Hileleri	38
Tablo 3. Tipik Hile Gelişimi ve Sonlanması	56

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1: Hile Üçgeni	12
Şekil 2: Kredi Aşaması ve Hile	37
Şekil 3: Hileleri Ortaya Çıkarma Metotları	50
Şekil 4: Hile Riski Profili	53
Şekil 5: Hile Yapmaya Karar Verme Seçenekleri	87
Şekil 6: Hilelerin Cinsiyete Göre Oranlaması	113
Şekil 7: İş Ahlakı	127

KISALTMALAR

ABD – Amerika Birleşik Devletleri

ACFE - Association of Certified Fraud Examiners

AGE – Adı Geçen Eser

AICPA - American Institute of Certified Public Accountants

CPA - Certified Public Accountant

FBI - Federal Bureau of Investigation

FFA - Fraud and Forensic Accounting

IAS – International Accounting Standards

PWC – Pricewaterhouse Coopers

S. – Sayfa

SAS - Statements on Auditing Standards

Vb. – Ve başka

Vs. – Vesaire

0.GİRİŞ

Ülke ekonomilerinin hızlı gelişimi rekabetçi ortamın acımasızlığını giderek artırmaktadır. Bu ortamlarda kalıcı olabilmek için işletmelerin ve işletme çalışanlarının ister yasal olan, isterse yasal olmayan yollarla rekabete karşı devamlı olabilmek için başvurdukları birçok yöntemler bulunmaktadır. Genellikle kısa zamanda ilerleme kaydetmek için başvuru yasal olmayan yöntemler hilelerin, yolsuzlukların, rüşvetin, aldatmacılığın sayısını artırmıştır. Bu çeşit davranışların yaygınlaşması ve yüksek tutarlı rakamlara ulaşması hile olaylarına dünya çapında medyanın ilgisini çekmiştir. Bu da beraberinde yeni söyleşilere sebep olmuş ve olayların toplumda sosyolojik, psikolojik, kriminolojik, sosyal düzen ve etik bakımından etkileri tartışılmaya başlanmıştır.

Çalışmamızda, güncel olan bir konu işletme çalışanları tarafından yapılan hileler ele alınmış ve bu hileler sosyal psikolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan hileler toplumun farklı kesimlerine olan etkileriyle beraber olayın güncelliğini artırmaktadır. Hilenin odak noktası olan insan unsuru hile araştırmalarında farklı bilim dallarından yararlanmayı gerekli kılmıştır.

İşletmelerde çalışanlar, yöneticiler, müşteriler ve diğer taraflarca yapılan hileler günümüzde işletmelerin iflasına, yatırımcıların mağdur olmasına, denetim şirketlerinin zarar görmesine neden olabilmektedir. Bu durum toplumda güven sorunu oluşturmakta dolayısıyla genel anlamda ekonomiler etkilenmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, işletmelerde yapılan hilelerin genel tanımı, klasik hile teorileri, beyaz yakalı suçu olarak hile, hile üçgeni teorisi, hile çeşitleri, hile araştırması, hile teorilerinin prensipleri konuları ele alınmıştır. Çalışmamızda farklı kaynaklardan derlenerek toplanan hile çeşitlerinden güncel olanlara yer verilmiştir.

İkinci bölümde, işletmelerde yapılan hilelerin nedenlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda davranışsal kökenli hile nedenleri, hile ve güven unsuru, işletmelerde yapılan hileleri ortaya çıkarma metotları, hile belirtileri ve kırmızı bayraklar, hileleri engelleme yöntemleri konularından bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde, hile eylemi sosyal psikolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlk önce sosyoloji, psikoloji, kriminoloji ve sosyal psikoloji bilimlerinin tanımları verilmiş, daha sonra hile eyleminin içerdiği suç unsuruna bu bilimlerin çerçevesinde açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle sosyologların ve kriminologların beyaz yaka suçlarını bilimsel yönden açıklamaya çalışmaları dikkat çekicidir. Bu bölümde hileli ve suçlu davranışın biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik açıklamalarına da yer verilmiştir. Hilenin toplumsal etkilerinden bahsedilmiştir. Hile eyleminin içerdiği suç unsuru göz önünde bulundurularak suç eyleminin boyutları ve suçlu davranışın ölçülmesi ve sınıflandırılması konularına değinilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde, hile çeşitlerinde sosyal psikolojik faktörler incelenmiştir. Hilenin türüne göre yapıma yöntemleri, hilekârların psikolojik özellikleri ve sosyal faktörlerin değişim göstermesi bu çeşit ayırımın yapılmasına sebep olmuştur. Yöneticiler tarafından yapılan hilelerde sosyal psikolojik faktörler, çalışan veya müşteriler tarafından yapılan işletme karşıtı hilelerde sosyal psikolojik faktörler, yüz-yüze işlenen hilelerin sosyal psikolojik faktörleri, elektronik ortamda veya diğer dolay yollarla yapılan hilelerin sosyal psikolojik faktörleri bu kapsamda incelenmiştir. Dünya çapında artan internet kullanımı ve finansal işlemlerin internet üzerinden yapılabilmesi yeni hile çeşitlerine olanak sağlamaktadır. Bu yöntemlerle yapılan hilelerde insanların daha az suçluluk duydukları düşünülmektedir. Hile yapanların kimlikleri ve karakter yapıları, hilekarların ortak özellikleri konuları araştırılmış ve bu kriterlerin hile eylemlerini önlemek açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Son olarak hile eylemi meslek ahlakına uymayan ve etik dışı davranış olarak incelenmiştir. Çalışmamız sonuç ve kaynakça kısmı ile tamamlanmıştır.

1. İŞLETMELERDE YAPILAN HİLELERİN GENEL TANIMI

Hile kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, desise ve entrikalardır.”¹

IFAC (International Federation of Accountants) ise hileyi şu şekilde tanımlamıştır: “Yönetimin arasında bulunan, yöneticisinden sorumlu, görevli memur veya üçüncü kişilerden olan, bir ya da daha fazla kişi tarafından yapılan kasti bir davranış, adil olmayan ve yasa dışı avantajlar sağlamaktır”.²

Hile kavramının çok net olarak standartlarda yer almadığı dönemlerde mali tablolardaki kasıtlı sapmalar “düzensizlik” olarak adlandırılmaktaydı ve düzensizlikler; yönetimin kasıtlı olarak bazı hususları mali tablolarda göstermemesi, yöneticilerin ve şirket çalışanlarının hileli işlemleri, şirket varlıklarının çalınması veya varlıklardaki emniyeti suiistimal olarak açıklanmaktaydı. 1997 yılında yürürlüğe giren SAS 82’de ise, düzensizlik kavramının yerini hile almış, mali tablolardaki hilenin, hileli mali tablolardan ve varlıkların kötüye kullanımından kaynaklandığı belirtilmiştir.

Hile eylemi, özellikle işletmeye yönelik olanlar açısından, tüm dünyada önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bunun tersini söyleyen yayın organı, kişi veya kurum bulabilmek neredeyse olanaksızdır. İşletmelerde yapılan hileler hem sıklık açısından, hem de tutar açısından giderek artmaktadır.³

Amerikan’ın Sertifikalı Hile Denetçileri Birliği (Association of Certified Fraud Examiners) kısa adıyla ACFE, 2006’te yayınladığı “Mesleki Hile ve Suiistimal” başlıklı raporunda hileyi şöyle tanımlamaktadır: “Bir kişinin görevini, çalıştığı işletmenin kaynak ve varlıklarını kasıtlı olarak kötüye kullanması veya suiistimal ederek kendine haksız fayda

¹ <http://www.tdk.org.tr/> 5.12.2008.

² <http://www.ifac.org> 8.12.2008.

³ Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.4.

sağlamasıdır.” Bu genel bir tanımlama olup çalışanların, yöneticilerin ve üst düzey yöneticilerin yapacağı tüm yolsuzluk ve hileleri kapsamaktadır. Bu çeşit hileler şirket varlıklarına el koymak gibi basit de olabilir, mali tablo hileleri kadar karmaşık da olabilir. ⁴

Uzmanların tahminine göre 1 yılda yapılan beyaz yakalı suçların maliyeti sokak suçlarından ortalama 20 defa daha fazladır. ACFE'nin tahminine göre 2004 yılında yapılan hile maliyeti ABD ekonomisine 660 milyar dolara mal olmuştur, 2006 yılına olan raporunda ise bu rakam 652 milyar dolardır.⁵ ACFE'nin 2008 senesi için olan son raporu 2006 senesinin Ocak ayı ile 2008 senesinin Şubat ayına kadar olan zamanı kapsamakta olup bu süre içerisinde 959 hile vakası incelenmiştir. ⁶

Hilenin genel olarak kabul edilmiş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Hilenin kapsamlı tanımını yapmak mümkündür. Aslında yaygın olan iki tanım arasında ayırım yapmak mümkün olabilir: genel olan tanım ve kriminal suç oluşturan tanım. Ama tüm tanımların ortak bir konusu – sahtekârlık veya düzenbazlık faktörleridir.⁷

Birçok sözlükte “hile” kelimesinin benzer ama tam olarak aynı olmayan tanımları bulunmaktadır. Onlardan bazıları;

- İlegal veya yasadışı bir şekilde haksız kazanç sağlamak
- Kasten hatalı beyanda bulunmak
- Başka bir kişiye zarar vererek yarar sağlamak
- Avantaj elde etmek için tasarlanmış bir kandırmaca ile yarar sağlamak

⁴ The Association of Certified Fraud Examiners, “2006 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse” USA, 2006.

⁵ The Association of Certified Fraud Examiners, “2006 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse” USA, 2006.

⁶ The Association of Certified Fraud Examiners, “2008 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse” USA, 2008.

⁷ http://legal.practitioner.com/regulation/standards_9_2.htm, 24.01.2009.

- Gerçeği kasıtlı bir şekilde çarpıtarak; hilekar uygulama veya aldatmacaya başvurup başkalarını mahrum bırakarak varlığa ve diğer şeylere sahip olmak
- Başarılı bir işverenin kasıtlı bir şekilde, gizli anlaşma, kurnazlık, dolandırıcılık veya kandırma vasıtasıyla insanları kayba uğratması ve haklarına zarar vermesi
- Eylemi gerçekleştiren kişinin yaptığı davranışın zararsız ve basit olduğuna inanması
- Gerçeği kasıtlı bir şekilde bozarak birilerine gerçek düzeni farklı bir şekilde yansıtmak

Hile eylemini ve hile eylemini gerçekleştireni daha iyi anlamak için hilenin tanımını, modellerini ve sınıflandırılmasını çok iyi anlamak gerekiyor.⁸

Genel olarak, bir şeyi yasal olmayan yollarla başkalarından almanın iki temel yöntemi bulunmaktadır: ya istediğiniz bir şeyi vermesi için kişiye fiziksel güç uygulamanız gerekir ya da onu kandırarak hileli yollarla varlıklarını ele geçirebilirsiniz. Burada birinci duruma hırsızlık, ikinci duruma ise hile adı verilmektedir. Hırsızlık genellikle hileden daha şiddetli ve daha sarsıcı olmakta ve medyanın dikkatini daha fazla çekmektedir fakat hileden dolayı oluşan zararlar hırsızlıktan dolayı oluşan zararlardan çok daha fazladır. Hile her zaman aldatma, güven ve sahtekârlık içermektedir.⁹

Sonuç: hile hırsızlık ile aynı şey değildir.

- ✓ Banka soymak hırsızlıktır, çalışanın kasadaki parayı alması hiledir.
- ✓ Hırsızlık yapan insanlar bunu geceleyin ve maske takarak yaparlar, hile yapan insanlar ise bunu güpegündüz takım elbise giyerek yaparlar.
- ✓ Hırsızlık doğrudan yapılır, hile dolayı yani gizli bir şekilde yapılır.

⁸ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist “Fraud Auditing and Forensic Accounting” Third Edition, Publisher:Hoboken : John Wiley & Sons, Inc, Canada, 2006 s.1.

⁹ Albrecht W.Steve “Fraud Examination” South-Western, USA, 2003 s.6.

- ✓ Hırsızlık düşük sınıf suçlular (adi suçlular) tarafından yapılırken, hile üst sınıf yani beyaz yakalılar tarafından yapılır.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi hile ile hırsızlık arasındaki en önemli fark; hilenin neden olabileceği zararların çok daha fazla olduğudur.¹⁰

Kısaca söylemek gerekirse hile - gerçekçilik, adalet, doğruluk ve eşitlik kelimelerine zıt olan kasıtlı kandırmacılık, yalan söylemek ve dolandırıcılık eylemlerini içeren faaliyettir.¹¹

İşletmeler umulmayacak tutarlarda varlıklarını çeşitli hile biçimleri ile çalışanlarına kaptırmaktadırlar. Yapılan tüm araştırmalar işletmelerin hilelerden doğan zararlarının büyük tutarlarda olduğunu ve bu tutarların giderek arttığını göstermektedir.¹²

Hile eylemi ile ilgili olarak açıklanacak çok sayıda alt bölüm bulunmaktadır. Örneğin, çalışanları hile yapmaya iten nedenler, beyaz yaka suçu olarak hile, hile türleri ve hilelerin yapılma biçimleri, hile eylemini yapan kişilerin karakteristik özellikleri, hilenin sosyal etkileri, hilelerin ortaya çıkartılması ve önlenmesi için yapılması gerekenler bu kapsamda sıralanabilir.

1.1 Klasik Hile Teorileri

Finansal devrimler sonucunda değişen dünyada insanoğlu zaman-zaman çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Beyaz yakalı suçlar, hile, varlık zimmete geçirmek,

¹⁰ Robert J. Linqvist, Joseph T. Wells, Bologna G.Jack, "The Accountant's Handbook of Fraud and Commercial Crime" John Wiley & Sons Inc. USA, 1992, s.16.

¹¹ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist "Fraud Auditing and Forensic Accounting" Third Edition, Publisher:Hoboken : John Wiley & Sons, Inc, Canada 2006 s.1.

¹² Bozkurt Nejat "İşletme Çalışanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler", Yaklaşım, Yıl 8,Sayı 92, Ağustos, 2000.

yolsuzluk ve diğer çeşit finansal suçlar bu sorunlara örnek olabilir. Tarih boyunca bilim adamları bu çeşit sorunlara aydınlık getirmeye çalışmışlar. Hile eylemi veya finansal suçlarla ilgili yapılan araştırmalar sonucu ileri sürülen teorileri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:¹³

- Sutherland - Beyaz Yakalı Suçlar
- Cressey - Hile Üçgeni Teorisi
- Albrecht – Hile Çeşitleri
- Hollinger-Clark'ın - Hile Araştırması

Bu teorilerin ortaya çıkmasına ve gelişimine alt başlıklar halinde yer verilecektir.

1.2 Beyaz Yakalı Suçu Olarak Hile

19. ve 20. yüzyılların kapsamlı beyaz yakalı suçları 18. yüzyılda İngiltere finansını radikal değişikliğe uğratan finansal devrimden doğmuştu. Finansal suçlar kapitalizmin kendisi kadar eskidir. Menkul kıymetler pazarının büyümesi ve işletmelerin yapısal değişimleri dünyaya yeni ve dürüst olmayan iş adamlarının gelmesi için olanak sağladı.¹⁴

"Beyaz yakalı suç" suç mudur – sorusu 20. yüzyılın başlarında bilim adamlarını düşündüren sorulardan olmuştur. İş dünyası ve profesyoneller tarafından yapılan suçlu davranışa kapsamlı teoriler getirilmesi gerektiğine dair tartışmalar yapılmıştır. Yasal olarak suç tanımlaması yapmak sorun oluşturmakta ve 2 çeşit soru ortaya çıkmaktadır: "Suç kelimesi bu kararların hakkında verildiği davranışa uygulanabilir mi? Eğer böyle ise, neden

¹³ Raymond S. Kulzick "Fraud Theories" CPA, CFE, FCPA, CDFIA St. Thomas University Miami, Florida 2006. s.1.

¹⁴ Robb George "White Collar Crime in Modern England: Financial Fraud and Business Morality" UK,1992, s.11.

bu uygulanmıyor ve neden kriminologlar beyaz yaka suçlarını diğer suçlarla akraba olarak görmüyorlar? İlk soru semantikle ilgili, ikinci soru ise algılama ve açıklama ile ilgilidir.

İki soyut kriterin kombinasyonu genellikle bilim adamları tarafından suçun yasal tanımlaması için gerekli görülmemekte, yani suçun yasal tanımlaması toplumsal olarak zararlı davranışı ve caza hükmünü etkilemektedir.¹⁵

Beyaz yakalı suçları çok çeşit suç eylemlerini kapsamaktadır: vergi hileleri, legal olmayan satışlar, tahvil, hisse senedi ve arazi hileleri, zimmete geçirme ve zararlı ürünlerin satışı bunlardan bazılarıdır. Tabii ki tüm beyaz yakalı suçları Enron veya WorldCom tarafından yapılan kadar büyük hacimli değildir. Beyaz yakalı suçlarının dağılımı ölçmek diğer suçlara göre daha zordur çünkü bu çeşit suçların genellikle resmi istatistikleri tutulmamaktadır. Beyaz yakalı suçlar genellikle orta sınıf ve yüksek pozisyonda bulunanlar tarafından yapılmaktadır.¹⁶

Beyaz yakalı suçu 1940'larda kriminolog Edwin H. Sutherland tarafından popülerleştirilmiştir. Sutherland iş adamlarının ve yüksek statülü insanların işlediği suçların araştırmacılar tarafından yeterince dikkate alınmadığını düşünmekteydi. Onun bakış açısına göre, suç tüm yasa ihlallerini kapsamalıdır. Sadece polisin dikkatini çeken aşağı sınıf üyelerinin işlediği suçlar değil. Sutherland'a göre beyaz yaka suçu saygın ve yüksek statüye sahip bir kişi tarafından görevdeyken işlenmiştir. Dikkat edilmesi gereken nokta suçtan faydalanan kimse suçu işleyenin kendisidir. Bu çeşit suçları işlemek genellikle onların buldukları konumdan dolayı mümkün olmaktadır.¹⁷

Sutherland'ın beyaz yaka suçu tanımının sınırlı olması tartışmalara sebep olmuştur. Uzmanlar yüksek statüde olmayan kişilerin de geleneksel olmayan suçlar işlediklerini ortaya koymuşlardır. Tanımı genişletmek için bir teklif Amerika'nın adalet

¹⁵ Marvin E. Wolfgang, Leonard Savitz, Norman Johnston, "The Sociology of Crime and Delinquency" John Wiley and Sons, 1962, s.20.

¹⁶ Anthony Giddens, Simon Griffiths "Sociology" 5th edition, 2006, s.824.

¹⁷ Kenneth J. Neubeck, Mary Alice Neubeck, Davita Silfen Glasberg "Social Problems: A Critical Approach" 5th edition, 2007, s. 480.

bakanlığında görev yapmış Herbert Edelhertz tarafından önerilmiştir. Edelhertz'e göre beyaz yaka suçu fiziksel olmayan, hile ve aldatmaca ile yapılmış amacı para ve mal edinme, bunların kaybı, iş veya kişisel avantaj elde etme gibi suçları içeren bir eylemdir. Bu tanım suçu işleyenden daha çok suçun kendisine odaklanmaktadır. Bu sadece kurumsal yetkililer tarafından işlenen suçları değil aynı zamanda daha düşük mevkideki muhasebeci, gişe görevlisi gibi kişiler tarafından işlenen suçları da kapsamaktadır.

Bunun yanı sıra beyaz yaka suçları sadece 'işletme suçları' olarak sınırlandırılmamalıdır, çünkü beyaz yaka çalışanın hile, yolsuzluk, zimmete geçirme, bilgisayar suçları ve evrak sahtekârlığı gibi çeşitli eylemleri gerçekleştirmek için fırsatı bulunmaktadır.¹⁸

Ek olarak, beyaz yaka suçları kurumsal suçlardan farklıdır. Beyaz yaka suçlarının kişiler tarafından kendi çıkarları için işlenmesine karşılık, kurumsal suçlar kurumun çıkarı için yapılmış büyük yasa ihlalleridir. Çoğu zaman bu suçlar işletmedeki yetkililer tarafından işlense de bunlar şahısların yararı için değil kurumun yararı için işlenmiştir. Beyaz yaka suçunda suçlu olan şahıstır. Kurumsal suçta ise suçlu olan kurumun kendisidir. Dolayısıyla zimmete geçirme, içten öğrenenleri ticareti ve hile beyaz yaka suçu örnekleridir. Çünkü suçtan çıkarı olan suçu işleyenin kendisidir. Buna karşılık, zehirli madde atıkları, borsa manipülasyonu, müşterilerin sağlık sorunlarına sebep olan ürün hatalarının giderilmemesi kurumsal suçta örneklerdir. Çünkü bu durumda yasayı ihlal ederek kazançlı çıkan işletmedir. Her ne kadar kurum içindeki belli kişiler kazançlı çıksalar da suçun motive edici sebebi işletme için sağlam imaj oluşturmaktır.¹⁹

Sutherland 45 senlik dönem içerisinde 70 Amerikan şirketini incelediğinde her kurumun en az 1 kere yasa ihlali yaptığını fark etmiştir. Bunlar genellikle yalan reklam, kötü çalışma şartları, haksız rekabet ve finansal hilelerdir. Başka araştırmacılar beyaz yaka suçunun farklı yönlerini parçalar halinde incelemişler. Çoğu zaman bilgiye ulaşmak çok zor

¹⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/White-collar_crime#Relationship_to_other_types_of_crime 8.11.2008.

¹⁹ Kenneth J. Neubeck, Mary Alice Neubeck, Davita Silfen Glasberg "Social Problems: A Critical Approach" 5th edition, 2007, s. 481.

olmuştur. Yetkililerin ve profesyonellerin ofisleri araştırmacıların kolay erişebileceği yerler değildir ve bunlara erişim olsa bile bu suçlar genellikle çok büyük gizlilikle yapılmaktadır. Çoğu zaman kurbanlar durumlarının farkında olmamaktadırlar. Ayrıca beyaz yaka suçunun işlendiğini ispatlayabilmek için araştırmacıların hukuk, muhasebe ve ekonomi becerilerinin olması gerekmektedir. Sosyologlar ise genellikle bu tür becerilere sahip olmamaktadırlar. Bunun sonucu olarak beyaz yaka suçları ile ilgili bilgimizin kaynağı birkaç mahkeme veya devlet araştırmalarına dayanmaktadır. Bu tür elde edilen bilgilerin de tümü kapsamı düşünülemez.²⁰

Orta sınıf üyelerinin kamu ve özel şirketlerde yönetici ve memurların yapmış olduğu görevlere ilişkin işlenmiş suçlara beyaz yakalı suçlar denmektedir. Suç denildiğinde, alt sınıflara mensup insanların işledikleri suçlar akla gelmektedir. Beyaz yakalı suç kavramı, suçun tüm toplumsal kesimlere mensup insanlar tarafından işlenebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, zimmet, irtikâp, rüşvet, hile beyaz yakalı suçların başında gelmektedir.

Kamu ve özel bankaların içinin boşaltılması veya hortumlanması kavramı ortaya çıktı. Bu işleri yapan banka sahiplerine de hortumcu denilmektedir. Bu yaklaşım yapılan eylemlerin hırsızlık olarak damgalanması amacına yönelik olabilir. Hortumcu ile hırsız farklı çağrışımlar uyandırmaktadır. Hırsız toplumsal olarak daha ağır bir kavramdır.²¹

Sosyologlar hala beyaz yaka suçu ve kurumsal suç arasındaki farkı tartışmaya devam etmekte. Yasalar ise çoğu zaman suçlara karşı duyarsızdır. Örneğin 1970'lerde bazı büyük şirketler iş yaptıkları yabancı ülkelerdeki önemli yetkililere gizli fonlardan aldıkları paralarla rüşvet vermişlerdir. Bu eylemler 1977'de federal yolsuzluk yasası çıkana kadar legal idiler.

Birçok yasa ihlali hiçbir zaman suç mahkemelerine iletilmemektedir. Örneğin, yanlış reklam ve tekelleşme genellikle devletin yetkili kurumları tarafından incelenmektedir.

²⁰ Kenneth J. Neubeck, Mary Alice Neubeck, Davita silfen Glasberg AGE. s. 481.

²¹ Halil İbrahim Bahar "Sosyoloji" USAK, Ankara, 2008 s. 150.

Şirketin yalan reklam yaptığı ispatlandığında ona bu yasadışı eylemine son vermesi iletilir. Şirket buna uyduğu durumda olay kapanmış sayılmaktadır. Ortada yasa açısından bir suçlama ve suçlu mevcut değildir. Fakat bu durumda beyaz yaka suçunun işlenmediği kabul edilebilir mi?

Beyaz yaka ve işletme suçlarını tanımlamada etik olmayan ve illegal davranış arasındaki ince çizgi yardımcı olmaktadır. Beyaz yaka suçlarının ve işletme veya kurumsal suçlarının araştırılmasındaki zorluklar, tanımlama için olan yaygın teşebbüslere engel olmaktadır.

Beyaz yakalı suçların çeşitlerinden biri de yolsuzluktur. Genellikle kamu çalışanlarının yaptıkları bu davranış türü yasal olarak cezai tedbirler gerektiren eylem kapsamındadır.

Genellikle hile sınıflandırması ile beyaz yakalı suçlar arasındaki farkı sormak gereksiz görülmektedir. Saldırı türleri olarak hile ve sahtekârlık arasında üç temel fark bulunmaktadır:

Birincisi, sahtekârlıkla hep para veya mülk elde etmeye çalışılırken hilenin amacı daha büyük olabilir. İkincisi, sahtekârlık geçmiş veya şu anki bilgileri yanlış algılama gerektiğine karşılık, hile gelecekle ilgili olmayacak vaatler içerebilir. Üçüncüsü, sahtekârlık bir hırsızlık gerektirdiği halde hile sıklıkla, tam suçluluk ve gelişmekte olan suçluluğu birleştirerek suçluyu aldatıcı yöntemlerle gelir elde etmeye yönelmektedir.²²

1.3 Hile Üçgeni Teorisi

Geleneksel hile araştırmalarından olan 1950’lerde Donald Cressey’in araştırması hilenin “neden?” yapıldığı sorusunu en iyi anlamamızı sağlar. Bu araştırma “Hile Üçgeni”

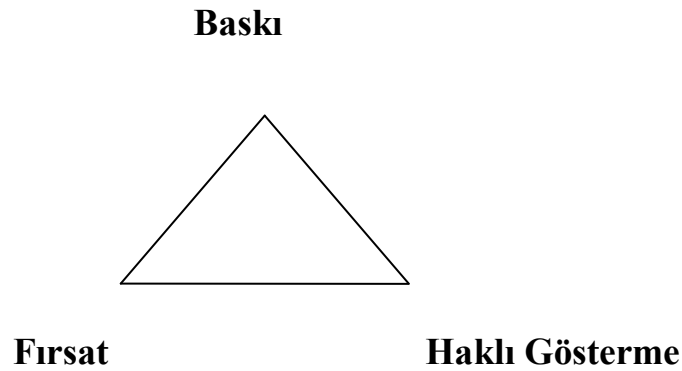
²² Henry N. Pontell, Gilbert Geis "International Handbook of White-Collar and Corporate Crime" Springer, 2006, s.232.

olarak bilinen sonucu ortaya koymaktadır. Cressey hile yapmakta suçlu bulunan mahkûmlarla görüşme kararı almış ve hapisanede yaklaşık 200 hilekâr mahkûmla görüşme yapmıştır. Onun çabalarının en önemli sonuçlarından biri, her bir hilenin 3 ortak yanı olması idi. Bu üç unsur:²³

- Birinci unsur: baskı
- İkinci unsur: haklı gösterme
- Üçüncü unsur: suçu işlemek için gerekli bilgi ve fırsat

Bu üç unsur hile üçgeninin köşelerini oluşturmaktadır.²⁴

Şekil: 1 Hile Üçgeni

Hile eyleminin yapılmasında uygun ortam oluşturacak unsurları ayrı-ayrı olarak incelemekte yarar vardır.

²³ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE. s.8.

²⁴ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist. AGE. s.8.

1.3.1 Hile Üçgeni Teorisinde Baskı Unsuru

Baskı hilekârın hayatında yaşanmış acil para gerektiren bir durumdur. Bu durum onu çalmaya motive eder. Genellikle bu motivasyonun arkasındaki sebep finansal ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Fakat bu başka türlü baskıların sonucunda da oluşabilir. Örneğin, uyuşturucu bağımlılığı veya kumar bağımlılığı aynı hayat düzenini devam ettirebilmek için büyük parasal ihtiyaç oluşturabilir. Bazen hile yapanı başka bir dürtü de motive edebilir. Örneğin neredeyse tüm finansal tablo hilelerinde motivasyona genellikle hisse senedi fiyatlarından veya primlerden elde edilecek kar sebep olmuştur. Bazen aşırı açgözlülük zengin insanları bile hile yapmaya itmektedir.²⁵

Genelleme yapmak gerekirse baskı unsurlarını 3 ana grupta toplamak mümkündür:

- Mali içerikli baskılar
- Kötü alışkanlıklardan doğan baskılar
- İşle ilgili baskılar²⁶

1.3.1.1 Mali İçerikli Baskılar

Bunlar genellikle kişilerin çeşitli nedenlerle paraya gereksinim duymaları sonucu ortaya çıkan baskılardır. Bu tür baskıları aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz:

- Para hırsı ve açgözlülük
- Güzel yaşama isteği

²⁵ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist. AGE. s.9.

²⁶ Bozkurt Nejat “İşletme Çalışanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler”, Yaklaşım, Yıl 8,Sayı 92, Ağustos, 2000.

- Yüksek tutarlarda kişisel borçlar
- Yüksek tutarlı sağlık harcamaları
- Beklenmeyen mali gereksinimler

1.3.1.2 Kötü Alışkanlıklardan Doğan Baskılar

Bu tür baskılar, mali içerikli baskılarla bağlantılı özellikler taşımaktadırlar. Kişinin, kumarbaz olması, uyuşturucu veya alkol bağımlısı olması, gece hayatına düşkünlük hileyi doğurabilecek nedenler arasında sayılmaktadır. Hileyi motive eden unsurlar arasında bu tür alışkanlıklar en kötü tür olarak kabul edilmektedir. Çocuğuna veya kocasına uyuşturucu veya içki parası götürebilmek için yolsuzluk yapan kadın çalışanlar, çok başarılı çalışma hayatı olduğu halde kumar tutkusu nedeniyle yolsuzluk yapan yönetici örnekleri çoktur.²⁷

1.3.1.3 İşle İlgili Baskılar

Çalışanın işinden memnun olmaması, haksızlığa uğradığını düşünmesi, beklediği terfi alamaması, düşük ücretle çalıştırılması, üstlerince gereken takdiri görememesi hileyi doğuran nedenler arasında görülmektedir.

²⁷ Bozkurt Nejat “İşletme Çalışanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler”, Yaklaşım, Yıl 8,Sayı 92, Ağustos, 2000.

1.3.1.4 Diğer Baskılar

Tüm bunlardan başka sosyal ve politik hayatta kalma mücadelesi de finansal tablo hilelerini yapmaya egosantrik veya ideolojik dürtüler olarak sebep olabilir.

İnsanlar bazen de kendi egolarını büyütme için hile yapıyorlar. Var olmayan başarılarından bahsediyorlar. Bazen ise aşırı güç isteği veya politik hayatta kalmak için aldatmaya başvuruyorlar. Kendi bakış açıları ile ilgili yalan söylüyorlar. İnanmadıkları şeylere inanmış gibi davranıyorlar ya da kendi politik rakiplerine karşı yalan söylüyor, bilerek rakiplerinin belli bir konuyla ilgili görüşlerini yanlış yansıtıyorlar.

İş dünyasında yapılan hileler eski bir deyim olan “Savaşta ve sevgide her şey mübahtır” cümlesine dayandırılmaktadır. Yani iş dünyasında da önde olmak, kaybetmemek için yapılan her şey mübahtır. Bütün bunların yanında bir motivasyon çeşidi daha vardır. Buna psikoz denmektedir çünkü bu akıllıca davranılarak yapılan davranış değildir. Bu kategoride patolojik yalancılar, profesyonel hilebazlar yer almaktadır.²⁸

1.3.2 Hile Üçgeni Teorisinde Fırsat Unsuru

Hile üçgeninin üç ayağı içinde işletmenin üzerinde fazlasıyla etkili olabileceği unsur fırsat unsurudur. Cressey’in araştırması hilekârların her zaman yeterli bilgi ve fırsatlara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Basit bir açıklama: yöneticiler ve personel yıllardan beri çalıştıkları işletmenin zayıf yönlerini, iç kontrolün zaafalarını bilmekte ve suçlu başarıyla gerçekleştirmek için yeteri kadar bilgi ve olanağı sağlamış durumundalar.

Fırsatın ana faktörü iç kontrol sistemidir. İç kontrolün her hangi bir zaafılığı söz konusu olduğu an hilekâr fırsatı yakalamış durumundadır. Nitekim hile üçgeni yaklaşımının

²⁸ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist. AGE. s.9.

denetçiler için hileleri gözlemlemede veya kontrol edebilmede tek yol olup olmadığı tartışılabilir.²⁹

Hile üçgenimizin fırsat unsuru özellikle işletme tepe yönetimlerini ve sahiplerini doğrudan ilgilendiren bir unsurdur. İşletmede çalışanlara hile yapma fırsatını sağlama, hilenin doğmasında en önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bir işletmede hile olayının gerçekleşmemesi için dikkat edilmesi gereken nokta çoğunlukla bu unsur olmaktadır. İşletmede sıkı bir kontrol olduğunu bilen, hile yaparsa yakalanma olasılığının yüksek olduğunu düşünen bir çalışan kolay-kolay hile yapmaya yönelmemektedir. Tersî durumunda ise hile yapması için çalıştığı işletmede fırsatlar olduğunu gören ve yakalanma olasılığının az olduğunu bilen bir çalışan ise hile yapmaya daha fazla istekli olmaktadır.

Bir işletmede hilenin doğmasını sağlayan fırsat unsurları aşağıdaki gibi sıralanabilir.³⁰

- ✓ İşletmede hileli hareketleri önleyecek veya ortaya çıkartabilecek bir kontrol yapısının zayıf olması
- ✓ Zayıf ahlak politikaları
- ✓ Üçüncü kişilerle ve ortaklarla yapılan gizli anlaşmalar
- ✓ Çalışanların yaptıkları işlerin kalitesini değerlemede yetersizlik
- ✓ Hile yapanların cezalandırılacağı disiplinli bir ortamın sağlanmaması
- ✓ İşletmede çalışanlar arasında bilgi akışının zayıf olması
- ✓ Tepe yönetiminde var olan cahillik, umursamazlık ve yetenek eksikliği
- ✓ Sağlıklı denetim çalışmalarının olmaması.

²⁹ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist. AGE. s.11.

³⁰Bozkurt Nejat "İşletme Çalışanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler", Yaklaşım, Yıl 8,Sayı 92, Ağustos, 2000.

- ✓ Sıralanan bu fırsat unsurlarından bazılarının alt başlıklarla daha geniş yer verilecektir.

1.3.2.1 İç Kontrol Yapısındaki Eksiklikler

Hilenin önlenmesinde ve ortaya çıkartılmasında önemli araçlardan biri işletmelerde oluşturulacak iç kontrol yapıları veya sistemleridir. İşletmelerde olmayan veya zayıf düzeylerdeki iç kontrol yapıları, hile eylemine üst düzeylerde olanak vermektedir.³¹

İşletmede yapılan hileleri ortaya çıkarmak ve önlemek için etkin bir iç kontrol yapısına sahip olmak önemlidir. Yapılan araştırmalarda yakalanan hile eylemlerinin %61'inin güçlü iç kontrol yapıları sayesinde gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Oluşturulacak iç kontrol yapısı hileyi önlemeye yönelik ağırlıkta olmalıdır. Diğer taraftan alınacak önlemlerin hile yapanlar tarafından sürekli olarak aşılabilmesi göz önünde tutulmalıdır. Çünkü hırsız işletmenin içindedir ve olayın bir parçasıdır. Bu nedenden dolayı işletme etkin bir iç denetim sistemi kurmalıdır.

1.3.2.2 Zayıf Ahlak Politikaları

Türk kültüründe “ekmek yediği kapıya ihanet etmemek” şeklinde ifade edilen iş yerine karşı sorumluluk, toplumda bir kültürel değer olarak bulunmaktadır. Yine çeşitli inançlardan kaynaklanan “emanete ihanet etmeme” ilkesi de çalışanların kendilerine emanet edilen maddi değeri bulunan kaynakları amaçlarına uygun olarak kullanmalarına işaret eder. Örneğin büro işleri için verilen çeşitli malzemeleri eve götürmek veya birilerine hediye etmek kısa sürede parasal olarak işletmeye önemli ölçüde zarar getirmese de karakter zaafına neden olan ve daha büyük hile ve varlık zimmete geçirmelere kapı aralayan

³¹ Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.117.

bir davranış olarak hoş görülemez. Bu sebepten işletme çalışanların ahlaki değerlerine önem vermeli ve işletmeye özgü ahlak politikalarını benimsemelidir.

İş ahlakı neden gereklidir diye bir soruya küreselleşen dünya ekonomisini dikkate alarak verilecek pek çok cevap vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:³²

- Dünya nüfusu giderek artmakta ve bu artışla beraber yeni istihdam ihtiyacı da giderek büyümektedir. Yeni iş imkânları oluşturulmazsa işsizlik ve yoksul kesimler zenginlikten pay almak için sosyal ve siyasal şiddete başvuracak bu da medeniyeti tehdit edecektir.
- Yeni geliştirilen biyolojik ve askeri teknolojiler iş dünyasının kontrolündedir. Eğer bunlar belli bir sorumlulukla ele alınmazsa dünyayı yok edebilecek bir tehdit ve tehlike söz konusu olacaktır.
- Küreselleşme sonucunda değişik çokuluslu kültürlerden gelen insanların çokuluslu firmalarda çalışması yeni ahlaki sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu tür ortamlarda insanlar bir-birlerini anlamalı ve bir diğerrinin kültürüne saygı göstermelidir.
- Tüm dünyada daha fazla demokrasi ve insan haklarına talep vardır ve iş hayatında da bu ilkeler önemli hale gelmektedir. Antik köken, dil, din, cinsiyet gibi konularda iş hayatında ayrımcılık yapılmamalıdır.
- Artan çevre kirliliği çevreye duyarlı bir iş dünyasını zorunlu kılmaktadır.
- Farklı dinlerin iş dünyasındaki kültür ve değerleri nasıl etkilediği de iş ahlakı disiplini tarafından araştırılmaktadır.
- Gelişmekte olan ülkeler yolsuzlukla mücadele ederek temiz bir ekonomik hayat için uğraş vermelidirler.

Hilelerin önlenmesinde önemli noktalardan biri, daha başlangıç aşamasında işletmelerin dürüst kişileri işe alabilmelerinin sağlanmasıdır. Bunun sağlanamaması durumunda çok iyi oluşturulmuş iç kontrol yapıları başarısız kalabilmektedir.³³

³² Mahmut Arslan “İş ve Meslek Ahlakı” Nobel yayın dağıtım, Ankara 2001, s.10.

İşletmeler işe aldıkları bireylerin ahlaki donanımlarını kontrol edemedikleri gibi ahlaki felsefelerini de kontrol edemezler. Burada örgütsel değerler sistemi önem kazanmaktadır. İş ahlakı alanında uygulanabilecek bazı evrensel ilkelere değinmek gerekirse şunları sayabiliriz:³⁴

- ✓ Mevcut ve potansiyel müşterileri, çalışanları, ilişkili olunan diğer firma ve kurumları ve toplumu aldatmamak (hile yapmamak)
- ✓ Kişileri fiziksel, ruhsal ya da cinsel olarak taciz etmemek
- ✓ Doğruluk dürüstlük ve adalet ilkelerine uymak
- ✓ Çevreye zarar vermemek
- ✓ Tüketicilerin, çalışanların ve paydaşların haklarına saygılı olmak
- ✓ Yolsuzluk, hile, rüşvet, torpil ve kayırmacılık gibi uygulamalardan kaçınmak
- ✓ Sanayi ve ticari faaliyetlerde verimlilik ilkesini ahlaki sınırları aşmadan gerçekleştirmek

İş ahlakı konusunda üzerinde durulması gereken bir kavram da dağıtıcı adalet yaklaşımıdır. Buna göre örgütsel ödüller, örgüt üyelerinin örgütsel çıktı miktarına yaptıkları katkı oranında gerçekleşmelidir. Başka bir deyimle iyi ile kötü birbirinden ayrılmalı ödül veya ceza sistemi ona göre oluşturulmalıdır.

1.3.2.3 Hile Suçularını Cezalandırmada Başarısızlık

Hile ve yolsuzluktan dolayı yakalanan bir elemanın şikâyet edilmemesi, gereken cezayı görmemesi ve yaptığıının yanına kar kalması bir işletmede hile yapılması için

³³ Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.117.

³⁴ Mahmut Arslan, AGE, s.15.

yaratılan en önemli fırsatlardan biridir. Bu durumu gören diğer işletme çalışanlarının hile yapmaya yönelmeleri en doğal davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar işletmede hile eylemini gerçekleştirdiği halde önemli cezalar almayan kişilerin hile eylemini defalarca yaptıklarını göstermektedir.

Hile eylemini yapan kişiye dava açmak maliyetli ve zaman alan bir süreç olduğu için birçok işletme çalışanın işine son vererek sorunu çözüme yoluna gitmektedir. Fakat bu uygulama o işletmeyi korumuş olmasına karşın başka işletmelerin bu kişi ile karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır.

Diğer taraftan tepe yöneticilerinin hile konusunda deneyimli olmamaları, olayı ciddiye almamaları ve denetim çalışmalarına gereken önemin verilmemesi hilenin doğması için uygun bir ortam yaratmaktadır.³⁵

1.3.3 Hile Üçgeni Teorisinde Haklı Gösterme Unsuru

Hile üçgeninin üçüncü ayağı, hile yapanın işlediği suçta haklı gösterecek savunma mekanizmaları geliştirmesidir. Her hilede, hile yapanın kendini haklı gösterme çabası ve buna göre geliştirdiği gerekçeleri bulunmaktadır.³⁶

Araştırmalar sonucunda çoğu hilekârın sabıka kaydının bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Bu şaşırtıcı ve dikkate değer bir bilgidir. ACFE'nin 2004 yılı raporuna göre hilekârların %88'nin sabıka kaydı bulunmamaktadır. Nitekim beyaz yaka suçlularının kendilerine özgü etik kodları vardır. Hilekârın dine inan biri olması şaşırtıcı değildir. O halde hilekar işlediği suçta nasıl haklı çıkarabiliyor? Hilekârlar suçlarını durumlarına göre haklı gösteriyorlar. Örneğin işverenlerden para çalarken kendilerini zihinsel olarak sadece

³⁵ Bozkurt Nejat "İşletme Çalışanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler", Yaklaşım, Yıl 8, Sayı 92, Ağustos, 2000.

³⁶ Bozkurt Nejat "İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri" Alfa Yayınları, 2009, s.121.

borç para aldıklarını ve zamanı gelince parayı ödeyeceklerine inandırıyorlar. Diğerleri yaptıkları iyi huylu hırsızlığın kimseye zarar vermediğini düşünüyorlar.³⁷

Her hile yapanın kendini haklı gösterme çabası ve buna göre geliştirdiği gerekçeleri vardır. Bu gerekçelerden bazılarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Parayı borç almıştım, daha sonra ödeyecektim
- Bu işletmeye yaptıklarımın karşılığıdır
- Bu olay sonucu hiç kimse incinmedi
- Bu parayı iyi bir amaç için almıştım
- Yaptığımın suç olduğunu bilmiyordum
- İşletme bunu hak etmişti
- İşletme vergi kaçırdığından dolayı zaten benim olan bir şeyi aldım.³⁸

Hileyi haklı göstermek için birçok sebep sıralanabilir, bunlara hatta hayırseverlik (örnek: hayvanlar için bakım kliniği) için yapılan hileler de örnek teşkil etmektedir. Haklı gösterme unsuru teorik olarak nötrleştirme teknikleri olarak adlandırılmakta olup aşağıda bu konuda kısa bilgi verilmeğe çalışılacaktır.

1.3.3.1 Hile Eyleminde Kullanılan Nötrleştirme Teknikleri

Sosyal kontrol teorileri formüllerinden biri Sykes ve Matza'nın çalışmalarından ortaya çıkmıştır. Sykes ve Matza tartışmalarında suçlu davranışı sergileyenler için gereken

³⁷ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE. s.10.

³⁸ Bozkurt Nejat "İşletme Çalışanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler", Yaklaşım, Yıl 8,Sayı 92, Ağustos, 2000.

hafifletme yollarını, kendi terimleriyle söylersek “nötrleştirme teknikleri” olarak adlandırmışlar.³⁹

Nötrleştirme teknikleri teorik metotlar dizisi olup gayri meşru eylemleri yapanlar tarafından kendilerini geçici olarak kandırmalarını sağlamak için kullanılmakta ve normalde suçlular bu çeşit eylemleri etik dışı, yasaya aykırı ve diğer çeşit davranışlar olarak adlandırmaktadırlar. Basitçe bu psikolojik metottur, insanlar kendilerini yaptıkları yanlış bir davranıştan dolayı “içsel kınama” ya karşı bu yöntemle savunmaktalar.⁴⁰

Matza ve Sykes, suçun öğrenildiğini savunmakla birlikte, diğer teorisyenlerden farklı bir bakış açısına sahiptirler. Onlara göre, suçlular, suç işlemede etkili olan teknikleri, değer ve tutumları öğrenmekten çok, yasal olmayan çerçeveler arasında rahatça gidip gelmeyi öğrenirler. Matza, ‘serbestçe dolaşma’ (drift) biçiminde isimlendirdiği süreçte, insanların, yasalara uygun ve yasalara aykırı uçlar arasında gidip gelme özgürlüğüne sahip olduklarını öne sürer.

Matza ve Sykes, suçlu alt kültürünün alt sınıfın çelişkilerinden kaynaklanan bir fenomen olmadığını savunmaktadırlar. Matza ve Sykes’e göre, suçlu çocukların büyük bir bölümü, eylemlerinden dolayı suçluluk hissetmekte, bu duyguyla baş edebilmek için de, her türlü rasyonelleştirmeye gitmektedirler. İşte Matza ve Sykes’in alt kültüre ilişkin görüşleri de, bu noktada hareketle gelişmektedir. Onlara göre, suçlu alt kültürü işlediği suçu rasyonelleştirebilmesi açısından, kişiye gerekli tüm olanakları sağlamaktadır. Bir başka ifade ile nötrleştirme teknikleri kişilere normal davranışlardan uzaklaşarak, zaman-zaman sapmış davranışlara yönelme olasılığı sağlar. Suçlular bazı eylemlerinden ötürü suçluluk duyarlar. Eğer genel değerler sisteminin yerine, suçlu alt kültürünün yarattığı değer sistemi geçirilmişse, bir suçluluk duygusu söz konusu olmayabilir.⁴¹

³⁹ Eamonn Carrabine, Paul Iganski, Maggy Lee, Ken Plummer, Nigel South "Criminology: A Sociological Introduction" Published by Routledge, 2004 s.61.

⁴⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Techniques_of_neutralization 2.03.2009.

⁴¹ Tülin Günşen İçli “Kriminoloji” Martı Kitap ve Yayınevi, Mayıs 2004, s.93.

Matza ve Sykes, bu 'yaptığını haklı gösterme' durumunu 'nötrleştirme teknikleri' olarak isimlendirmektedirler. Onlara göre, genç birey, toplumun genel düzenine aykırı değer ya da davranış biçimlerini değil, bu nötrleştirme tekniklerini öğrenmekte, bu suretle de suç işlemektedirler.

Söz konusu teknikler, beş temel kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar: ⁴²

1. Kişisel sorumluluğu üzerine almamak
2. Kimseye zarar vermediğini savunmak
3. Suçlayanları suçlamak
4. Etraftakilerin bunu tahmin ettiklerini ileri sürmek
5. Suçlu bireyin içinde yer aldığı grubun kararlarına ve yaşam biçimine sadık kalması gerektiğine inanması.

Birinci temel teknik olan 'kişisel sorumluluğu üzerine almamak' tekniği aracılığıyla birey, suçundan çok, kendini suça iten faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Bu faktörler, ailenin ilgisizliği, yakın çevrede yer alan kötü arkadaşlar, çevre şartlarının çok ağır olması gibi faktörler olabilir.

İkinci temel teknik, 'kimseye zarar vermediğini savunmak'. Burada suçlu, gerçekleştirdiği eylem yasalara aykırı olsa bile, karşısındakine önemli bir zarar vermediğine inanmaktadır. Örneğin, kişi çalmayı, 'ödünç alma', ya da çeteler arası kavgaları, yalnızca iki grubu ilgilendiren özel bir durum olarak değerlendirebilmektedir.

Üçüncü temel nötrleştirme tekniği, 'suçlayanları suçlamak' ya da 'kınayanları kınamak' tır. Matza ve Sykes'a göre suçlu, bu teknik aracılığıyla, dikkati kendi sapmış davranışından çok, bu davranışı ortaya çıkaran nedenlere çekmektedir. Bu da, beraberinde

⁴² Eamonn Carrabine, Paul Iganski, Maggy Lee, Ken Plummer, Nigel South "Criminology: A Sociological Introduction" Published by Routledge, 2004 s.61.

dış dünyayı suçlama özelliğini de getirmektedir. Matza ve Sykes'a göre, bu tutum toplumdaki resmi yetkililere yöneltilirse, daha da kritik bir hal almaktadır.

Dördüncü teknikte ise yapılan eylemden karşı tarafın her zaman haberdar olduğunu ileri sürmektir. Burada 'onlar buna her zaman göz yumuyorlardı' temel savunma prensibidir.

Sonuncu nötrleştirme tekniği ise, suçlu bireyin içinde yer aldığı grubun kararlarına ve yaşam biçimine sadık kalması gerektiğine inanmasıdır. Genç birey için bağlı bulunduğu gruba uyum sağlamak çok önemlidir. "Yalnızca kendimi düşünerek yapmadım", bu konuda adeta sloganlaşmış bir ifadedir.

Matza ve Sykes'a göre, genç bireyler toplumla sürekli bir çatışma içinde bulunmazlar, bazı özel durumlarda suç işlemeye sürüklenirler. Matza ve Sykes, suç işlemenin vazgeçilebilir bir eylem olduğunu, ancak, alt kültür tezinin bu gerçeği anlaşılır kılmayı oldukça zorlaştırdığını da belirtmektedir.⁴³

1.4 Hile Çeşitleri

Son yıllarda işletme çalışanlarınca veya farklı alanlarda ve biçimlerde yapılan hileler toplumun önemli sorunlarından biri durumuna gelmiştir. Çok farklı türlerde yapılan hilelerin sayıları ve tutarları giderek artmaktadır. Yapılan hilelerin nedenleri ve yapanların özellikleri önemli istatistikler olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁴

⁴³ Tülin Günşen İçli, AGE, s.94.

⁴⁴ Bozkurt Nejat, "Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan – Adli Muhasebecilik", Yaklaşım, Yıl, 8, Sayı 94, Ekim, 2000.

Hile veya kasıtlı kandırma kişisel ya da işletmenin ihtiyacı olan bir amacı başarması için kullanılan bir stratejidir. Bununla beraber amaç veya ihtiyaç dürüst yollarla karşılanabileceği gibi dürüst olmayan yollara da başvurulmaktadır.⁴⁵

Literatürde hile türlerine çeşitli yanaşmalar bulunmaktadır. İşletmelerde yapılan hilelerin ortak amacı zahmetsiz biçimde ve kısa zamanda finansal kazanç elde etmektir. Gerek işletmelerde gerekse de işletme dışından üçüncü kişilerce yapılan hilelerin çeşitli sınıflandırmaları mevcuttur.

Genel olarak bakıldığında ise hile türlerini kesin sınıflandırmaya tabi tutmanın doğru olmayacağı kanısına varılmaktadır çünkü hile eylemleri gün geçtikçe yeni boyutlar kazanmakta ve hile türleri çeşitlenmektedir. Bunlara örnek olarak: internet üzerinden yapılan hileleri, elektronik bankacılık işlemlerinde yapılan hileleri, mortgage işlemlerinde yapılan hileleri gösterebiliriz.

W. Steve Albrecht güncel olan 212 hile eyleminin araştırmasını yapmıştır. O "Kırmızı Bayraklar" ı geliştirmiştir. Hile eyleminde etkili olabilecek 2 faktöre dikkat çekmeye çalışmıştır. Bunlar:

- Kişisel özellikler
- İşletme ortamıdır

Çalışmamızda W. Steve Albrecht yaptığı çalışma sonucu ortaya koyduğu hile çeşitlerine yer verilecektir.

Steve Albrecht – Hile Çeşitleri

- Çalışan hileleri
- Yönetim hileleri
- Yatırım hileleri
- Satış hileleri

⁴⁵ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE. s.10.

- Müşteri hileleri
- Diğer çeşitli hileler ⁴⁶

1.4.1 Çalışan Hileleri

Çalışanların yaptıkları meslekle ilgili hile şu şekilde tanımlanabilir: birisinin bulunduğu konumu veya organizasyonun varlıklarını bilerek kendi çıkarları doğrultusunda kullanması mesleki suiistimal veya çalışan hilesidir. Bu genel bir tanımlama olup çalışanlar, yöneticiler ve üst düzey yöneticilerin yapacağı tüm yolsuzluk ve hileleri kapsamaktadır. Bu hile türü şirket varlıklarına el koymak gibi basit şekilde de olabilir veya mali tablo hileleri kadar karışık de olabilir.

Tüm mesleki, çalışan hilelerin 4 ortak noktası bulunmaktadır:

- Gizli olarak yapılır
- Suçlunun şirket görevlerinin kapsamını aşar
- Suçluya direk veya dolayısıyla menfaat sağlar
- Yapılan hilenin şirkete bir maliyeti vardır.

İşletme çalışanları tarafından yapılan hile veya suiistimal neredeyse tüm işletmeleri etkilemektedir. Çalışanların işletmelerde yaptıkları çok çeşitli hileler bulunmakta ve çoğu zaman işletmenin iç kontrollerini aşmak için çalışanlar, sahte belgeler kullanmaktadırlar. Bu yüzden belki de çalışan hilelerinin önlenmesinde muhasebeciler en önemli pozisyonda bulunmaktadır, çünkü operasyonların ve işlemlerin nasıl yürüdüğüne

⁴⁶ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE. s. 29.

en hakim olan kişiler onlardır. Çok sayıda ve çeşitli çalışan hilesi bulunmakla birlikte, yapılan başlıca çalışan hileleri;⁴⁷

- a.** Zimmete geçirme: Çalışanın işletmenin veya bir kişinin sahibi olduğu para, eşya, sabit kıymet gibi şeyleri kendi çıkarları için kullanmak üzere çalmasıdır.
- b.** Kayıt sonrası hırsızlık: Çalışanın, işletmenin kasasından değişik yollarla, kayıtlara alınmış parayı çalmasıdır.
- c.** Kayıt öncesi hırsızlık: Çalışanın, işletmenin parasını henüz kayıtlara geçmeden çalmasıdır.
- d.** Çekleri nakitle değiştirmek: Çalışan çaldığı paralara karşılık, sürpriz denetimlerden korunmak için kasaya aynı tutarda kişisel çekini bırakabilir.
- e.** Hayali alıcılar: Bu hile türünde çalışan yaptığı hayali satışlara karşılık aynı tutarda daha sonra kayıtlardan çıkaracağı hayali alıcılara kayıt girer.
- f.** Stokların çalınması: Çalışanlar kendi şahsi kullanımları ya da daha sonra satmak için işletme stoklarını çalarlar.
- g.** Hayali giderler: Çalışanların işletme ile ilgili yaptıkları harcamaları fazla göstermeleri ya da sahte belgelerle hayali giderler oluşturmalarıdır.
- h.** Rüşvet: Çalışanların aldıkları rüşvet karşılığında alıcılara ve satıcılara çeşitli menfaatler sağlanmasıdır. (fazla iskonto, ihalelerde öncelik gibi)⁴⁸

⁴⁷ Alper Çelik “Stok hileleri ve Bir uygulama” M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007 s.41.

⁴⁸ Alper Çelik, AGE. s.42.

Tablo 1. Çalışan Hilesi ve Kurban İlişkisi

Kurban	Hile Türü
İşverenler	Sahte istihdam başvuruları
İşverenler	Sahte kazanç göstermek
İşverenler	Sahte masraf göstermek
İşverenler	Hırsızlık ve aşırma
İşverenler	Zimmete geçirme
İşverenler	Rüşvetçilik

Mesleki veya çalışan hilelerin genellikle yakalanma şekli (2/3) şirket personelinin gelen ipuçları yoluyla ortaya çıkarılmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki, uyarıların çoğu dışarıdan müşteri veya ilgili kurumlardan gelmektedir.

ACFE'nin araştırması sonucunda hilenin boyutu ve çalışanın şirketteki görev süresi arasında aynı zamanda direk bağlantı olduğunu ortaya koymuştur. Şirketin 10 sene ve üzerinde çalışmış olanlar şirkete ortalama \$263.000, şirketin 1 sene ve altında çalışmış olanlar ise ortalama \$45.000 zarar verdikleri saptanmıştır. Seneler geçtikçe şirket çalışanları daha üst düzey ve pozisyonlara geçmektedirler ve yetkileri de artmaktadır. Şüphesiz ki işletme çalışanına ne kadar çok yetki ve özgürlük tanırorsa işletme çalışanlarının hile yapma fırsatları o kadar çok olacaktır.⁴⁹

⁴⁹ ACFE Report 2006, AGE.

1.4.2 Yönetim Hileleri

İşletmeye yarar sağlamak için hile yapmak genellikle üst düzey yöneticilerin gerçekleştirebileceği bir eylemdir. Çünkü bu tür hilelerde genellikle işletme çalışanları değil, işletme ilgililerinin kandırılması amaçlanmaktadır. Varlıkların yanlış beyan edilmesi genellikle en sık rastlanan hile türlerindedir. Bu tür hilelere araştırılan tüm olayların %90'nın da rastlanmıştır. Diğer taraftan mali tablo hileleri en az rastlanan hile türü arasında olmakla beraber bu hile çeşidi yapıldığı durumda büyük bir etkiye sahip olmaktadır. ACFE'nin 2006 yılı raporuna göre mali tablo hilelerindeki ortalama kayıp 2 milyon dolardı. Bu varlık hilelerinden 13 defa, yolsuzluklarla ilgili hilelerden 4 defa daha çoktur.⁵⁰

Yönetimi hileli mali tablo hazırlamaya iten faktörlere ilişkin örnekler:⁵¹

- Yönetimin işletme sonuçları, mali durum veya nakit akışı için aşırı derecede iddialı hedefleri başarmasına bağlı olan ikramiye veya diğer teşvikler şeklindeki vaatlerinin bulunması
- Yönetimin, görülmedik bir şekilde iddialı muhasebe uygulamaları vasıtasıyla şirketin, hisse senedi fiyatı veya kazanç trendinin artırılmasına ilişkin hedefleri
- Yönetimin analistler, alacaklılar ve diğer üçüncü taraflar nezdinde aşırı derecede iddialı veya aleni biçimde gerçeğe uygun olmadığı görünen tahminlerin başarılacağına dair taahhütte bulunması
- Yönetimin vergi-kaygısı taşıyan sebeplerle beyan edilmiş kazançlarını asgariye indirmek üzere uygun olmayan araçlara başvurması.

Yönetim hilelerinin belirtilerini 4 ana grupta toplayabiliriz:

1. Faaliyetle ilgili anormallikler
2. Yöneticilerin özellikleri ile ilgili anormallikler

⁵⁰ ACFE Report 2006, AGE.

⁵¹ Gülfer Özşahin Gülfer Özşahin, "Bağımsız denetçinin hata ve hilelere ilişkin sorumluluğu" Yeterlik Etüdü. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) 2000 s.95.

3. Örgütsel yapı anormallikleri
4. Üçüncü kişilerle olan ilişkilerdeki düzensizlikler

Toplumunu oluşturan kişi ve kuruluşlar işletmelerle farklı nedenlerle yakından ilgilenmektedirler. “İşletme ilgilileri” adını verebileceğimiz çeşitli çıkar grupları kendi yararları doğrultusunda, işletme ile ilgili olarak çeşitli kararlar almak durumundadırlar. Bu nedenle karar alabilmek için işletmelerden güvenilir bilgi elde edilmesi gerekmektedir.⁵²

Bununla birlikte, yöneticiler hile yaptıklarında kasıtlı olarak bu sistem ve politikaların çalışmasına engel olmaktadır. İnsanlar kasıtlı olarak gerçekleştirdikleri eylemi örtbas etmek için kullanılmakta olan sistemi tuzağa düşürmektedirler. Sistem yapılan hatalara ışık tutabilir fakat hileleri ortaya çıkarmak için yeterli olamaz. İşletmeler çalışanlarını varlıklar, bilgiler ve müşterilerle görevlendirmektedirler. İş dünyasında işletmelerin insanlara güven duymadan ürün ve hizmetleri satışa sunabilmeleri ve para kazanmaları neredeyse mümkündür.⁵³

1.4.3 Yatırım Hileleri

Yatırım hileleri yönetim hileleriyle yakından alakalı bir hile türüdür. Bu tür hilelerde, hileli ya da işe yaramaz yatırımlar bunun farkında olmayan yatırımcılara satılır.⁵⁴

- I. Piramit Hilesi: ülkemizde saadet zinciri olarak da gündeme gelen bu hile türünde kişiler gruba dahil ettikleri her kişi başına belli bir kar almaktadırlar. Sonuç olarak dünya nüfusu sınırlı olduğundan dolayı zincir bir yerde kopmaktadır.
- II. Değerli eşya hileleri: kişileri değerli oldukları iddia edilen eşyalarla yatırım yapmaları konusunda kandırarak gerçekleşen bir yatırım hilesi türüdür. Sahte altın saat, pırlanta vs.

⁵² Bozkurt Nejat “Muhasebe Denetimi” Alfa yayınları, 1998, s. 19.

⁵³ Tracy L. Coenen "Essentials of Corporate Fraud" Published by John Wiley & Sons, Inc. 2008. s.2.

⁵⁴ Alper Çelik, AGE, s.45.

- III. Borsa hilesi: kişilerin özellikle kolaylıkla manipüle edilebilecek şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapmalarına ikna edilerek – şirketin AIDS ile ilgili bir ilaç geliştirdiği söylentisi yayarak – hisse senetleri arttıktan sonra hilekarların ellerindeki hisseleri hemen satmaları şeklinde gerçekleşen bir yatırım hilesidir.
- IV. Uluslar arası yatırım hilesi: büyük getiri vaadiyle başka ülkelerde yapılan yatırımlardır.
- V. Ponzi hilesi: Charles Ponzi yatırım hilelerinin babası olarak bilinmektedir. Bir İtalyan göçmeni olan Charles Ponzi Amerika'ya göç ettikten sonra, hile terminolojisine de “Ponzi Hilesi” olarak geçmiş olan hile olayını gerçekleştirmiştir. Hilekârlar ilk başta yatırımcılara söz verdikleri yüksek getirileri öderler ve bu ödemeyi görenler daha fazla para yatırmaya başlarlar, çevrelerindeki insanlara söylerler ve onlar da para yatırırlar. Ne zamanki yatırılan para miktarı hilekârın istediği seviyeye gelir, hilekar paraları alıp ortadan kaybolur.

Charles Ponzi'nin bu yatırım hilesinde kullandığı yatırım aracı, o zamanlarda ABD'de ve diğer ülkelerde posta kuponlarının farklı fiyatlardan satılıyor olmasından dolayı, pulun ucuz olduğu ülkelere posta kuponu alıp pahalı olduğu ülkelere satacağını ileri sürerek aslında bir arbitraj karı elde edeceğini ileri sürmesiydi. Ponzi 90 günlük gibi kısa sürede %40 getiri elde edeceğini söylüyordu ki o zamanlarda banka mevduatının getirisi sadece %5'ti.⁵⁵

1.4.4 Satış Hileleri

Satış hileleri savunma ve diğer kamu ihalelerinde büyük satıcılar tarafından önemli oranlarda yüksek fiyat vermeleri nedeniyle yıllarca haberlere konu olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde oldukça yaygın olan satış hileleri, temel olarak iki türlü olmaktadır:

⁵⁵ Alper Çelik, AGE. s.46.

1. Tek başına hareket eden satıcılar tarafından yapılan hileler
2. Alıcılar ve satıcılar arasında yapılan gizli anlaşmalar yoluyla yapılan hileler.

Satış hilesi, genellikle, satın alınan ürünlere yüksek fiyat verilmesi, ikinci kalite malların sevk edilmesi ya da ödeme yapılmasına rağmen malların sevk edilmemesi şeklinde olmaktadır.⁵⁶

1.4.5 Müşteri Hileleri

Müşteri hileleri çalışan hileleri ve profesyonel hilelerden farklı olmaktadır. Çünkü müşterilerin piyasadan hedeflenen ürün veya hizmeti elde etmek için gerekli finansal kaynakları bulunmaktadır. Ama onların yaşamlarında hilekar davranışlara yer verip vermemeleri kendi seçimleri kalmış bir durumdur. Örneğin, müşteriler ilk başta parasal gider gerektiren durumlarda hilekar davranış sergileyebilirler.⁵⁷

Müşteri hilelerine örnek olarak Megan isimli bir bayanın yüksek fiyatlar zamanı aldığı giyim eşyalarının indirim zamanı çok ucuzlamasına kızgınlığından doğan hilekar davranışı dikkat çekicidir. Megan, bir alışveriş merkezinden May ayında fiyatı \$14.99 olan bir gömlek satın almış indirim döneminde aynı gömleğin fiyatı \$6.99'a inmiştir. Megan indirim döneminde aynı gömlekten bir tane daha satın almış ve eski fiyat küpü ile yeni aldığı gömleğin fiyat küpünü değiştirerek ürünü iade etmiştir. Bu durumda Megan \$8'lik bir kazanç sağlamıştır. Megan gerçekleştirmiş olduğu hilekar davranışın farkında olmakla beraber kendisini şu şekilde savunmaktadır: “Eğer fiyatlarda birkaç dolarlık fark olsa bu tür davranışı gerçekleştirmekten kaçınırdım, fakat mağazalar indirimsiz dönemlerde zaten

⁵⁶ Alper Çelik AGE, s.47.

⁵⁷ Tian, Kelly Tepper, “Customer Fraud&Business Responses:Let the Marketer Beware”, Greenwood Publ, USA 2002, s. 5.

yeteri kadar kar elde ediyorlar. Dolayısıyla mağazalar kendileri bizi bu çeşit davranışlara itiyorlar.”⁵⁸

1.4.6 Diğer Çeşit Hileler

İşletmelerde yapılan ve güncel olan hilelerden mortgage hilelerine, sağlık ve sigorta hilelerine, bankacılık sektöründe yapılan hilelere ve küçük ölçekli işletmelerde yapılan hile çeşitlerine bu bölümde yer verilecektir.

Mortgage Hileleri

Kira öder gibi uzun vadeli ev satın alma sistemi olarak bilinen ipotekli konut finans sistemi mortgage, gayrimenkul edinmede kullanılan finansman yöntemlerinden bir tanesidir. Mortgage sürecinde üçüncü taraf, yasal borçlanıcı ve finansal kurumlar dışında mortgage sürecine dahil olan ve sürece yön veren diğer katılımcılardır. Günümüzde mortgage borçlanmalarından doğan hileler özellikle uygulamanın yaygınlaştığı ABD’de gittikçe artmaktadır. Bunun nedeni ise bu tür hilelerin nispeten daha kolay yapılabilmesi, son derece kazançlı oluşu ve mortgage sözleşmelerinde üçüncü taraflarca yapılan hilelerin ortaya çıkarılmasının son derece güç olmasıdır.⁵⁹

Mortgage hilesi - mortgage başvurusu yapan tarafından kredi alabilmek için bilinçli şekilde yanlış bilgiler sunmaktır. Bu çeşit hileler herkesi etkilemektedir, çünkü bunun sonucunda konut değerleri yükselmekte ve yüksek vergilendirmelere sebep olmaktadır. ABD örneğinde mortgage hileleri orta gelir grubunda yaşanan mortgage krizine sebep olmaktadır. Mortgage hilelerinin üç farklı çeşidi bulunmaktadır:

⁵⁸ Tian, Kelly Tepper, “Customer Fraud&Business Responses:Let the Marketer Beware”, Greenwood Publ, USA 2002, s.11-12.

⁵⁹ Abdioğlu Hasan “Mortgage Sözleşmelerinde Üçüncü Taraflarca Yapılan Hileler ve Bu Hileleri Ortaya Çıkarmaya Yönelik Kırmızı Bayraklar” MUFAD, Sayı: 35, Temmuz 2007.

1. Varlık için yapılan mortgage hileleri
2. Kar için yapılan mortgage hileleri
3. Suç örgütü için yapılan mortgage hileleri

Varlık için yapılan mortgage hileleri - genellikle gelirlerinin gerçeğin üstünde olduğunu bildiren veya kredi geçmişi ile ilgili yalan söyleyen fakat yinede mortgage kredisini ödemeye niyetli olan kişiler tarafından yapılmaktadır.

Kar amaçlı ve suç örgütü için yapılan mortgage hileler ise - genellikle daha ciddi sorun teşkil etmektedir çünkü bunların yapısı daha karmaşık olup emlak satışından legal olmayan kazanç elde etmek amaçlanmaktadır. Yapılan hilenin çeşidinden farklı olmayarak çok kötü sonuçlar doğmaktadır. Bir eve haciz geldiği zaman bu komşuları, mahalleyi, emlakçıları, ev sahiplerini ve ekonomiyi etkilemektedir.⁶⁰

FBI yaptığı operasyon sonucunun verilerine göre 400 mortgage vakası yakalanmış ve olay mahkemeye intikal etmiştir. Bunlardan 170'i suçlu bulunmuş ve 80'i hakkında hüküm verilmiştir. Bu suçların oluşturduğu tahmini kayıp \$1 milyar olup bunun da \$60 milyonu hacizli varlıklar teşkil etmektedir.⁶¹

Sağlık ve Sigorta Hileleri

Sağlık hizmetleri ve sigorta hileleri genellikle özel ve ya kamu sigorta şirketlerine karşı şirket elemanları, acenteler, sigortalanmış gruplar, brokerler, aboneler, abone gibi görünüp abone olmayanlar tarafından yapılmaktadır. Acentelerin sisteme diğerlerine göre daha rahatlıkla erişebilmeleri hile yapmayı kolaylaştırmakta ve sigorta hilelerinin büyük kısmı acenteler tarafından yapılmaktadır. Sigortacılıkta poliçe şartlarını suiistimal ederek,

⁶⁰ <http://www.acfe.com/resources/fraud-101-mortgage.asp> 23.01.2009.

⁶¹ <http://www.acfe.com/resources/fraud-101-mortgage.asp> 23.01.2009.

evrak üzerinde veya usulde sahtekârlık yaparak tazminat veya hasar talebinde bulunulması gibi hilelere de sık-sık rastlanılmaktadır.⁶²

En yaygın metotlar aşağıdaki gibidir:

- Yapılan hizmetler için fatura kesilmemesi
- Sigorta değerini aşan ödemeler
- Gerçek olmayan tanılar koyulması veya tanılarda yanlış tarih kullanılması (estetik ameliyatını başka ameliyat gibi göstermek, olmayan ameliyata ilişkin belge düzenleyip ödeme almaya çalışmak vs.)

Sağlık ve sigorta hilelerinde rüşvet eylemi de yeteri kadar yaygındır. Acenteler hastalarla kayıtlı ödeme yapmamak için anlaşma yapmakta ve buna karşılık olarak ücretsiz ulaşım, ücretsiz ürün ve hizmetler veya nakit para teklif etmektedirler. Bazı hizmetler için acentelerin “aracı” kişilere ödemeleri \$50’dan \$500’a kadar değişebilmektedir ve genellikle “aracı” kişilerin buldukları hastalar evsiz, temel sağlık hizmetlerine muhtaç insanlar olmakta sadece kimlikleri oldukları için hile olayına alet edilmektedirler. Acenteler hem de sigorta ve satıcı anlaşmalarına karşılık olarak rüşvet teklif edebilirler.⁶³

Sağlık hizmetleri ve sigorta sektörü hile yapılması için çok elverişlidir, özellikle ödeme emirleri ve fon aktarımları ile ilgili olarak elektronik sistemler aracılığıyla bilgi değiş tokuşu yapılmasında. Elektronik veri değişimi (kısaca: EVD) alacaklarla ilgili kayıt oluşturmak için doğrudan ve yaygın bir şekilde sigorta şirketleri tarafından kullanılmaktadır. Amerika’nın sağlık hizmetleri sektöründe yapılan hilelerin yıllık zararı yaklaşık \$100 milyonu bulmaktadır ve bu yaklaşık olarak yıllık sağlık hizmetleri (1 yıllık harcama 1 trilyon dolardır) için harcanan paranın %10’nu teşkil etmektedir. Kayıp tahminleri %3 ile %14 arasında değişmektedir. 2003 senesinde yapılan sağlık hilelerinin zararı \$85 milyon veya ABD’nin yıllık sağlık giderlerinin %5’ne denk gelmektedir. Devlet sigorta programları dışında 1.500 civarında özel sigorta şirketi bulunmaktadır ve bunlar her

⁶² <http://www.acfe.com/resources/fraud-101-healthcare.asp> 23.01.2009.

⁶³ <http://www.acfe.com/resources/fraud-101-healthcare.asp> 24.01.2009.

sene 4 milyar sigorta başvurusunu değerlendirmektedirler. Bu şirketler toplam sigorta parasının %10'nu hileden kaynaklanan zarara uğradığını açıklamaktadırlar. Amerikalılar sigorta hilelerinden ve sigorta programlarındaki açıklardan dolayı her sene ilaçlara normal fiyatlardan \$1 milyar daha fazla para ödemektedirler.⁶⁴

Bankacılık Sektöründe Yapılan Hileler

Ekonomide büyük katkıya sahip olan bankacılık sektöründe ve bankalar aracılığı ile yapılan işlemlerde meydana gelebilecek hileleri incelemeye çalışacağız.

Bankacılık hileleri aşağıdaki 4 ana alanda tespit edilmektedir:⁶⁵

- Faiz işlemleri
- Depozito
- Ticari sözleşmeler
- Diğer alanlar (gişe işlemleri, müşteri hesapları vb.)

Faiz işlemlerinde aşağıda yer alan 3 ana aşama mevcuttur:

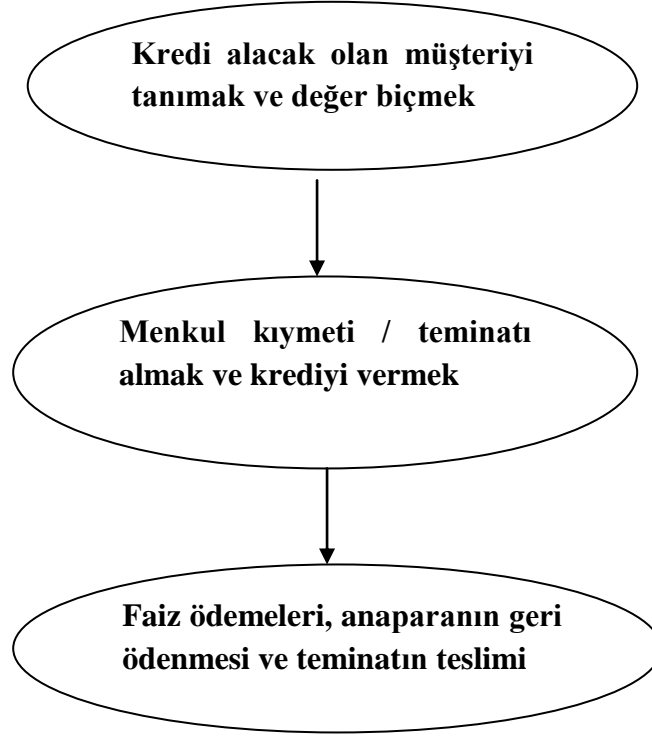
- ✓ Borçlanan kişiyle tanışma ve değerleme yapmak
- ✓ Güvenliği sağlamak ve yatırımı gerçekleştirmek
- ✓ Faiz ödenmesi ve borçlanılan paranın diğer masraflarını temin etme ve teminatı sonlandırmak

Burada parayı borçlanan kişinin kimliği, finansal statüsü ve takdim edildiği koşullar önem taşımaktadır. Tipik işletmeci ve personel hileleri bu evrede ortaya çıkmakta, uydurma kredi işlemleri masrafları oluşturulmakta ve ödemeyi borçlanan kişi yapmaktadır. Genellikle bu kişiler “yüzsüzlük” maskesi giymektedir.

⁶⁴ <http://www.acfe.com/resources/fraud-101-healthcare.asp> 24.01.2009.

⁶⁵ Ian Huntington and David Davies “Fraud Watch A Guide for Business” Accountancy books, England 1994 s. 63.

Şekil: 2 Kredi Aşaması ve Hile ⁶⁶

ACFE'nin araştırması sonucunda bankacılık sektöründe yapılan hilelerin üçte ikisinin nakit hırsızlığı olduğu ortaya çıkmıştır. Genelde bu tür nakit hırsızlıkları bankaya yatırılan paranın çalışan tarafından kasaya yatırılmadan aklanması şeklinde gelişmektedir. Bu tip hileler genellikle müşteri şikâyetleri ile ortaya çıkmaktadır.⁶⁷

⁶⁶ Ian Huntington and David Davies "Fraud Watch A Guide for Business" Accountancy books, England 1994 s. 65.

⁶⁷ ACFE report 2006 AGE.

Tablo: 2 Bankacılık Hileleri ⁶⁸

İşletmeci veya personel hileleri

Dışarıdan yapılan hileler

Hayali kişilerin borçlanmalarını oluşturmak	Taklit veya hileli bilgi formları kullanmak
İşletmenin var olan müşteri isimlerini izinsiz kullanmak	İkili teminat: bir teminatı birden fazla kullanmak
Depozito değişimi yapmak	Defter değeri artırılmış varlıkları teminat vermek
Müşteri işletmelerle ilgili işlemler yapmak	Sahte veya değersiz teminatlar kullanmak
Varlıkların değerlerini saklı tutmak	Verilen kredinin müşteri veya temsilci tarafından zimmete geçirilmesi
Komisyon ödemeleri ve ikna ile yönlendirmeler yapmak	
Paralel organizasyon kullanmak	
Kaynakları sermayeye dönüştürmek	
Elde edilen menkul kıymetleri piyasa değerinden düşük fiyata satmak	
Menkul kıymet gelirleri için rüşvet talep etmek veya geliri azaltmak	

⁶⁸ Ian Huntington and David Davies "Fraud Watch A Guide for Business" Accountancy books, England 1994 s. 65.

Küçük Ölçekli İşletmelerde Hile Metotları

ACFE araştırmasında küçük ölçekli işletmelerde hilenin büyük organizasyonlardan farklı işlediğini gözlemlemiş ve küçük işletmelerde sıkça rastlanan hile şekilleri belirlenmiştir. Bu araştırma sonucu, küçük işletmeler için hileye karşı önlem almakta yol gösterici olabilir. Örnek olarak, küçük işletmelerde en çok rastlanan hile çek tahrifleridir, çünkü genellikle tüm çalışanların şirketin çek defterlerine erişimi vardır ve şirketin küçüklüğünden dolayı çalışanlar arasında görevlendirme minimum düzeydedir. Küçük ölçekli şirket sahipleri bu tip hileleri önlemek için yazılan tüm çeklerin bizzat kendisi tarafından imzalanmasını şart koşar veya şirketin muhasebe defteri ile karşılaştırması için bankadan hesap özetinin bir kopyasını şirkete göndermesini isteyebilir.⁶⁹

Özellikle küçük ve orta büyüklükte işletmelerde yapılabilecek veya yapılan hileler ile ilgili şüphelere ve belirtilere dikkat etmek gerekmektedir. Bunlara dikkat edecek konumda olanlar, işletme sahip veya sahipleri, yöneticiler, iç veya dış denetçilerdir.

1.5 Hile Araştırması

Hollinger-Clark'ın 10.000 çalışanı kapsayan hile araştırması 1983 senesinde yapılmıştır. Araştırma kapsamında aşırı macılığın sebebi işten doğan memnuniyetsizlik olduğu sonucuna varılmıştır. Gerçek kayıpların olduğundan daha düşük gösterildiği açığa çıkmıştır.⁷⁰

Hollinger'in araştırmasında vardığı sonuçları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

⁶⁹ ACFE report 2006, AGE.

⁷⁰ Raymond S. Kulzick "Fraud Theories" CPA, CFE, FCPA, CDFA St. Thomas University Miami, Florida 2006. s.21.

- Çalışanların kontrol altında tutulması önemlidir
- Artırılan güvenlik önlemleri yardımdan çok zarar verebilir
- Çalışan hırsızlığı başka çeşit davranışları ortaya koyabilir; örneğin, yarım-yamalak yapılan işler, gereksiz yere alınan hastalık izinleri vs.
- Yöneticiler çalışanlara karşı hassas olmalılar
- Genç çalışanlara karşı özellikle dikkat edilmelidir

Hollinger işletme politikalarının geliştirilmesi için dört ana görüş öne sürmektedir.

1. Hilekarın davranış biçimini anlamak
2. İşletme politikalarına uygun pozitif bilgilerin paylaşımını sağlamak
3. Yasal uygulamaları güçlendirmek
4. Bu uygulamaları halka duyurmak

1.6 Hile Teorilerinin Prensipleri

Hile denetimini başlatmak için denetçilerin bilmesi gereken temel hile denetimi prensipleri bulunmaktadır. Bu prensipler aşağıdaki gibidir: ⁷¹

- Hile teorisini oluşturan temel bilgilere sahip olmak
- Hilenin nasıl meydana geleceği bazı özel durumlarda tahmin edilebilmektedir
- Hilenin yerinin anahtarı, hilenin meydana gelebileceği yere bakmaktır

⁷¹ Leonard W. Vona "Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program" John Wiley and Sons, 2008 s.3.

- Hileyi bulmak istiyorsak hilenin neye benzediğini bilmemiz gerekmektedir
- İnsanlar hile yapar, iç kontrol yapmaz
- Hile riski ve kontrol riski benzerdir. Hile riski kasıt ve saklamaya çalışma unsurları ile kontrol riskinden farklılık göstermektedir
- Hile eylemi saklama stratejileriyle beraber hile komplosu ile tasarlanmaktadır
- Hile denetimi prosedürü gerçek ve geçerli ekonomik temele dayanmalıdır
- Hile denetimi yorumları geleneksel işletme raporları ve iç denetim raporlarından farklı olmaktadır.

Denetçiler hilenin kasıtlı ve tasarlanarak yapılan saklamak için özel çaba gerektiren, işletmenin gerçek işlemi gibi gösterilen eylem olduğunu anlamaları gerekmektedir. Hilekar entelektüel seviyesini, fırsatları, motivasyonu ve hile yapmak için gereken becerileri çeşitlendirmektedir.⁷²

⁷² Leonard W. Vona "Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program" John Wiley and Sons, 2008 s.5.

2. İŞLETMELERDE YAPILAN HİLELERİN NEDENLERİ

İşletme çalışanlarının kendi yararları doğrultusunda yaptıkları birçok hile çeşitleri bulunmaktadır. Yapılan her bir hilenin türüne göre yapılma nedeni değişebilmektedir. Bu hilelerin yapılma nedenleri üzerinde de çok geniş kapsamlı açıklamalar yapılabilir. Bir kişinin çalıştığı işletmeyi dolandırmasına neden olarak bilinen veya bilinmeyen çok çeşitli unsurlar olabilir.

İnsanlar neden hile yapar? İnsanlar farklı nedenlerden dolayı hile yapabilmektedirler. Aşağıda sıralananlar bunlardan bazılarını oluşturmaktadır.

- ❖ Kendilerine birilerinin borçlu olduğunu düşünmekte
- ❖ Aldıkları maaşı düşük bulmaktalar
- ❖ Yakalanacaklarına inanmamaktalar
- ❖ Yaptıkları şeyin aslında suç olmadığını savunmaktalar.

Tehdit, hayatta kalmak isteyen birini dürüst olmak ya da dürüst olmamak arasında seçim yapmaya zorlayabilir. Genel olarak bakıldığında her iki davranış türü rekabetçi hayatta kalıcı olabilmeye sebep oluşturabilir. Keskin rekabet ortamı insanları kolaylıkla dürüst olmamaya itebilir. Bu durumda hile herhangi bir rekabet ortamında hayatta kalma silahı olabilir. Değişik olarak ifade edilen fakat kurtulmak için farklı şekilde verilen mücadele (sosyal, politik veya ekonomik) hilekâr davranışa sebep olur. Aynı şey iş dünyası için de geçerlidir.⁷³

⁷³ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE. s.8.

“Hile neden yapılır?” sorusunun cevabı aslında bir anlamda çok basittir. Çünkü insanlar kısa zamanda zengin olmak isterler ve bunun uzun vadeli negatif sonuçlarını düşünmezler ya da umursamazlar. Ayrıca hilekarlar yaptıkları eylemin suç olduğunu kabul etmemekte ve yakalanacaklarına inanmamaktadırlar.

Kişileri çalıştıkları işletmede yolsuzluk yapmaya itebilen nedenlerin başında gelir düzeylerinin düşüklüğünden dolayı fakirlik çekmeleri ve güzel koşullarda yaşama istekleridir.

Çoğu hile eylemini gerçekleştiren kişilerin sabıka kaydı bulunmamaktadır. ACFE'nin 2004 yılı için olan raporuna göre ortaya çıkarılmış hilelerin %88'nin gerçekleştiricilerinin sabıka kaydı bulunmamaktadır. Nitekim beyaz yaka suçlarının genelde farklı kişisel etik kodları vardır. Hilekârın dindar olması sıra dışı değildir. Onlar işledikleri suçta kendilerini haklı göstermeye çalışıyorlar. Durum ortaya çıktığında işletme sahibinden para çalmadıklarını, aldıkları parayı geri ödeyecekleri söylüyorlar. Örnek: “sadece ödünç para almıştım” savunmasını yapıyorlar.⁷⁴

ACFE 2008 yılı raporunda işletmelerin gelirlerinin neredeyse %7'sinin hile eylemlerinden dolayı kayba uğradığını ortaya koymakta ve sadece ABD'nin yıllık hile kaybının tahmini değeri gayri safi yurtiçi hâsılasının \$994 milyarını teşkil etmektedir. Olayın 21. yüzyıl için ciddiyeti kabullenilmeli, üniversiteler ve meslek okulları - işletme, kriminoloji, sosyoloji, psikoloji ve hukuk alanlarında hile ve adli muhasebecilik (Fraud and Forensic Accounting – FFA) konusunda daha çok araştırmalar yapılmasına dair teşvik edici olmalıdır. İşletmeler hilekar davranışların altında yatan nedenleri anlamaya gayret etmelidirler - hileyi kimler ve hangi nedenlerden dolayı yapıyor - böylece ileriye yönelik olarak kendilerinin hile riskini ortaya çıkarabilirler.⁷⁵

⁷⁴ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE. s.10.

⁷⁵ Sridhar Ramamoorti "The Psychology and Sociology of Fraud: Integrating the Behavioral Sciences Component Into Fraud and Forensic Accounting Curricula" Issues in Accounting Education, Vol.23, No.4, November 2008, s.521.

Bu açıdan davranış bilimlerinden; psikoloji, sosyoloji, kriminoloji ve antropoloji - hile denetçiliği ve adli muhasebecilik için disiplinler arası, teorik ve uygulamalı gelişimde yardımcı bilim dalı olacaktır.⁷⁶

Hile kasıtlı davranışı kapsar ve insanlar aldatmaca, düzenbazlık ve kurnazlık gibi özelliklerini kullanarak bu eylemi yaparlar. Geniş olarak: “Hile eyleminde insanoğlunun çabası - aldatmacayı, kasıtlı davranışı, güç arzusunu, risk almayı, güven ihmalini, rasyonalizasyonu ve diğer eylemleri gerçekleştirmektir. Bu sebepten hilekarın davranışındaki psikolojik faktörlerin etkilerini anlamak önemlidir. Hırsız bulmak için ‘hırsız gibi düşünmek gerekiyor’ düşüncesinden yola çıkarak davranışsal bilime yönelme sebebini anlayabiliriz. Finansal alandaki birçok işadamı davranış biliminden yola çıkılarak yapılan açıklamayı göz ardı ediyor. Fakat hile eylemlerinde artış devam ettikçe davranışsal faktörlere yönelmek hilenin sadece fark edilmesinde değil engellenmesinde de önemli role sahip olabilir.” Bir başka deyişle hile konusunu tartışırken insan faktörünü dikkate almak kaçınılmazdır.⁷⁷

Çok yakın geçmişte bu alanın diğer bilgili yorumcuları, bunlara "ıslah olmuş hilekarlar" da dahil, FFA'nın müfredatına davranışsal bilimleri entegre etmeyi önermişler. Örneğin, "Crazy Eddie" namıyla ünlenmiş eski hükümlü suçlu Sam E. Antar kendi web sitesinde (www.whitecollarfraud.com) şu şekilde sinsi yorumlarda bulunmaktadır: "Size kriminoloji veya psikoloji dersleri verilmiyor. Size benim gibi insanları işledikleri suçlara neyin motive ettiğinin anlatıldığı dersler verilmiyor. Bunlar belki de sizin kariyerlerinizi mahvedecek ve yatırımcıları milyonlarca dolar zarara uğratacak".

Buna benzer olarak ACFE'nin kurucusu ve yöneticisi olan Joseph Wells: "Grup olarak CPA'ların çoğu hile konusunda cahildirler. Son 80 senede eğitimsiz muhasebe

⁷⁶ Sridhar Ramamoorti AGE, 522.

⁷⁷ Sridhar Ramamoorti AGE. s.522.

mezunları sofistike yalancı ve hırsızlara karşı savaş açmaya yöneltmişler. Milyar dolarlık muhasebe başarısızlıkları bu savaşın kaybedildiğini göstermektedir."⁷⁸

2.1 Davranışsal Kökenli Hile Nedenleri

Davranış bilimcileri hilekar davranışa eğilimli olanların iyi tanımlanmış ve iyi anlaşılan psikolojik karakterlerinin veya belirli karakteristik özelliklerinin tanısını yapmakta başarısız kalmışlardır. Aynı zamanda, 1990 ve 2000'li yılların başlarında "hırs ve sahtekarlık" kelimeleri- duyunca çoğunluğun kaçındığı - "mantıksız laf kalabalığı" olarak algılanmıştır.

Kriminolojik açıdan beyaz yakalı suçlar diğer suçlar gibi en iyi şekilde üç faktörle açıklanabilir: suçluya motivasyon sağlanması, uygun hedefin varlığı ve yeteri derecede koruyucu (kontrol sistemi) bulunmamasıdır. Bu (beyaz yaka) suç için genel bir tanımlama olup işlenen suçun fırsat ve motivasyon unsurları içerdiği varsayılmaktadır.⁷⁹

İnsan doğası ile ilgili temel varsayımlar, her kriminoloji teorisinde üstü açık veya kapalı anlatılmakla beraber, bunlar ceza adaleti ve uygulaması için önemli bileşenleri oluştururlar. Bartol'a göre, suç, konu olduğunda insan doğasının saldırgan ve şiddet yanlısı olduğuna inanan toplum, insanın barış yanlısı, sevecen ve dostça bir doğaya sahip olduğuna inanan toplumdaki farklı sosyal kontrol metotlarına sahiptir.⁸⁰

Tüm teorik yaklaşımlar, insanın diğerlerine karşı davranışlarında özgür mü yoksa iç ve dış güçlerin etkisinde mi olduğu hususuna cevap aramışlardır. Bu durumda hile eylemine sebep oluşturan etkenlerin içsel mi yoksa dışsal mı olduğu sorusu akla gelmektedir.

⁷⁸ Sridhar Ramamoorti AGE. s.523.

⁷⁹ Sridhar Ramamoorti AGE. s.524.

⁸⁰ İhsan Sezal "Sosyolojiye Giriş" Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003, s.501.

Genel olarak, iş dünyasında zaman-zaman yaşanan dalgalanmalar ve toplum tarafından suç eğilimi yüksek olarak kabul edilen kültürler sosyal, etik ve legal davranış normları beyaz yaka suçlarının çoğalmasi ile bağdaşmaktadır.

2.2 Hile ve Güven Unsuru

Cressey'den başlayarak sosyoloji ve kriminoloji edebiyatları hile eylemini gerçekleştirenleri “güven ihlalcileri” olarak tanımlamaya başlamıştır. Diğer açıklamayla, güven ihlalcileri normalde hile yapacağından şüphe etmeyeceğimiz kişilerdir. Cressey'in özel açıklamasıyla: “Güvendiğimiz kişiler kendilerinin başkalarıyla paylaşamayacak finansal problemleri olduğunda, bu problemin paylaşılacağı durumunda kendilerine olan finansal güveni kaybedecekleri korkusu yaşayarak kendilerine konumlarından dolayı sunulan para kaynakları ve emlak erişimini kaybedecekleri korkusuyla güven ihlalcileri olmaktadır.”⁸¹ Güven ihlalcileri bu durumu adaletli bir şekilde gerçekleştirdiklerine inanarak yapmış oldukları eylemi “rasyonelleştirme” ile açıklığa kavuşturmuşlardır. Bu açıdan Cressey'in geleneksel, yukarıda da bahsi edilen hile üçgeni teorisi her zaman güncelliğini korumaktadır.

Güven, hilenin ilk ve en önemli unsurudur. Aldatılan kişi aldatan kişiye güven duymadığı sürece kimse kimseyi dolandıramaz. Güven olmadan hile mümkün değildir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse;

Bankacılık sektöründe hilenin önlenmesi alanında danışmanlık yapan bir uzman, çalışanları ve müşterileri tarafından dolandırılan bankaları gözlemledikten sonra güven unsurunun önemini göstermek için şu örneği kullanmaktadır. İki kişinin bankaya girdiğini varsayalım. Her ikisi de erkek. İlki takım elbiseli, şık giyinmiş ve düzgün görümlü biri, diğeri ise dağınık saçlı, kollarının her tarafında dövme olan yırtık kot pantolon giyen ve

⁸¹ Sridhar Ramamoorti AGE. s.525.

elinde motosiklet kaskı taşıyan biri. Bu ikisinden hangisinin hile yapma olasılığı daha fazladır? Cevap elbette ki şık giyimli ilk müşteri olacak. İlk müşteri bankayı dolandırabilir çünkü çalışanlar kendisine güvenmektedirler. İkinci müşteri ise bankayı dolandırmaya kalkmaz çünkü çalışanlar kendisine güvenmeyecektir. Belki bankayı soyabilir ama bankayı dolandırmaya kalkmayacaktır.⁸²

Yine başka çarpıcı bir örnek Türkiye’de yaşanmıştır, mağdur olayı şu şekilde anlatmaktadır: Yoğun ve stresli günlerden birinde, sabah erken saatlerde eski müşterimizden Mehmet bey şubemize gelerek, her zaman yaptığı gibi doğruca bana yaklaştı. Parasını çekmek istediğini, araba alacağını söyledi. Gişedeki bir arkadaşına hesap kapama işlemi gerçekleştirerek parayı ve fişi bana getirmesini söyledim. Yaklaşık beş dakika sonra para ve fişe beraber geldi. Paraları kendisine uzatırken müşterimizin bankamızdan parasının çekmesinin üzüntüsünü yaşıyordum. O da parayı ceketinin iç cebine koyarken, elini bana uzattı ve “hakkını helal et!” dedikten sonra hızla şubeden uzaklaştı. Eski bir müşterimizi kaybetmiş olmanın buruğuyla işime döndüm.

Aradan 15-20 gün geçtikten sonra, Mehmet bey’in tekrar şubeye girdiğini gördüm. Ama bu kez bana değil, doğrudan gişeye yöneldi Bir süre sonra yanıma elinde hesap cüzdanı ile gelerek bana: “Bunlar bana sen paranı şu tarihte çekmişsin diyorlar. Ama ben hiçbir şey çekmediğimi çok iyi biliyorum. İşte hesap cüzdanım da burada!” Şok olmuştum. “Mehmet bey!” dedim, “Siz bana gelip araba alacağınızı, paranızı çekeceğinizi söylemediniz mi? Ben de size parayı kendi ellerimle getirip vermedim mi?” Mehmet bey yüzüme bakarak büyük bir pişkinlikle, “yok yahu, öyle bir şey olmadı. Sen karıştırıyor olmayasın sakın. Amcamın oğlunun adı da benimkiyle aynı, sen onunla karıştırdın kesin!” demesin mi! Kafam karışmıştı Aklıma son çare olarak fişe bakmak geldi fişteki imzasını inkar edecek değildi ya! Hemen arkadaşlara ilgili fişi buldurdum. Fişi bulduğumda bir de ne göreyim: fişe imza alınması unutulmuştu! Adama dönerek, son bir umutla: “ Mehmet bey, o kargaşada fişi size imzalatmayı unutmuşuz. Ama siz bu parayı çektiniz!” dedim. Ancak bu son çabam da fayda vermedi. Kendinden emin ve kararlı bir şekilde “yok, sen kesin

⁸² Alper Çelik “Stok hileleri ve Bir uygulama” M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007 s.34.

amcamın oğluyla karıştırdın. Artık verin benim paramı da gideyim lütfen!” diye çıkıştı. Amcasının oğlunu defalarca görmüştüm ve fiziksel açıdan hiçbir benzerlikleri yoktu.

Lakin müşterimiz gözümüzün içine bakarak parayı çekmediğini, çektiyse ispat etmemizi söylüyordu. Parasını vermememiz durumunda ise üstüne basa-basa mahkemeye gideceğini söylüyordu. Fişte imzası olmadığı için yapacak fazla bir şey yoktu. Olay Genel Müdürlüğe intikal etti. Tediye fişine imza alınmadığı için banka 13.500 Euro’yu ikinci defa müşteriye ödemek zorunda kaldı.

Bankacılık işlemlerinde evrensel kural müşterilerinin yazılı talimatı veya banka evrakları üzerine atacağı imza ile tüm işlemlerin sonuçlandırılmasıdır. Bunun haricindeki tüm işlemler ihtilaf halinde bankanın aleyhinde sonuçlar doğurabilir. Gelecekte müşteri böyle bir talimat vermediğini iddia ederse aksini ispat etmek ancak bu evraklar vasıtasıyla mümkün olabilecektir. Yoğun rekabet nedeniyle birçok finansal kurum talimatsız işlem yapmak yüzünden gereksiz ve haksız yere zararlara uğramışlardır. En hassas olunması gereken işlemler telefon ve faksla verilen talimatlardır. Özellikle faks işlemlerinde müşterilerinin imzaladığı faks sözleşmesinin bile hukuken tam güvencesi yoktur. En kısa zamanda faks talimatının yerine ıslak imzalı talimat almak işletmeyi güvende tutar. Yine aynı şekilde iptal/iade işlemlerinde mutlaka yazılı talimat aranmalıdır. Yazılı talimat olmayan bu tür işlemlerde ihtilaf halinde banka kesinlikle haksız bulunacaktır.

Hileye maruz kalan kişilerin en fazla kullandığı cümle şudur: “Bunu yaptığına inanamıyorum. O benim en güvendiğim çalışanımdı”. Bu çok normal, çünkü güvenilmeyen kişiler hile yapmaya kalkmazlar. Aslında hile yapanlar kendilerinden en az şüphe edilenlerdir. Yapılan araştırmalardan biri, hile yapanların büyük bir bölümünü oluşturan kişilerin 36–45 yaşları arasında olduğunu göstermektedir. Statiksel olarak bu durum açıklanamamasına rağmen, nedenlerden biri büyük bir ihtimalle bu yaştaki yöneticilerin çalıştıkları yerlerde kendilerine güven duyulmasıdır.

Görev süresi uzun olan çalışanlara işverenlerin güveni daha yüksek olmaktadır. Onlar bu durumda iç kontrol sistemini ve yapılan işlemleri daha yakından takip etme fırsatını yakalayacak ve yakalanmadan hile yapmayı da bu şekilde başaracaklardır.⁸³

2.3 İşletmelerde Yapılan Hileleri Ortaya Çıkarma Metotları

Hile orta boy ve büyük boy işletmelerin neredeyse hepsini kapsamaktadır. Henüz hile işlenmemiş işletme varsa muhakkak ki yakın zamanda onlarda da hile yapılmış olacaktır veya yapılmış olduğu ortaya çıkacaktır. Aslında ne küçük işletmelerin ne de kar gütmeyen işletmelerin veya vakıf kuruluşların güvende olduğu söylenemez.⁸⁴

ACFE tarafından yapılan araştırmalar 1996 yılından 2008 yılına kadar yapılan hilelerin Amerikan ekonomisinin yıllık gelirin yaklaşık %6'sı kadar olduğunu ortaya koymaktadır.

KPMG şirketi 2003 senesinde üçüncü hile araştırmasını yayınladı. KPMG şirketinin bu araştırması toplam 459 olmak üzere hem özel hem de devlet işletmelerini kapsamaktadır.

Araştırma sonucunda hilenin yapılma sayısında artış olduğu raporlanmıştır. Rapor sonuçları 1998 yılında %62 olan hileden dolayı kayıplarla kıyaslandığında 2003 yılında bu kayıpların %75'e çıktığı saptanmıştır. Finansal raporlama hilelerinin her işletmenin bir önceki sene için ortalama kaybı \$ 257,9 milyon, sağlık ve sigorta hilelerinde ise \$33,7 milyon kaybı olduğu tahmin edilmektedir.

Hileni ortaya çıkarmanın en yaygın metotlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- İç kontrol aşamasında (%77)

⁸³ ACFE Report 2006, AGE.

⁸⁴ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE. s.12.

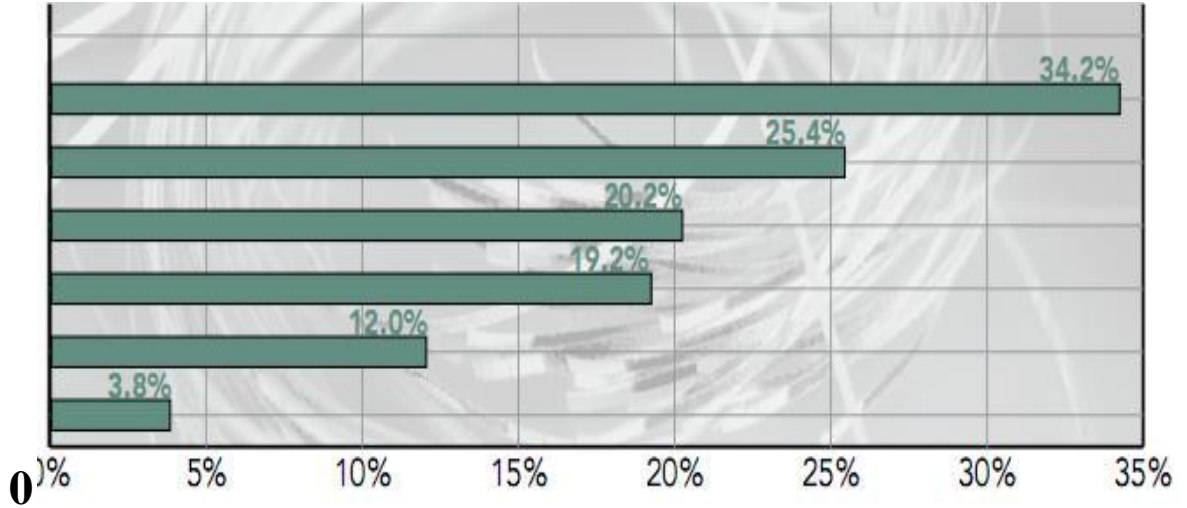
- İç denetim zamanı (%66)
- Personel yardımı ile (%63)
- Tesadüfen (%54)

Hileleri ortaya çıkarmanın en iyi yolu iç kontrol ve iç denetimdir.⁸⁵

Bazı organizasyonlar, mükemmel iç denetimleri olduğunu düşünürler ancak, bu iç denetim hiç bir zaman pratikte istedikleri gibi çalışmaz. Bazı işletmeler de hileyi bir risk unsuru olarak görmezler ve bir iç kontrol sistemi oluşturmadan karşılıklı güven ilişkisi çerçevesinde çalışırlar. Özellikle küçük işletmeler güven unsuruna dayanarak çalıştığı için bunlarda hileli işlemlerin görülme riski daha fazladır.

ACFE'nin 2006 senesi için olan raporunda mesleki hilelerin başlangıç ortaya çıkarılma metotları ve oranlamaları aşağıdaki gibidir:⁸⁶

Şekil 3. Hileleri Ortaya Çıkarma Metotları

⁸⁵ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE. s.13.

⁸⁶ ACFE, Report 2006, AGE.

- İpuçlarıyla (%34,2)
- Tesadüfen (%25,4)
- İç denetim (%20,2)
- İç kontrol (%19,2)
- Dış denetim (%12,0)
- Polis haberdarlığıyla (%3,8)

ACFE işletmelere yapılan hileleri nasıl fark etmek, raporlamak ve iletmek gerektiğini çalışanlarına hile-karşıtı eğitimler vererek bilgilendirmelerini tavsiye etmektedir.⁸⁷

Hile en iyi şekilde iyi insanların doğru zamanda doğru soruyu sorması ile önlenir. İşletmeciler yanlış olarak muhtemelen kendilerinin hileden etkilenmeyeceklerine inanmaktalar. Aslında iyi organize edilmiş işletmelerde hilenin ortaya çıkarılabilme olasılığı yüksek bulunmaktadır.⁸⁸

Geleneksel denetim uzmanlarının hile sorununa iki temel yaklaşımı bulunmaktadır:⁸⁹

1. Hile araştırmasında iç kontrolü sorgulamak. Bu araştırmada denetçiler kırmızı bayraklara güvenmektedirler. Aynı zamanda bazı denetim programları denetlenmeyi gerektiren özel kırmızı bayraklar içermektedir.
2. İşletmeye dahil olan ip uçları ve diğer denetim bulgularına dayanan hile iddiasına tepki oluşturmak. Genellikle hilelerin çoğunun gelen ipuçlarıyla ortaya çıktığı yapılan araştırmalarda kanıtlanmaktadır, bu durumda sorulması gereken soru yapılan denetimlerin hangi düzeyde etkili olduğu sorusudur.

⁸⁷ ACFE Report 2006, AGE.

⁸⁸ Comer, Michael J. "Investigating Corporate Fraud" Gower Publishing Limited, 2003, s. 4.

⁸⁹ Leonard W. Vona "Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program" John Wiley and Sons, 2008, s.1.

Hile araştırması yapmak aynı zamanda hilekarların cesaretini kırmaya ve sorumluluktan kurtulmaya yaramaktadır. Hilenin şekli ne kadar basit olursa ortaya çıkması da o kadar kolay olur. Her şeyden sonra hileyi bulabilmenin anahtarı hilenin nerde olduğu ve olabileceği yerlere bakmaktır.

Hile denetimi araştırmasında denetçilerin cevaplarını aradıkları sorular genellikle aşağıdaki gibi olmaktadır:⁹⁰

- Hileyi kim ve nasıl yapar?
- Hangi tür hileyi aramaktayız?
- Hile doğal risk olarak görülebilir mi?
- İç kontrol ve hile fırsatı arasında ne tür ilişki bulunmaktadır?
- Hile nasıl örtbas edilebilir?
- Denetim girişimleriyle hile teorisine ne tür katkıda bulunabilir?
- Hileyi ortaya çıkarmak için hile denetiminde hangi yollar kullanılmıştır?

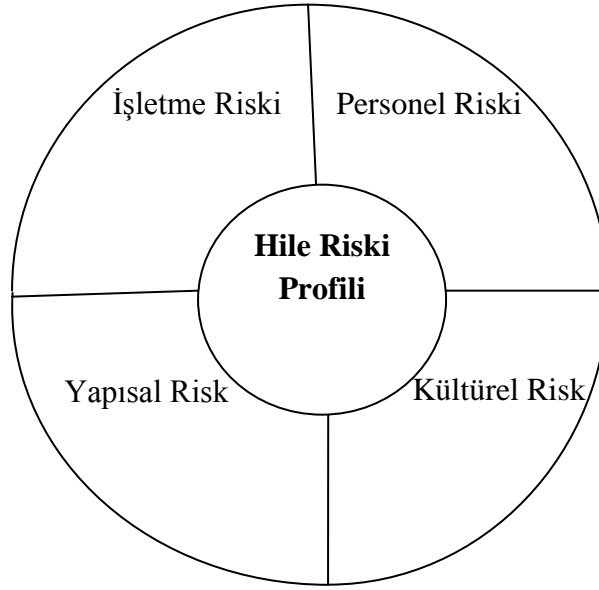
2.3.1 İşletmelerde Hile Riski

İşletmeler inceleme yapıldığı zaman sık-sık ortaya çıkarılan hile etkenlerinin faydasının önemini sonradan anladıklarını bildirmekteler. Bu etkenler işletmeyi hileye karşı duyarlı yapmaktadır. Bu etkenler değerlendirildiğinde risk tahminleri ortaya çıkmaktadır.

⁹⁰ Leonard W. Vona, AGE, 2008 s.2.

Risk faktörlerini incelemenin çeşitli yolları bulunmaktadır. Genel olarak onları dört kategoriye ayıracağız.⁹¹

Şekil 4. Hile Riski Profili

Vurgulamamız gerekir ki, risk profili işletmeden işletmeye düşük seviyeden yüksek seviyeye doğru çok hızlı bir şekilde değişiklik gösterebilmektedir. Örnek olarak personel değişimi hile riski profilinde ciddi değişimlere yol açabilir. Aynı şekilde ekonomik faktörler veya pazardaki değişimler hile riski seviyesinin yükselip alçalmasına neden olabilir.⁹²

İşletmede olabilecek risk faktörlerinin varlığının incelenmesi, daha sonra bu risk faktörlerinin önemine göre dikkate alınması ve bunlara bağlı olarak hile riskinin belirlenmesi, hile risk değerlemesi sürecinin önemli aşamalarındandır. Tüm bu aşamalarda

⁹¹ Ian Huntington and David Davies “Fraud Watch A Guide for Business” Accountancy boks, England 1994 s.7.

⁹² Ian Huntington and David Davies “Fraud Watch A Guide for Business” Accountancy boks, England 1994 s.8.

denetçinin deneyimi, mesleki şüphecilik içerisinde oluşturduğu yargısı belirli bir değeri yani hile riskini gösterecektir.

2.4 Hile Belirtileri veya Kırmızı Bayraklar

Hile küçük olarak başlayan ve giderek büyüyen sonunda beklenmedik ve alışılmadık bir durumla karşı karşıya kalındığında ortaya çıkmaktadır. Kırmızı bayraklarla ilgili akılda tutulması gereken 2 şey vardır:⁹³

- I. Kırmızı bayraklar görmezden gelinmemeli
- II. Bazen hatalar sadece hatadır

Önceki bölümlerde bahsi edilen hile türlerinin yapıldığını veya yapılabilecek bir ortam olduğunu hissettirebilecek şüpheler ve belirtileri aşağıdaki gibi sayabiliriz.

- Kasada büyük tutarlı nakit tutulması ve buradan işlemlerin yapılması
- Kasada eksik veya fazla tutarda paraların bulunması
- Küçük hacimlerde ancak yüksek değerli ve fazla talepli stoklar
- Kolay el değiştirebilir ancak değerli hisse senedi, tahvil ve mücevherat gibi varlıklar
- Müşteri şikâyetleri
- Vadesi geçmiş alacaklarda artış
- Yetersiz iç kontrol yapısı
- Yetersiz ve zayıf yönetim kontrolleri
- Yetersiz görev tanımları
- Değerli varlıklara kolay erişim
- Sağlıksız muhasebe kayıtları
- Görevlerin ayrılığı ilkesine uymama

⁹³ Thomas P. DiNapoli “Red Flags For Fraud” pdf ,s.4.

- Sağlıklı yetki ve onay prosedürlerinin bulunmaması
- Varlıkların yeterli bir biçimde korunmaması
- Zayıf belge düzeni
- Muhasebe ortamındaki belirtiler
- Zamanında, bütünüyle ve uygun biçimde kayda alınmayan işlemler
- Yetkisiz ve dayanaksız işlemler ve bakiyeler
- Sonuçları etkileyen son dakika düzeltmeleri
- Muhasebe dönemlerinde ve sınıflandırmalarda uygunsuz işlemler
- Kayıp belgeler
- Belgeler üzerinde bulunan oynamalar
- Orijinal belgelerin yerine fotokopi biçimindeki belgelerin bulunması
- İşletme kayıtları ile doğrulama yanıtları arasında görülen tutarsızlıklar
- Önemli tutarlarda stok ve fiziki varlık kayıpları
- Hurda ve firelerde artış⁹⁴

Sonuç olarak;

- ✓ Kırmızı bayraklar uyarıcıdır bazen doğru bazen yanlış olabilir
- ✓ Denetçiler, işverenler ve yöneticiler kırmızı bayraklardan haberdar olmalı ve gerektiğinde düzeltici işlem yapabilmeleri sağlanmalıdır
- ✓ Çalışanların kırmızı bayraklardan haberdar olup onları hiçe saymaları, bunun oyun sistemi olup onların yakalanamayacaklarına inanmaları yanlıştır
- ✓ Küçük hilelerin arkasından mutlaka büyükleri gelmektedir.⁹⁵

⁹⁴ Bozkurt Nejat, “Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmelerde Yapılan Hileler, Ortaya Çıkarılması ve Önlenmesi”, Yaklaşım, Yıl 8, Sayı 96, Aralık, 2000.

⁹⁵ Thomas P. DiNapoli “Red Flags For Fraud” pdf ,s.12.
http://www.osc.state.ny.us/localgov/pubs/red_flags_fraud.pdf.

Yapılan hilelerin bir kısmı kayıtlara girmekte, bir kısmı ise kayıt dışı yürümektedir. Kayıt dışı kalan hilelerin ortaya çıkartılması diğerlerine göre daha zor olmaktadır.⁹⁶

Genellikle mali tablo hileleri diğer hilelerden farklı olmaktadır. Tipik hilelerin gelişimi ve sonlanması genelde aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi olmaktadır:

Tablo 3. Tipik Hile Gelişimi ve Sonlanması

1. Baskı	<ul style="list-style-type: none">• İhtiyaç• Tamahkârlık• Öç alma isteği
2. Fırsat (kontrol yetersizliği)	<ul style="list-style-type: none">• Mal varlığına, kayıtlara veya varlık belgelerinin kontrolüne ulaşım imkânı• Denetimin yetersiz olması ve görev ayrımlarının olmaması• Görev nöbetleşmesinin olmaması• İç kontrolün olmaması• Kontrol politikasının olmaması• Etik kodlarının olmaması
3. Haklı gösterme (amacı formüle etmek)	<ul style="list-style-type: none">• Suçu haklı göstermek yani parayı borç almak vb. çalmamak
4. Hile suçunu işlemek	<ul style="list-style-type: none">• Hileyi dikkatli ve planlı yapmak; hile, hırsızlık, suiistimal vs.
5. Nakde çevirmek	<ul style="list-style-type: none">• Bu nakit hırsızlığı değildir, hilekar çaldığını nakde çevirmesi gerekir
6. Hileyi örtbas etmek	<ul style="list-style-type: none">• Belge veya kayıtları değiştirmek

⁹⁶ Ian Huntington and David Davies "Fraud Watch A Guide for Business" Accountancy boks, England 1994 s.6.

7. Kırmızı bayraklar	<ul style="list-style-type: none"> • Evrak sahtekârlığı yapmak • Kayıtları imha etmek
8. Denetim girişimleri	<ul style="list-style-type: none"> • Çelişkiler saptanması • Mazeretler yapılması • Hilekârın davranışlarında değişimler gözlemlenmesi
9. Soruşturma başlatmak	<ul style="list-style-type: none"> • Hile tespiti veya bazı metotlarla çelişki saptanmak (en yaygın metotlar iç kontrol, tesadüfen ve iç denetimdir)
10. A)Plan: Hilekârlığın sona erdirilmesi	<ul style="list-style-type: none"> • Kanıt toplamak • Kaybolmuş varlıkları teyit etmek ve belgelemek • Personel bilgileri ile üçüncü kişileri sorgulamak, şüpheliyi yönlendirmek
11. B)Plan: Ceza davası önerilmesi	<ul style="list-style-type: none"> • Çalışanın işten uzaklaştırılması • Dava açılması
12. Yargı süreci	<ul style="list-style-type: none"> • Ağır ceza talebi • Medeni hukuki işlem • Sigorta talebi iddia etmek • Delillerin sunumu ve şahitlik

Kaynak: Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist “Fraud Auditing and Forensic Accounting” Third Edition, Publisher:Hoboken : John Wiley & Sons, Inc, Canada 2006 s.30⁹⁷

⁹⁷ Tommie Singleton, Aaron J. Singleton, G. Jack Bologna, Robert J. Lindquist, AGE. s.30,31.

Eğer bir işletmede hile yapılmaktaysa bunun çeşitli belirtileri bulunmaktadır. Bunlar genel olarak 20 soruyla ortaya çıkarılabilir.⁹⁸

Olağandışı Davranış

Hilekarlar genellikle alışılmadık sıra dışı davranışlar sergilemektedirler. Onların yakalanmak korkusuyla hiç hastalanmadan ve tatile çıkmaksızın çalışmaları hile şüphelerini güçlendirmektedir. Diğer belirtiler ise artan sigara ve alkol tüketimi, eleştirilere karşı aşırı savunmacılık, sıra dışı sinirlenmeler olabilir.

Şikâyetler

Artan şikâyetler ve sıkça gelen ipuçları işletmede hile eyleminin gerçekleştirilmekte olduğunun belirtisidir. Şikâyetlerin ciddiye alınması hileleri önlemek için iyi bir adım olacaktır.

Hesap Mutabakatlarında Eksik Belgeler

Banka mutabakatlarında bulunmayan çek veya mevduatlar işletmede hile yapıldığına dair belirti olabilir. Eksik mevduat hesapları hilekarın varlıkları zimmetine geçirdiği göstergesi olabileceği gibi kaybolmuş çekler de sahte alacaklıya ödeme yapıldığı belirtisi olabilir.

Aşırı İptaller

İptal edilmiş satış belgeleri satışların gerçekleştiğini ama hilekarın bu satışlardan dolayı kazanılan paraları zimmetine geçirdiği anlamına gelmektedir. Bu çeşit aşırı iptaller şüphelerin artmasına sebep olmaktadır.

Kaybolmuş Belgeler

Belgelerin olması gereken yerde bulunamaması hile eylemi için kırmızı bayrak olabilir. Belgelerin bulunamaması denetçinin sorgulama yaparak eksik belgelerin neden

⁹⁸ <http://www.fraudiscovery.com/detect.html> 29.12.2008.

kaybolduğu hakkında bilgi edinmesi ve belgelerin bulunması için hangi adımların izlendiği bilgilerine ulaşmasını gerekli kılar.

Kredi Notlarında Artış

Aşırı iptallere benzer olan bu yöntem nakit hırsızlığını saklamak için kullanılmaktadır. Alınan nakit paranın yerine sahte bir müşteri için kredi notu yazılır ve bu şekilde denge sağlanmış olur.

Geri Ödemelerde Aynı Adres ve İsimler

Satıştan sorumlu çalışanlar sık-sık ürün iade işlemleri gerçekleştirmektedirler. İade adresi olarak ise çalışanın arkadaşının adresi veya sahte kişilerin adresleri gösterilmektedir.

Artan Mutabakat Kalemleri

Çalıntı mevduat veya yazılmış çekler hesap mutabakatları işlemlerinden dolayı sık-sık değiştirilemez, ortadan kaldırılamaz ve kapatılamaz. Dolayısıyla bir süre sonra bu tür mutabakat kalemleri artış eğilimi gösterecektir.

Ana Hesaplar Mizanında Dengesizlik

Ne zaman mal veya varlıklar çalınmışsa hayali girişler yapılmadığı sürece ana hesaplar mizanı dengesi bozulmuş olacaktır. Kayıp varlıkları doğrulamak için malların envanterine veya nakit paraya ihtiyaç duyulur.

Alacaklar veya Borçlar için Ayarlamalar

Eğer müşteri ödemeleri zimmete geçirilmişse bu durumda alacaklarda ayarlamalar yapılmaktadır. Borçların ayarlanması durumunda hilekar nakit parayı kullanabilmek için sahte faturalara başvurmaktadır.

Aşırı Satın Almalar

Aşırı satın almaların hile göstergesi iki şekilde olabilir:

- Zimmete geçirilmiş paraları kullanabilmek için hayali alacaklar oluşturulur
- Aşırı alışverişler satış sorumlusunun intikamı göstergesi olabilir⁹⁹

Çifte Ödemeler

Yenilenen ödemeler bazen bir çalışanın kullanımına çevrilebilir. Çalışan çifte ödemeyi bildirebilir fakat sonra sahte çek hazırlayabilir.

Hayalet Personel

Hayalet çalışan planları bir denetim yapıldığı sırada sık-sık açığa çıkarılmaktadır. Hile denetçisi çalışanlara maaş çeklerini dağıttığı takdirde eksik çalışanlar ortaya çıkmaktadır. Bu yöntem hayalet personelin varlığını ortaya koymak için kullanılmaktadır.

Personel Giderleri Hesapları

Çalışanlar genellikle yaptıkları hileleri kişisel harcama hesap giderlerinde gizlemektedirler. Bu hesaplar özellikle nakit harcamaları bölümü hile eylemi açısından incelenmelidir.

Stok Eksiklikleri

Belirli bir dönem üzerinde olan normal fire tarihsel analiz yapılarak ölçülebilir. Aşırı fire, zimmete para geçirilmesi, stok hırsızlığı gibi hilekar davranışların göstergesi olabilir.

Artan Hurdalar

Üretim sürecinde hurdalarda artış miktarı bu malzemelerin tekrar satılmak üzere alındığına işaret olabilir.

⁹⁹ <http://www.fraudiscovery.com/detect.html> 29.12.2008.

Kişilere Büyük Ödemeler

Bireylere aşırı miktardaki ödemeler hileli ödeme göstergesi olabilir.¹⁰⁰

Personele Fazla Mesai Ödemeleri

Çalışanlara fazla mesai yapılmadan ödenen ücretler yönetimin onayından önce veya sonra değiştirilen zaman çizelgeleri yoluyla ortaya çıkmaktadır.

Alacak Hesaplarının Silinmesi

Müşterilerden alacak hesaplarının kayıtlardan kontrol etmek çalışanın müşteri ödemeleri ile ilgili hile bilgilerine götürebilir.

Posta Kutularının Sevkiyat Adresi gibi Görünmesi

Malın bir posta kutusuna yollandığı durumunda bu bir çalışanın sahte alıcıya nakliye yaptığına işaret edebilir.¹⁰¹

2.5 Hileleri Engelleme Yöntemleri

Hileyi tanıma ve ortaya çıkarma arasında belli bir çizgi bulunmamaktadır. En pratik yöntem (önemsizmiş gibi göstererek) olayların akışını takip edip ilk adım olarak doğrulama, ortaya çıkarma ve hile zincirini sorgulamaktır. Doğrulama denetçilerin izlediği en yaygın yoldur ve bu hilenin nasıl meydana çıktığının farkına varma olasılığıdır. Ortaya çıkarma sonraki adım olup: hile olasılığının belirleyicisidir.¹⁰²

¹⁰⁰ <http://www.fraudiscovery.com/detect.html> 29.12.2008.

¹⁰¹ <http://www.fraudiscovery.com/detect.html> 29.12.2008.

¹⁰² O'Gara, John D. "Corporate Fraud: Case Studies in Detection and Prevention" John Wiley & Sons, Incorporated, 2004, s.132.

Profesör Steve Albrecht'in teknolojiye dayanan araştırma olarak nitelediği - kendisinin deyimiyle "tümdengelimli soruşturma" bizim ideal olarak nitelediğimiz araştırma aşağıda özetlenmiştir:

Birinci adım, işletmeyi anlamak;

İkinci adım, muhtemel hileyi belirlemek;

Üçüncü adım, muhtemel hile belirtilerini listelemek;

Dördüncü adım, teknolojiyi kullanarak belirtilerle ilgili verileri bir araya getirmek;

Beşinci adım, sonucu incelemek;

Altıncı adım, bulguları incelemek ve otomatik olarak ortaya çıkarmak, prosedürleri takip etmek.

Belirtmemiz gerekir ki hem işletmeyi hem de önemli bulguları anlamaya ihtiyaç vardır. Hileyi önlemenin efektif yöntemi diğer faktörlerden daha çok ortaya çıkarma olasılığına ve adli tatbikata bağlıdır.¹⁰³

Hilenin önlenmesi ile ilgili yapılan çalışmalar, ortaya çıkartılmasından çok daha önemlidir. Hileyi oluşmadan önlemek, doğacak zararları yok etmenin tek etkili yoludur. Hile yoksa hilenin ortaya çıkartılması ve araştırılması gibi bir süreçte olmayacaktır. Hilenin önlenmesinin maliyeti, ortaya çıkartma maliyetinden çok daha az olduğundan dolayı, azımsanmayacak bir maddi tasarruf sağlanmaktadır.¹⁰⁴

Sertifikalı Hile Denetçileri Birliği (ACFE) tarafından önerilen hile ile savaşma yöntemleri adli muhasebecilik, iç kontrol ve elektronik adli araştırmadır.¹⁰⁵

¹⁰³ O'Gara, John D. "Corporate Fraud: Case Studies in Detection and Prevention" John Wiley & Sons, Incorporated, 2004, s.143.

¹⁰⁴ Bozkurt Nejat "İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri" Alfa Yayınları, 2009, s.401.

¹⁰⁵ <http://www.acfe.com/resources/fraud-101.asp> 11.01.2009.

3. HİLE EYLEMİNİN SOSYAL PSİKOLOJİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hile eyleminin sosyal psikoloji açısından değerlendirmesine geçmeden önce genel olarak Sosyal Psikoloji bilim dalı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Sosyal psikoloji terim olarak 20. yüzyılın başlarında kullanılır hâle gelmiştir. Sosyal psikolojide ilk kitap ("Sosyal Psikolojiye Giriş") E.A. Ross ve William McDougall tarafından 1908 yılında yayımlanmıştır. Bu kitapta, kişi ve insan içi süreçlerin yanında zihindeki doğal eğilimler ve onun kapasitesi ele alınmakta ve içgüdü teorisi açısından bugünün anlayışı ile daha fazla motivasyon teorisi işlenmekte idi. McDougall'ın kendisinin sosyal psikoloji ile ilgili görkemli bir görüşü yoktu ve o sosyal psikolojiyi psikolojinin bir dalı olarak kabul etmekteydi. Sosyal psikolojide yayımlanan ilk dergi ise 1922 yılındaki "*Journal of Abnormal and Social Psychology*" olmuştur.¹⁰⁶

Sosyal psikoloji sosyal ve bilişsel süreçlerin bireyler arası algılama, etkileşim ve ilişkilerine olan etkilerini inceler. Doğaldır ki insanlar yaşamları boyunca sosyal davranış şekilleri edinirler. Herkesin uygulamaya çalıştığı ortak eylemler iyi dost edinme, karşılıklı tatmin edici sonuçlara erişmek, en iyi çalışanlar edinmek, kavgadan uzak barış içinde düzenli hayat sürmektir.¹⁰⁷ Sosyal psikoloji bireylerin sosyal davranışını anlamak için sosyolojiye, siyasi bilimlere ve diğer sosyal bilimlere odaklanarak ayırt etmeye çalışır.

Günümüzün insanı bir etkileşim ortamı içerisinde bulunan ve bulunduğu çevreye uygun davranışlar göstermek durumunda kalan kişi görünümündedir. Tüm güncel olayların temelinde uyum ve etkileşimin bulunduğunu, bireysel ve sosyal tatminin, bu etkileşim ilişkisinin sonucunda ortaya çıkan davranışsal ürüne bağlı olduğunu belirtebiliriz.

¹⁰⁶ [http://en.wikipedia.org/wiki/Social_psychology_\(sociology\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Social_psychology_(sociology)) 23.01.2009.

¹⁰⁷ Eliot R. Smith, Diane M. Mackie "Social Psychology" Psychology Press, 2000 s.3.

Kesinlikle bilinç, davranış, organik yaşam, bireylere aittir, fakat grubu zihinsel bir varlık veya bir organizma olarak görmemiz şartıyla, gruptan bir bütün olarak söz etmemiz için fırsat vardır. Grupların çalışması aslında sosyoloji biliminin özel bir alanıdır. Sosyal psikologlar grup içindeki bireyler üzerinde araştırma yaparken, sosyologlar grupta bir bütün olarak uğraşırlar.¹⁰⁸

“Uyma” bir uyum biçimidir ama bir uyum biçimi olarak benimsendiğinde, bireyin varlığını sürdürmesi için gerekli koşulları sağlamayabilir. Öte yandan her toplumsal uyum bir uyma davranışını içermeyebilir.

Alfred Adler’in geliştirdiği bir başka uyum tanımında ise, toplumsal çıkar ile bireyin istek ve yönelimlerinin bir sentezine ulaşılmaya çalışılmaktadır. Adler’e göre, birey toplumsal normlara bazen uymasa da olur. Ancak, bu sapma yine de toplumun yararlarına hizmet etmek zorundadır. Sapmış bireyin davranışları başkalarının refahına bir katkı yapıyorsa, önemli bir toplumsal işlevi yerine getiriyorsa, o zaman bu “uyum” tarzı, bazı normlara uymasa da geçerlidir. Kısaca, bu sistemde bireysel davranış, sağladığı toplumsal yarara göre uygun ya da sapmış diye nitelenmektedir. Yaklaşımın eksikliği, “toplumsal yarar”ın da o an için geçerli norm ve değerlere göre saptanacağını göz ardı etmesidir.¹⁰⁹ Bu durumda gerçekleştirilen hile eyleminin toplumsal zarara yol açması kaçınılmaz olacaktır.

Birey “uyum” sağlamak yoluyla, bir bakıma kendi istekleriyle toplumun gereksinimleri arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışır. Ancak, en yetenekli birey bile, çok çeşitli kaynaklardan gelen bu isteklerin ve istemlerin hepsini dilediği gibi, dilediği zaman karşılamayı beceremez. Bu durum dolaylı da olsa hileye zemin hazırlar. Birden fazla değişik nitelikteki istemin, aynı birey üzerinde aynı zaman ve mekân sınırları içinde yaptığı baskı, onu bir “çatışma”ya iter. Buna göre “çatışma”, bireyin bilinçli olarak aynı anda iki çelişik istekle karşılaşmasından doğan bir kararsızlık durumudur. Bu durumdaki bireylerin hile yapma olasılıkları yüksektir.

¹⁰⁸ Floyd Henry Allport “Sosyal Psikoloji-1” Türkçesi – Birsen Yalçın, Yeryüzü yayınevi, 2.baskı, 2003 s. 23.

¹⁰⁹ Galip İsen, Veysel Batmaz “Sosyal Psikoloji: Ben ve Toplum” 2.Baskı, OM yayınevi, İstanbul 2002. s.116.

Her birey, çatışmayı kendi yetenek, beceri ve donanımlarına bağlı biçimde çözümlmek için bir takım yollar bulacaktır. Bu yöntemlerin başarısı, bireyin çevresine ne denli iyi bir uyum yapabileceğini belirler.¹¹⁰

Hile de tıpkı diğer cinayetler gibidir. En iyi şekilde 3 faktörle açıklanabilir: suçlunun besleyicisi olan motivasyon, hedefe ulaşmak için uygun ortam ve becerikli gardiyanların bulunmaması.

Arzunun şiddetliliği ve fırsatların sezilmesi kişisel değişkenlerdir. Arzu ve fırsat arasındaki balans çalma duygusunu harekete geçirir. Çalma cazibesi kişisel ruh hali ve duruma göre dalgalanır. Bu yüzden motivasyon bireyin karakterinin ve kendisinin bulunduğu ortamın kombinasyonudur. Diğer taraftan psikolojik faktörler insanın içinde bulunduğu durumun anlamını yorumlamayı etkileyecektir ve bu da sırasıyla onların yapmayı seçtiği davranışı etkilemektedir.¹¹¹

3.1 Sosyoloji, Psikoloji, Kriminoloji ve Sosyal Psikoloji Tanımları

Sosyoloji; Sosyal hayatın, sosyal değişimin ve insan davranışlarının nedenlerinin ve sonuçlarının bilimsel yollarla araştırılmasıdır. Sosyoloji, grupların, organizasyonların ve toplumların yapılarını araştırarak insanların bu yapılardaki etkileşimlerini inceler. Burada, insan davranışları sosyal olarak tanımlanmaktadır. Sosyolojinin konusunun içinde ailenin yapısı ve ailedeki ilişkiler girdiği gibi, gangsterlerden oluşan çeteler, örgütlü suçlar, futbol holiganizmi, eğitimin sosyal hayattaki fonksiyonu, toplumda cinsiyete dayalı işbölümü ve roller, insanların boş zamanlarında neler yaptığı vb. de girmektedir. Görüldüğü gibi

¹¹⁰ Galip İsen, Veysel Batmaz AGE. s.116.

¹¹¹ Duffield Grace and Peter Grabosky “The Psychology of Fraud” Australian Institute of Criminology, March 2001 s.2.

sosyoloji, sosyal hayatın tüm alanlarıyla ilgilidir. Sosyoloji, araştırma, teori ve bilginin uyarlamasından oluşmaktadır.¹¹²

Sosyolojik çalışmalar, içinde yaşanılan toplumun tarihsel ve toplumsal koşulları göz önüne alınarak yapılmalıdır. Çünkü sosyolojik çalışma konuları, içinde yaşanılan toplumun ve toplumlar arası ilişkileri yansıtmaktadır. Sosyoloji, ortaya çıkan söz konusu gelişmeleri anlamayı hedeflemektedir.

Sosyoloji, toplumun hayatı hakkında yeni fikirler üretir, eski fikirleri eleştirir ve güncelliğini sorgulayarak toplum yaşamına yeni bakış açıları kazandırır. Sosyoloji, sosyal hayata ilişkin verilerin elde edilebilmesi için bilimsel araştırma teknikleri ortaya koyar. Bu teknikler, aile yapısı ve ilişkilerinin incelenmesinde, suç oranlarının ve çeşitlerinin belirlenmesinde, polis-halk ilişkilerinin kalitesinin tespitinde, medyanın çocukların şiddet davranışları üzerindeki etkisinin belirlenmesinde ve diğer alanlarda kullanılır.

Sosyolojinin tanımı, sosyolojinin alanlarının belirlenmesiyle daha da kolaylaşır. İnsanlar neden suç işler? Farklı toplumlarda kadın başbakanların sayısı erkeklere göre neden çok daha azdır? Okulda öğrencilerin arasındaki akademik performansın farklı olmasının sebepleri nelerdir?

Sosyolojide neyin çalışıldığından çok nasıl çalışıldığı önemlidir. Ele alınan konunun nasıl bir perspektiften tartışıldığı önemlidir. Sosyolojik çalışmaların iki temel koşulu vardır.

- I. Sosyolojik bakış açısının kullanılması
- II. Meraklı olma ve soru sormak

Yukarıda dile getirilen temel koşullar toplumsal yaşam hakkındaki ‘doğru’nun nasıl elde edilmesi gerektiğinin vurgulanmasını amaçlamaktadır. Buradaki temel soru doğru kaynağının ne olduğudur? Doğrunun kaynağı bilim mi yoksa sağduyu mudur? Örneğin, kadınlar ev işlerine daha yatkın olduğu önermesinin kaynağı bilim mi sağduyu mudur?

¹¹² Halil İbrahim Bahar “Sosyoloji” USAK, Ankara, 2008 s.3.

‘Fakirlerin zenginlere oranla daha çok suç işlediği’ önermesi ise hangi perspektiften yapılmıştır?

Bu açıdan hile eylemi değerlendirildiğinde toplumsal ön yargının mevcutluğundan söz edilebilir. Yüksek mevkie sahip olma insanların suç işlemedikleri veya suç işlemeyecekleri anlamına gelmemelidir. Beyaz yaka suçları ve hile eylemlerinden dolayı verilen zararların mavi yaka suçlarına göre daha yüksek tutarlara mal olduğu istatistiksel olarak kanıtlanmıştır.

Bilimsel açıdan değerlendirme yapılırsa, eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin basit suç işlemeyecekleri sonucuna varılabilir.

Sosyolojik araştırmalarda başvurulan yöntemler ve elde edilen verilerin doğruluğu önemlidir. Gözlem, deney, mülakat ve anketler bilimsel sosyolojinin temel yöntemleridir.

Sosyoloji, sosyal eşitsizlik, davranış kalıpları, sosyal değişmeyi tetikleyen veya engelleyen faktörleri ve sosyal sistemlerin nasıl çalıştığını anlamaya çalışır. Toplumda farklılıklarla birlikte eşitsizlikler de vardır. Sosyal, ekonomik ve politik alanlarda bazılarının daha fazla fırsat ve ayrıcalıkları vardır. Bireyin toplumdaki yerinin araştırılması sosyolojinin konusudur. Yaşamımızın daha iyi anlaşılabilmesi için toplumun daha iyi anlaşılması gerekmektedir. Toplumun daha iyi anlaşılması ise tarihsel ve toplumsal koşullarının da göz önüne alınmasıyla mümkündür.¹¹³

Psikoloji bilgi, eğitim ve istihdam, aile gibi günlük yaşam konuları da dahil olmak üzere insan faaliyetleri, ruhsal sağlık sorunları ve tedavi gibi çeşitli alanlarda uygulanmaktadır. Psikolojinin birçok alt alanları bulunmaktadır.¹¹⁴

İnsan davranışlarıyla ve bilişsel süreçleriyle ilgilenen psikoloji biliminin 125 yıllık bir tarihi vardır. Bu genç yaşına rağmen psikoloji, biyolojiden sosyolojiye kadar uzanan oldukça geniş kapsamlı bir alandır. Psikoloji insan davranışlarını ve bu davranışlarla ilintili

¹¹³ Halil İbrahim Bahar “Sosyoloji” USAK, Ankara, 2008 s.6.

¹¹⁴ <http://en.wikipedia.org/wiki/Psychology>.

psikolojik, sosyal ve biyolojik süreçleri inceleyen bir alandır. Bir meslek olarak ise psikoloji, psikoloji bilgilerinin insan sorunlarını çözmek için kullanılmasıdır. Bu bilginin kullanılması psikolojinin alt alanlarına göre değişmekle birlikte dili iyi kullanma, araştırma, istatistiksel analiz ve empati gibi bazı özel beceri ve yetenekleri gerektirir. Psikologlar iki önemli ilişki üzerinde çalışırlar:

1. Beyin ve davranış
2. Çevre ve davranış ilişkisidir.

Psikoloji insan davranışı bilimidir. Genel olarak, psikoloji kişilerin veya grupların davranışlarını tahmin etmek, anlamak ve açıklamak için yapılan araştırmaları kapsar. Özellikle kişisel psikoloji bireyleri öğrenir; sosyal psikoloji grup davranışına bakar, kültür psikolojisi kültürün davranışa olan etkisini analiz eder ve anormal kişilik- adli psikoloji, sosyoloji ve psikiyatri olağandışı davranışların araştırılmasına odaklanır. Kriminal psikoloji ise kriminal davranış ve psikolojik problemlerle beraber kriminal soruşturma ve suçluların davranışını da öğrenir.¹¹⁵

Kriminoloji - suçun nedenleri (etiyojoloji), suç tipolojisi, suç teriminin yasal tanımlaması, suçun dereceleri veya suçların işlenme sıklığı ve toplumun suça olan tepkilerini öğrenen suç bilimi olarak tanımlanabilir. Bu sosyolojinin bir dalı olmakla beraber aşırı derecede hukuk biliminden faydalanmaktadır (uygulamalı).¹¹⁶

Kriminoloji suçun kişisel ve sosyal fenomenlerini araştıran sosyal bilim dalıdır. Kriminoloji suçun meydana gelmesini, içeriğini, nedenlerini ve sonuçlarını inceleyen araştırma alanıdır. Ayrıca, sosyal ve hükümet düzenlemelerinin suça olan tepkilerini içermektedir. Kriminoloji disiplinler arası davranış bilimleri ile ilgili olup özellikle sosyoloji, psikoloji ve hukuk bilimleri ile sık ilişkidir.¹¹⁷

¹¹⁵ Sridhar Ramamoorti "The Psychology and Sociology of Fraud: Integrating the Behavioral Sciences Component Into Fraud and Forensic Accounting Curricula" Issues in Accounting Education, Vol.23, No.4, November 2008, s.523.

¹¹⁶ Sridhar Ramamoorti AGE, s.523.

¹¹⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Criminology>.

“Sosyal psikoloji nedir?” diye sorduğumuz zaman, bu soruyu sosyal psikolojinin tanımını ile cevaplamamız gerekir. Oysa her sosyal psikolog, çalışma alanının tanımını kendine göre yapmaktadır. Bu tanımlardan birini “doğru” olarak seçmek yerine birkaçını ele alarak ortak yanlarını bulmaya çalışmak daha yararlı olabilir.¹¹⁸

Sosyal psikoloji, bir insanın davranışı, duyguları ve düşüncelerinin diğer insanların davranış veya özelliklerinden nasıl etkilendiğini belirlemeye çalışır.

Sosyal psikoloji bireylerin davranışlarını sosyal ve kültürel ortam içinde inceler. Başka bir görüşe göre, sosyal psikoloji, kişinin başka kişilere ilişkin davranışını inceler.

Sosyal psikolojiyi (ya da psikososyoloji) belki adını oluşturan iki terim yüzünden belki de bu iki terim sayesinde beşeri bilimler arasına yerleştirmek konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır. Şüphesiz, bu zorluklar, öğretinin farklı bilimlerin birleşim noktasında bulunmasıyla, köklerini barındıran çeşitli bilimlerle ve bu bağlamdaki yönelimleriyle yakından ilgilidir. Buna rağmen, son dönemlerde araştırma ve etki yönünden kaydettiği gelişme ve gösterdiği yüksek verimlilik bu yeni bilimin kimliğini doğrulayacak niteliktedir.

Sosyal psikoloji konularının belirlenmesi ve bu bilimin 20.yüzyılda bilimsel bir disiplin olarak boy göstermesi teorik ve pratik düşünce tarihinden bağımsız olarak düşünülemez. Günümüzde, sayısız ülkenin sınırsız kültürel alanına yayılmış olmakla beraber, sosyal psikolojinin merkezi halen Fransa ve Amerika olarak kalmıştır.¹¹⁹

İnsan, özünde doğal olarak toplumcu ve sosyalleşebilen bir varlıktır; bir başka deyişle, aynı anda benzerleriyle iletişim kurmaya can atan “özne” önceden var olan, onu ister istemez şekillendiren ve kontrol eden bir toplumun üyesidir.¹²⁰

Sosyal psikoloji, sosyal olgulardan yola çıkarak, insana ve topluma yönelir, insanın içinde yaşadığı toplumun veya sosyal grubun özelliklerini ortaya çıkarır. Sosyal psikolojinin ilgi alanı olan toplumun ve bireylerin problemleri için çözüm yolları aramak,

¹¹⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı “İnsan ve İnsanlar- Sosyal Psikolojiye Giriş” 1977 s 1.

¹¹⁹ Jean Maisonneuve “Sosyal Psikoloji” Dost Kitabevi, 2005 s.7.

¹²⁰ Jean Maisonneuve “Sosyal Psikoloji” Dost Kitabevi, 2005 s.31.

araştırmalar yapmak ve sonuca ulaşmak bir bakıma yaşanmakta olan sorunların daha kolay çözümleri için yararlı olmaktadır. Bu açıdan hile eylemi değerlendirildiğinde, bir kişinin yapmış olduğu hilenin etkilerinin toplumsal boyutlara ulaştığı ve sorunun toplumsal olduğu kabullenilmelidir. Bu çeşit sorunlara çözümleri sunmak ise sosyologlara, psikologlara veya sosyal psikologlara düşmektedir. Ama soruna çözümleri sunabilmek için hile eylemini gerçekteştirmeye insanları toplumun mu yoksa kendi içinde buldukları durumların mı zorladığını kesinleştirmek gerekir.

3.2 Hile Eyleminde Sosyal Psikolojik Faktörler

İlk bakışta, hile için psikolojik bir açıklama yapmak basit görünmektedir — açgözlülük ve sahtekârlık.

Cevap bu kadar basit midir? Genellikle yasalara uyan ama saldırgan ve ağgözlü olan birçok bireyler vardır. Bununla birlikte dürüst olmayan tüm insanların hile yapacağı yargısı doğru bulunmamaktadır.

şimdiye kadar davranış bilimcileri bir bireyin psikolojik karakterinin hile suçunu işlemeye eğilimli olup olmadığını geçerli ve güvenilir kanıtlarla teşhis etmeyi başaramamıştır. Buna rağmen kimin hile eylemini gerçekteştireceğine ve kimin hile eylemini gerçekteştirmeyeceğine (veya fırsat bulduğunda hile yapacak olan) yönelik yapılan araştırmalar sonucunda birçok ayrımlar yapılmıştır. Bu araştırmaların amacı potansiyel çalışanların “dürüstlük” ve “bütünlük” güvenilirliğinin derecesinin ölçülmesidir. Araştırmalar kapsamında sadece dürüstlük ve bütünlüğün test edilmesi değil hem de hile riskini artıran sosyal psikolojik ve motivasyon faktörleri belirlenmiştir. Genel olarak

bakıldığında, hile üzerinde gelinen ortak fikir, hilenin özel kategorileri olduğunu gösteriyor. Sosyal ve psikolojik faktörler belirleyici olabilir ama geniş kapsamlı açıklama olamaz.¹²¹

İnsan sürekli bir şeylere ihtiyaç duymakta ve bu ihtiyaçlar sürekli değişmektedir. Bu bitmez bir süreçtir, insanın doğum anından ölümüne kadar devam eder.

İnsanın ihtiyaçları önemlilik derecesine göre sistemli bir şekilde hiyerarşi içindedir. Düşük seviyeden başlamak üzere önemli ihtiyaçlar her zaman psikolojik olarak egemenlik teşkil etmektedir. İnsanın temel ihtiyacı olan yeme alışkanlığını ele alalım. Yeme alışkanlığının önemliliği alışılmadık ihtiyaçlar ortaya çıkmadıkça örneğin, sosyal statü, sevgi ve diğer çeşit ihtiyaçlar göze çarpmamaktadır. Aynı kural insanın diğer çeşit psikolojik ihtiyaçları - dinlenme, barınma ve başka tür korunma çeşitleri için de geçerlidir.

Psikolojik ihtiyaçlar anlamlı derecede tatmin edilmişse, diğer çeşit ihtiyaçlar insan davranışlarına hakim olmaya başlamakta ve insanı bu yönde motive etmektedir. İnsan davranışlarında motivasyon unsurunun önemini anlamak hile eylemlerini engellemek için işletme sahiplerine, yöneticilere, denetçilere ve diğer ilgililere yol gösterici olabilir.¹²²

3.3 Hile Psikolojisinde Motivasyonu Unsuru

Genellikle hile eyleminin her türünde finansal baskı özellikleri temel teşkil etmektedir. Bu düşüncesizlikten ya da talihsizlikten veya her ikisinin birleşiminden doğabilir. Doğal olarak finansal motivasyon çok kişisel bir konudur. Orta derecenin üstünde gelirleri olan insanlar bile kendilerini layık gördükleri zenginlik seviyesinde olanlarla kıyasladıklarında yeterli ekonomik koşullara sahip olmadıklarını düşünebilirler. Zaman-zaman insanların başkaların özenme “Ali gibi olmak” duygusu yasaya aykırı davranışlarına sebep olabilmektedir. Basitçe açıklamak gerekirse bu duygu birilerinin

¹²¹ Duffield Grace and Peter Grabosky “The Psychology of Fraud” Australian Institute of Criminology, March 2001 s.2.

¹²² Michael J. Handel "The Sociology of Organizations" University of Wisconsin, Madison 2003, s.110.

sahip olamayacağı şeyleri arzulaması ve var olan gelirini bile az sonra bu sebepten dolayı kaybetmesi anlamına gelmektedir.¹²³

Kişiyi hile yapmaya götüren motivasyon türleri aşağıdaki gibi çeşitli açılardan sınıflandırılabilir.¹²⁴

- **Psikolojik Motivasyon:** Hırsızlık duygusu kişinin doğasında var olup çalmış olmak için hırsızlık yapmaktadır
- **Egoya Dayanan Motivasyon:** Kişisel prestij sağlayabilmek dürtüsüyle hırsızlığa yönelmedir
- **İdeolojik Motivasyon:** İdeolojik nedenlere dayanan, morali üst seviyeye getirmeyi amaçlayan ve birini kurban yapmayı haklı gören bir yaklaşım biçimidir
- **Ekonomik Motivasyon:** Ekonomik dürtülerle yapılan hırsızlık biçimidir. İşletmelerde çalışanların yaptıkları hilelerin ağırlıklı olarak dayandığı neden olarak kabul edilmektedir.

İnsanın yaratılışından gelen ego duygusu onu sürekli daha iyi olan diğerleri ile mukayeseye; yaşam tarzı, konfor ve maddi değeri olan eşyalar bakımından o standartlara denk olması gerektiğine inandırmaktadır. Finansal baskı sebebi bir şeyi kaybetme duygusu da olabilir. Örneğin, yükseklerde “uçan” girişimciler kendileri için inşa ettikleri yüksek finansal korumanın altında, dokunulmaz olduklarını düşünebilirler, fakat aynı zamanda kendileri için tehdit oluşturan iş koşullarıyla da karşılaşabilmeleri mümkündür. Burada tehdit oluşturan sadece maddi varlık kaybı değil aynı zamanda güç ve gurur kaybıdır. Bazılarına hile bu problemin kısa vadeli çözümü gibi gelebilir. Finansal baskıların sebebi hayat tarzı seçimleri olabilir bunun en yaygın örneği kumar oynama tutkusudur. Çağdaş toplumda yasak olan ayrıca bağımlılık yapan ilaçlar, bu ilaçlara boyun eğenler için baskı sebebi olabilir. Bozuk ilişkiler, yürümeyen evlilik, boşanma sonucunda yüklü miktarda para ödemesi yapmak keskin şekilde mali ve duygusal strese sebep olabilir.

¹²³ Duffield Grace and Peter Grabosky AGE, s.3.

¹²⁴ Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.113.

Motivasyonun diğer bir açıklaması ise tüm hile çeşitlerine uygun olabilecek ego veya güçtür. Bu güç insandan insana değişiklik gösterebileceği gibi durumdan duruma da değişebilir. İnsanların başkaları üzerinde hâkim olabilme duygusu onları istedikleri şeyi yapmakta özgür oldukları gibi yanlış düşünceye kaptırabilir. Bir hilekârın cümlesi buna en iyi kanıt olacaktır : “Kendim için, insanlara istediğim şeyleri yaptırmayı severim, yönetmeyi severim. İnsanlara emretmeyi severim. Bu nedenlerden dolayı, ben bir hile sanatçısıyım.”¹²⁵

Kurbanları istedikleri gibi idare etmek ve kandırmak bazı hilekârlara sonuçtan ziyade kendilerinin işlerinden küçümseyici bir zevk almak gibi görünür. Bazen suç işlemek için başlangıçta motivasyona sebep ihtiyaç, açgözlülük olsa da amaca ulaşmak için gayret ettikçe ardından diğerleri gelmeye devam eder. Hilekârlar kendilerini bu suçu işlemekte ne kadar başarılı görürlerse görsünler yine de kendilerinin diğerlerinden üstün olduklarını kanıtlayacak ikinci bir zevk arayışına çıkarlar. Diğerlerinin üzerinde egemen olmak hissi tatmin edici bir durumdur. Özel beceriler gerektiren uzun süreli hileler için veya bilgisayar hileleri için bu düşünceyi kabul etmek öncekilere göre biraz karmaşık olabilir. Bu hem de güven sanatçısının profesyonel gururunu yansıtır. Takip eden alıntı avın heyecanını yansıtmaktadır:

Hilekâr olabilmenin yarısı meydan okumaktır.

Her şeyden daha büyük heyecan,

Hayatımın en büyük heyecanı için hesap yapmaktır...

Bu “ego meydan okuması”dır ve idare etme hissine meydan okumaları karşılamak ve yenmek için bir heyecanı anlatmaktadır.¹²⁶

¹²⁵ Duffield Grace and Peter Grabosky AGE. s.3.

¹²⁶ Duffield Grace and Peter Grabosky, AGE s.5.

Hile için diğer psikolojik bakış açısı suçlunun çekingenliğini azaltan rasyonalizasyon (ussallaştırma¹²⁷) sürecidir. Bu gibi muhtemel özür denemeleri “nötrleştirme (tarafsızlaştırma¹²⁸) teknikleri” adlandırılmaktadır. Literatürde motivasyonla nötrleştirme kelimeleri karıştırılmaktadır.

Motivasyon hile eylemini gerçekleştirmeye sebep olmaktadır, nötrleştirme ise içten gelen vicdani itirazları etkisiz kılarak bu eyleme zemin hazırlamaktır. Hile türlerinden bağımsız olarak suçlular genellikle kendi eylemlerini rasyonel bir sebebe dayandırmaya çalışırlar. Bunu yaparken onlar özel kelimeler kullanarak eylemdeki kriminal boyutu aradan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Nötrleştirme teknikleri hilenin türüne göre değişmektedir. Örnek olarak, büyük şirketlere veya devlet kurumlarına karşı yapılan hilelerde bahane olarak “bu onlara dokunmaz” gibi düşünmektedir hilekar. Nötrleştirmenin başka örnekleri ise hilekarlar kurban için “zaten o bunu hak ediyordu” gibi veya yaptığı eylemi hafife alarak “zaten burada kurban yok” gibi savunmalar öne sürebilirler. Kurbanların bilerek suç işledikleri hile çeşitleri hilekar için rasyonelleştirmesi en kolay olan hilelerdendir. Çünkü bu durumlarda kurban başından beri bu eylemin kötülüğe sebep olacağını bilmektedir. Nötrleştirme tekniklerine daha sonraki bölümlerde yer verilecektir.

Çalışmalar sonucunda birçok hilekârların kendi başarılarının kurbanlarının açgözlülüğüne bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bir çok hilekar aynı zamanda insanlarla ilgili anti- sosyal bakış açısına sahiptir, onlar herkesi kendileri gibi sahtekar zannetmektedirler. Şüphe yok ki, kurbanlarla ilgili kötü düşünceler oluşturmak onlara kötü muamele yapmaya zemin hazırlamaktadır. Bir sahtekarın dediği gibi: “Sevmediğim insanları daha rahat dolandırırım”.¹²⁹

Kurbanın hak ettiğini alması başka bir hilekarın aşağıdaki sözlerinde aksedilmiştir: “Kurbanın da hilekar kadar sorumluluğu vardır, kurban benden hiçbir şey istemeseydi kandırılacak konuma gelmezdi”. Başka bir deyimle dürüst adamı

¹²⁷ www.tdk.org.tr 7.01.2009.

¹²⁸ www.seslisozluk.com 7.01.2009.

¹²⁹ Duffield Grace and Peter Grabosky AGE, s.5.

dolandıramazsın. Bu durumda hilenin sorumluluğu kurban ve hilekar arasında paylaştırılmaktadır.¹³⁰

3.4 Hile Eyleminde Suç Unsuru

Davranış teorisi ve insan davranışlarının anlaşılmasına yönelik çalışmalarda B.F.Skinnet'in katkısı önemli düzeylerde kabul edilmektedir. İnsanları suç işlemeye veya hile yapmaya iten nedenleri araştırmada, davranış teorisi temel yer tutmaktadır. Davranış teorisi insan tabiatı üzerinde ve bunun anlaşılmasına yönelik olarak yapılandırılmaktadır.¹³¹

İnsan davranışları hakkındaki toplumsal beklentiler normal ve normal olmayan olarak ikiye ayrılmıştır. Bir grubun beklentilerinin dışında davranmak veya grubun onaylamadığı davranışlara 'sapkın' davranışlar denir. Şüphe yok ki hile eylemi de toplum tarafından hoş karşılanmayan bir davranış biçimidir.

İnsanların zihin dünyalarında gerçek ve normal hakkında resimler vardır. Bu resim parçalandığında insanlar rahatsız olurlar. Bir toplumsal grupta normal davranışların neler olduğu hakkında yerleşmiş tutumlar vardır. Hemen-hemen tüm toplumlarda başta hırsızlık, ihanet, soygun, kapkaç, cinayet, sapkın davranışlar olarak bilinmektedir. Toplum bu davranışları sosyal olarak 'farklı, çirkin ve istenmeyen' davranışlar olarak değerlendirir. Beklentilerin dışında davrananlar toplumda şüphe, korku, düşmanlık, dışlanma gibi tepkilerle karşılaşır.¹³²

İnsanlar sık-sık neden bu kadar fazla hile yapıldığını, yapılan hilelerin neden kısa zamanda ortaya çıkarılmadığını ve böylece kayıpların önlenemediğini düşünmekte. Cevap çok basittir. İşletmelerin muhasebe işlemlerini düzenli ve uygun şekilde gerçekleştirmek için sistemleri bulunmaktadır. İşletmelerin genellikle etik davranışlar

¹³⁰ Duffield Grace and Peter Grabosky AGE. s.3.

¹³¹ Bozkurt Nejat "İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri" Alfa Yayınları, 2009, s.98.

¹³² Halil İbrahim Bahar "Sosyoloji" USAK, Ankara, 2008 s. 121.

sergilemek isteyen fakat bazen davranış kurallarına ihtiyaç duyan insanlar için politika kılavuzları bulunmaktadır. Bu sistemler, prosedürler ve politikalar muhasebe sisteminde sık-sık yapılan hata ve yanlışları bulmak için işe yaramaktadır.¹³³

Davranışlarımızı toplumsal beklentilere göre ayarlamak zorundayız. Toplumsal normlara uymak, uymamaktan daha kazançlıdır. Birey daha bebeklik döneminden itibaren bu durumun farkına varmaya başlar.

Sapkınlık, toplumun veya toplumdaki bir grubun sosyal olarak tanımladığı eylemlerdir. Sapma davranışları evrensel olarak tanımlanamaz. Sapma sosyal olarak değişkendir. Toplumun yapısı, zaman ve sosyal grup, sapmanın temel belirleyicileridir. Herhangi bir toplumda normal veya sapkın davranışların belirlenmesi basit bir toplumsal uzlaşma sonucu oluşmaz. Sapma davranışları geniş bir toplumsal etkileşim ve uzlaşma sonucu belirlenir. Bazı davranışlar geniş bir toplumsal uzlaşmayı sağlarken, bazı davranışlar hakkında ise kesin bir tavır oluşmaz.¹³⁴

Sapma davranışları karşısında insanlar toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik dayanışma içine girerler. Bunun sonucu toplumsal bağlar kuvvetlenir. Bu çerçevede sapma toplumsal düzenin sağlanmasında, toplumsal normların gelişmesinde olumlu etkiler yapmaktadır. Sapma toplumsal sistemin düzenli bir şekilde devam etmesine yardım eder. Sapma sistemi bozmaz, sistemi korumak işlevini de görebilir. Hilekar davranışları da bir çeşit sapma olarak değerlendirebiliriz. Genellikle hilekarlar sistemin açık tarafını bulup hileli eylemlerini de bu yönde gerçekleştirmekteler. Bunun sonucunda ortaya çıkarılan hileler dolayısıyla sistem açıklarını bulmaya yardımcı olmaktadır.

Sapma davranışları toplumsal sistemin normatif sınırlarının korunmasını sağlar. Sınırların muhafaza edilmesi vatandaşların sapma davranışlarıyla karşı karşıya gelmesi, tartışması süreciyle gerçekleşir. Sapma davranışlarının onaylanmaması, suçlanması ve cezalandırılması toplumsal normların bir kez daha tanımlanmasına, belirginleşmesine neden

¹³³ Tracy L. Coenen "Essentials of Corporate Fraud" Published by John Wiley & Sons, Inc. 2008. s.2.

¹³⁴ Halil İbrahim Bahar, AGE, s.122.

olur. Bu açıdan hile eyleminin sapkın davranış olarak değerlendirilmesi gerekmekte ve toplumsal olarak bu çeşit davranışlara karşı yaptırımlar uygulanmalıdır.

İnsanlar toplumun beklentilerine göre eylemlerini kontrol edebilmeyi öğrenirler. Bireylerin normlara göre davranması, grubun daha iyi etkileşim göstermesini sağlar. Toplumsal davranış kalıpları ortaya çıkar ve yerleşir. Bunun sonucu bireylerin davranışları tahmin edilebilir. Kimin ne zaman, nerede, nasıl davranması gerektiği bilinir.

Sosyolojik anlamda sapkınlık bireysel bir kişilik değerlendirmesini değil, toplumsal sistemlerin formel özelliğini yansıtmaktadır. Toplumsal normlar insanların nasıl davranmaları gerektiği hakkında kesin davranış kalıpları ortaya koymaz. İnsanlar davranış biçimlerini kendileri belirlerler. Hilekar davranışı gerçekleştirip gerçekleştirmemek kişiye özgü bir seçimdir. Fakat sosyal faktörlerin seçim sonucunu etkilemesi durumu da göz önünde tutulmalıdır. Zayıf karakterli insanlar çoğunlukla dışa bağlı hareket ederler. Bunun sonucunda bireyler gerçekleştirilen hile eyleminin suçlusu olarak kendileri dışındaki kişi veya sebepleri göstermektedirler.

Morgan, suçluları iki kategoriye ayırmıştır. Birincisi, normal ve göreceli olarak zararsız tanımlanırken; ikinci gruptakiler ise anormal patolojik ve tehlikeli olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramsal modele göre kötü suçluların toplumdan uzaklaştırılması sonucu haklın normal suçlulara daha toleranslı olacağı varsayımında bulunmaktadır.¹³⁵

Suç olarak belirlenmiş davranışlara ve faillere istisnalar getirilmiştir. Kastın olmayışı, failin küçüklüğü, akıl hastalığı gibi durumlar suç ve suçlu hakkındaki yaklaşımlara istisnalar getirmektedir. Hile eyleminin suç olup olmadığı tartışmalarına son veren kasıt unsurunun önemi bu noktada daha net anlaşılmaktadır.

Suçun sadece hukuksal tanımının yapılması eksik bir yaklaşımdır. Bir toplumun suç olarak tanımladığı eylemler toplumsal kurgulara bağlıdır ve oldukça görelidir. Suçun

¹³⁵ Halil İbrahim Bahar, AGE, s.123.

tanımını etkileyen faktörlerin başında toplumun ahlakla ilgili düşünceleri, dinsel inançları gelmektedir.

Ceza hukuku bakışı açısından, yanlış beyanda bulunarak haksız kazanç elde etmekle başkalarının çıkarlarına zarar vermek hileli suçlu davranış olarak yansıtılmaktadır.¹³⁶

Suçlar başlıca üç temel kategoride ele alınır.¹³⁷

1. *Kişiyeye karşı işlenen suçlar:* Diğerlerine karşı doğrudan veya dolaylı olarak yapılan şiddet eylemleri veya şiddet tehditleridir. Adam öldürmek, darp, tecavüz kişiyeye karşı işlenen suçlara örnektir.
2. *Mala karşı işlenen suçlar:* Başkasına ait olan malın çalınması, hırsızlık, kapkaç, otomobil hırsızlığı da mala karşı işlenen suçlar arasındadır.
3. *Kurbansız suçlar:* Bu kategoride doğrudan mağdur yoktur. Uyuşturucu kullananlar, cinsel suçlar, yasadışı kumar kurbansız suçların başında gelmektedir. Bu eylemler yasalara aykırı olsalar bile fiili işleyenler kendi aralarında anlaşır durumu dışı yansıtırlmaz. Bu nedenle suç istatistiklerine yansımaz.

Hile eyleminin içerdiği unsurları göz önünde bulundurarak karşı tarafın var olması, eylem sonucunda mağdur tarafın varlığı, mal veya parasal değeri olan nesnelere söz konusu olması bu çeşit davranışların suçlu davranış olarak değerlendirilmesi için ana sebeplerdir.

3.4.1 Suçlu ve Hileli Davranışın Açıklanması

Suçlu kelimesi birçok davranışa uygulanabilen bir kelimedir. Hemen-hemen hepimiz yaşamımızın bir döneminde bu davranışlarda bulunmaktan ötürü suçlu

¹³⁶ http://legal.practitioner.com/regulation/standards_9_2.htm, 24.01.2009.

¹³⁷ Halil İbrahim Bahar, AGE, s.125.

sayılmışızdır. Suçlu kelimesinin sıklıkla kullanıldığı daha sınırlı bir anlamı vardır. Az sayıda insan, bazen birden fazla işlediği adam öldürme, soygun ve büyük hırsızlıklar nedeniyle gerçek suçlular olarak adlandırıldılar. Bununla birlikte gerçek suçlularla geride kalan ve doğrulukla belirlenmesi güç olan çoğunluk arasında çizilecek çizgi belirsiz bir ayırım olacaktır. Suç işleyen kişinin suça kaç kez katılması, onu gerçek suçlu tanımına sokacaktır? Veya işlediği suçun ne kadar ciddi olduğuna nasıl karar verilecektir? İlk modern suç istatistikleri, Fransa'da 1827'de yayınlanmıştır. Guerry bu istatistikleri kullanarak, suçun sosyal faktörlere göre değişiklik gösterdiğini kanıtlamıştır. Yaş, cinsiyet, eğitim değişkenlerine bakarak çizelgeler, tablolar ve haritalar yapmıştır. Aynı zamanda suçların şahsa ve mala karşı olmak üzere sınıflamıştır. Amacı, davranışa neden olan faktörleri bulmak yerine kişiyi suçlu davranışa eğilimli yapan faktörleri bulmaktır. Ona göre mala yönelik suçlarda temel faktör firsattır. Yoksulluk ve suç ilişkisi analizinde önemli değişkenin suç işleme fırsatı olduğunu belirterek Guerry, çağdaş sosyologlara önderlik eder. Nüfus yoğunluğunun suçta artışa yol açacağı, eğitimin suçlu davranışı önleyeceği gibi meseleyi basitleştirici açıklamaları reddeder.¹³⁸

İnsanları karakterlerine ve davranışlarına göre kategorize etmek bilinen sosyal bir süreçtir. Kriminolojide beyaz yaka suçlarını kategorize etmekteki amaç suç işlemeyi önlemek ve düzeltmektir; bunun için doğal olarak başarı spesifik problemleri doğru anlayıp onlara karşı önlem almaktır. Örneğin PWC'den tecrübeli adli muhasebeci Thomas Golden finansal raporlama hileleri yapanları 2 kategoriye ayırmaktadır: "herkesin iyiliği için çalışanlar" ve "kendi menfaatleri için çalışanlar". İlk kategoride olanlar normalde dürüst insanlar olup işletmeye ve çalışanlarına zarar gelmemesi için rakamları değiştirmektedirler. İkinci kategoride olanların ise dürüstlüğü karşı bariz saygısızlıkları vardır, yaptıklarının yanlış olduğunun bilincindedirler. Beyaz yaka suçluları tipolojisi oluşturmanın zorluklarını

¹³⁸ Tülin Günşen İçli "Kriminoloji" Martı Kitap ve Yayınevi, Mayıs 2004 s.54.

dikkate alırsak ileriki zamanlarda suçlu sınıflandırması yerine suç sınıflandırma çabalarının olması muhtemeldir.¹³⁹

Kriminal teorisyen George B. Vold'a göre, Guerry'nin çalışmaları 'bilimsel kriminolojide ilk çalışmalar', Ouetelet ise, 'ilk sosyal kriminolog'dur.

Bazı yazarlar yağmur, toprak ve diğer coğrafi faktörlerin insan davranışları üzerindeki etkilerini incelemişler. Örneğin, Montesquieu, ekvatora yaklaştıkça suçların, kutuplara yaklaştıkça sarhoşluğun artacağını iddia etmiştir. Dexter ise, "İklim etkileri" isimli çalışmasında hava basıncı, nem, rüzgâr, gibi meteorolojik faktörlerin suçla ilişkisi olduğunu ileri sürmüştür.

Moris, Guerry'nin çalışmalarını şöyle özetler:

1. Bazı değişkenlerin suçlu davranışla ilişkisini test etmek için suç verilerini ilk kullanan Guerry'dir.
2. Suçla birlikte olan objektif gerçekleri göstererek, suçun suçlunun ahlak bozukluğu sonucu olduğu kabulünü sorgular. Sonuç olarak, bu ekolün veri sunma metodu daha sonra yaygın bir şekilde takip edilmiştir.¹⁴⁰

Guerry gibi Quetelet de sosyal verilerin analizinde bulunan düzenlilik ve kalıplarla ilgiliydi. İstatistikçi olan Quetelet, bazıları tarafından 'modern istatistiğin babası' olarak adlandırılır. Quetelet, istatistikleri kullanarak sosyal fenomeni ölçmeyi denemiş, Hollanda, Belçika ve Fransa'da detaylı suç analizleri yapmıştır. O'na göre, eğer toplumda grupların davranış kalıpları bütünüyle incelersek çeşitli davranış biçimlerinin oranlarının düzenliliğini fark ederiz. Birey yerine gruplara odaklanan Quetelet, davranışın tahmin edilebilir, düzenli ve anlaşılabilir olduğunu keşfetmiştir. Fiziksel dünyanın tabiat kanunları tarafından yönlendirilmesi gibi davranışlar da ona göre, bireyin dışındaki güçler tarafından yönlendirilir. Biz bu güçleri, öğrendikçe, davranışı tahmin etmemiz kolaylaşır. Quetelet'ye

¹³⁹ Sridhar Ramamoorti "The Psychology and Sociology of Fraud: Integrating the Behavioral Sciences Component Into Fraud and Forensic Accounting Curricula" Issues in Accounting Education, Vol.23, No.4, November 2008 s.526-527.

¹⁴⁰ Tülin Günşen İçli "Kriminoloji" Martı Kitap ve Yayınevi, Mayıs 2004 s.54.

göre, kriminolojik araştırmanın temel amacı, suça ilişkin faktörleri ve bunların etki derecelerini belirlemek olmalıdır.

Tarih boyunca insanların neden suç işlediğine dair birçok teoriler önerilmiştir.

Şirket varlıklarını hilekârlara ve diğer suçlulara karşı korumak için bu teorileri temel seviyede anlamak profesyonel güvenlikçiler açısından çok önemlidir. Bu tabii ki varlıkları hilekârlardan kapsamlı şekilde korumak için olan kurumsal anti-hile programları için de geçerlidir. “Düşmanını tanı” bu noktada güzel hatırlatmadır ve çoğu zaman hileyle savaşımlar tarafından üzerinde yeterince düşünülmemiş bir deyimdir.¹⁴¹

Guerry ve Quetelet’in İngiltere’deki diğer yazarlar üzerinde de önemli etkileri vardır. Henry Mayhew ve Joseph Fletcher, Guerry ve Quetelet’den etkilenmişlerdir. Guerry ve Quetelet, Mayhew’in çalışmasının temasını, ‘alışkanlık haline gelmiş suç, sosyal faktörlerin etkisine cevap olarak çocuk suçluluğunun doğal evrimi sonucudur’ şeklinde karakterize etmişlerdir.

Levin ve Lindesmith, Joseph Fletcher’in “Galler ve İngiltere’deki Ahlaksal İstatistiklerin Özeti” (Summary of Moral Statistics in England and Wales) çalışmasını, o dönemin ekolojik çalışma modeli olarak kabul etmişlerdir. Levin ve Lindesmith’e göre, bilimsel kriminoloji ilk ekologların çalışmalarıyla başlamıştır. Çağdaş sosyologlar tarafından sık-sık hatırlanmasa da onların kriminolojik düşüncede önemli yerleri vardır. Bu ilk ekologlar, istatistikler ve nedensel prensipler hakkında yeterli bilgiye sahip değillerse de Morris’e göre, onların büyüklükleri, nicel verileri beceri ile kullanmalarından, bireysel motivasyonun tabiatı ne olursa olsun bireysel faaliyetin objektif sonuçlarının ve onu ifade şekillerinin sosyal fenomenler olduğunu belirtmelerindedir.

Tüm kriminologların anlaştıkları temel nokta suçun politik süreçlere dayanan yasal bir kavram olduğudur. Bu politik süreçler 6000 yıl önce Orta Doğu’da veya civarında

¹⁴¹ Gerald L. Kovacich "Fighting Fraud: How to Establish and Manage an Anti-Fraud Program" Butterworth-Heinemann, 2007, s.54.

keşfi ile mümkün hale gelmiştir. Suçun katı bir şekilde bilimsel değil yasal olduğu bir gerçektir. Suç kavramı suçlu davranışının bilimsel incelemesini içerir.

Dünyanın her bir tarafında kriminologlar yaşamları boyunca insanların neden hile ve diğer suçları işlediklerine dair sebep aramışlardır. Tartışmalar hala devam etmekte ve muhtemelen "yumurta ve tavuk " çekişmesi gibi ebediyen devam edecektir. Bazıları suçların kalıtsal olduğuna ve DNA'la geçtiğine, bazıları suçlu davranışın çevresel etkenlerden doğduğuna inanmaktalar. Fakat bazı teoriler bize yüzeysel de olsa suç işleyenlerin düşüncelerini anlamaya yardımcı olmakta, dolayısıyla, bizim hilekar girişimler karşısında daha iyi pozisyon sağlamamıza neden olmaktadır.¹⁴²

Bir toplum, zaman içinde tüm suçlu statülerini iptal ederek suçu silebilir. Bu elbette yasa ile tanımlanmış davranışı ortadan kaldırmaz. Bu, aslında resmen cezalandırmayan davranışın artmasına neden olur. Suçlu, statülerini ortadan kaldırarak bir toplumun suç problemini çözeceğini düşünmek komik olur, kanun koyucular kendi suçlu statülerini sürekli gözden geçirirler. Bir ölçüye kadar suçlu statüleri değiştiği için kriminologlar anlamaya çalıştıkları davranışın tanımını da değiştirmeye mecburdurlar.¹⁴³

Bir başka husus bazı toplumların tanımla suçtan arınmış (crime free) olmalarıdır. Bunlar, dünyanın ücra köşelerinde küçük avcı-toplayıcı toplumlardır. Çünkü bu toplumların üyeleri okur-yazar değildirler, şekillendirilmiş suçlu statüleri yoktur.

Suç konusunu incelerken literatürde sık kullanılan bazı kavramları tanımlamak gerekir.

Literatürde “delinquency” kavramı bazen çocuk, bazen gençlik suçluluğu karşıtı olarak kullanılmaktadır. Aslında belli bir yaşa kadar çocuklar ceza ehliyetine sahip değildirler. O nedenle çocuk diye nitelendirilen birinin suçlu olması çelişkili görünmektedir. Çocuk ve gençlik suç sınırları da ülkeden ülkeye değişmektedir.

¹⁴² Gerald L. Kovacich "Fighting Fraud: How to Establish and Manage an Anti-Fraud Program" Butterworth-Heinemann, 2007, s.54.

¹⁴³ İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003, s.505.

Ağır suç (felony) ve hafif suç (misdemeanor) kriminolojik araştırmalarda ciddi ve daha az ciddi suçları ayırmak için kullanılır. Tarihsel olarak felony, şiddet içeren ve mülke karşı suçlar için kullanılırken; misdemeanor, politik suçlar hariç diğer tüm suçları kapsamaktadır. Günümüzde ağır (felony) ve hafif suç (misdemeanors) arasındaki temel ayırım bir suça yasal olarak verilebilecek maksimum ceza ile şekillenir.

20. yüzyıl esnasında sosyologlar tarafından suç olgusu hakkında sunulan bazı temel düşünceler, suç, hile ve gençlere özgü çete suçları ile alakalıdır. Bu teorilerin temelini 6 önemli faktör oluşturmaktadır. Bu faktörler;¹⁴⁴

1. Suç tüm toplumlar için "normal" haldir - bu belirli işlevleri yerine getirerek toplumun düzenini korumaya yardımcı olabilir. Bu sebepten dolayı, bu faktör kolaylıkla elemine edilmemelidir. Bu fonksiyonların kullanılabilir şekilde planlanması suçu anlaşılır kılabilir.
2. Suç uyuşmazlıkla bağlantılıdır, genellikle sınıf tabanlı farklardan dolayı güçlülerin işlediği suçlara zayıfların işlediği suçlardan daha az önem verilmektedir. Suç sosyal ayırımlar ve görüşler, özellikle ekonomik görüşler açısından incelendiğinde daha iyi anlaşılabilir.
3. Suç gerilimle bağlantılıdır, toplumsal stres ve gerginlik içinde suçun varlığı kaçınılmazdır. Toplumdaki gerilim ve gerginliğe gerekli derecede dikkat edilirse suçun daha iyi anlaşılması sağlanabilir.
4. Suç güçlü derecede şehir hayatıyla bağlantılıdır. Modern şehirler kültürel yerleşim eğilimli yaşam biçimi meydana getirmekten daha çok kriminal ve suçlu hayat tarzı, kendilerine özgü değerleri, dilleri, normları, giyim biçimi ve s. olan topluluklar meydana getirmektedir. Suça bu yönde "suçlu bölgeler" olarak ayırım yapmak kullanışlı olabilir.

¹⁴⁴ Eamonn Carrabine, Paul Iganski, Maggy Lee, Ken Plummer, Nigel South "Criminology: A Sociological Introduction" Published by Routledge, 2004, s.45.

5. Suç günlük sıradan şartlarla da edinilebilir. Kültürel ulaştırma yöntemi mevcut olup suçu insanların geçmiş yaşamlarına ve günlük öğrenme ve değer biçmelerine bakarak anlamak mümkün olabilir.
6. Suç tamamen grupların yasaya karşı tahammülsüz tutumlarından dolayı meydana gelir. Amaç kontrolleri ve düzenlemeleri yıkmaktır. Suç burada sosyal kontrollerin ihlalleri olarak anlaşılır olabilir.

Suçlu davranışın sosyal temelleri hakkında başka çeşit düşünceler de mevcuttur.¹⁴⁵

Herhangi bir değişkenin iki tür tanımı vardır. Bu değişken örneğin, suçlu davranış olsun. Bu davranışın tanımlarından biri kavramsal diğeri operasyonel tanımdır. Kavramsal tanım, basit olarak değişkenin anlamını başka kelimeler kullanarak ifade etmektedir. Operasyonel tanım ise, değişkenin belirli bir nüfusta ne kadar yoğun ve yaygın olduğunu ölçmek için kullanılan süreçler dizinini gösterir.¹⁴⁶

Suçlu davranışın kavramsal tanımı, temelde ceza yasalarının suçlu olarak belirlediği davranışı yansıtır. Bir operasyonel tanım, bir suçlu eylemin farklı görünümünü objektif olarak incelenmesini sağlayacak şekilde en iyi nasıl ölçülebilir sorusunu cevaplar.

Gördüğümüz gibi birçok davranış hukuksal açıdan suç olarak tanımlanmaktadır. Peki insanlar neden bu davranışlarda bulunurlar? Neden insanlar öldürüyor, yalan reklam yapıyor ve hırsızlık yapıyorlar? Tüm suçları açıklayacak tek bir açıklama mevcut değildir. Herhangi bir suç eylemindeki faktörler çok karmaşıktır ve açıklamalar suça ve suçluluğa farklı açılardan yaklaşıyorlar. Bu yüzden onlar suçlu davranış için tam açıklama olamıyorlar.¹⁴⁷

Sosyal bilimlerde Elcil (altruizm) teriminin başkalarını mağdur eden suçluluğun zıttını ifade etmek için kullanırlar. Elcil kavramı, ilk kez 19.yüzyılda Fransız Sosyolog

¹⁴⁵ Eamonn Carrabine, Paul Iganski, Maggy Lee, AGE, s.46.

¹⁴⁶ İhsan Sezal "Sosyolojiye Giriş" Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003, s.506.

¹⁴⁷ Kenneth J. Neubeck, Mary Alice Neubeck, Davita silfen Glasberg "Social Problems: A Critical Approach" 5th edition, 2007, s. 495.

August Comte tarafından bir insanın başkası için kendini feda etmesini tanımlamak için kullanılmıştır.

Bazılarına karşı Elcil, diğer insanlara karşı antisosyal olmak mümkündür. Araştırmalar başkalarını incitme niyetinde olanların yardımsever ve cesur olma eğilimlerinin düşük olduğunu göstermiştir. Literatürde sık karşılaşılan diğer bir kavram antisosyal davranıştır.

Suçlu davranış ile antisosyal davranış kavramları benzer olmakla birlikte birbirlerine eşitlenemezler. Bu kavramlardan ilki yasal, ikincisi ise temelde klinik nitelik taşır.

Suç, tür ve oran açısından bir yerden diğerine farklılaşırken kriminologlar suçlu davranışın belirli bir tanımı üzerinde nasıl fikir birliğine varırlar? Bu bizi, kriminolojide hareket eden hedef yaklaşımı ve sabit öz yaklaşımı olarak adlandırılan ikileme götürür.¹⁴⁸

Tüm toplumlarda suçun nedenleri hakkında tartışmalar, başta akademik, sosyal ve siyasi platformlarda önemli bir yer oluşturmaktadır. Tartışmalar iki başlık altında toplanmaktadır.

Birinci başlıkta suçun toplumsal ve yasal tanımları gelmektedir. Suçun yasal tanımlaması siyasal bir süreç içinde olmaktadır. Hangi eylemin ceza yasasına dâhil edileceği veya hangi eylemlerin yasadan çıkarılacağı parlamentoda belirlenir. Bu süreçte elbette toplumun beklentileri, sivil toplum örgütlerinin eleştirileri, akademisyen, gazeteci ve yazarların tepkilerinin de alınması gerekir. İyi bir yasanın olması için toplumsal tepkilerin mutlaka dikkate alınması gerekir.

İkinci bakışta ise suçun nedenlerinin ele alınması vardır. Suç bireysel mi yoksa toplumsal nedenlerden dolayı mı işlenmektedir? Bireysel açıklamalar psikolojik ve biyolojik nedenleri ele alarak açıklamalar getirir. Toplumsal nedenler arasında başta ekonomik yoksunluk, siyasal ve sosyal dışlanma, toplumsal dayanışmanın azalması ve

¹⁴⁸ İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.506.

olmaması gibi sorunlar ele alır. İşsizlik, sosyal ve ekonomik politikaların yetersizliği, eğitimsizlik, göç, çarpık kentleşme, toplumsal normların belirsizleşmesi ele alınmaktadır.

Suç olgusunun pozitivist, etkileşimci ve radikal bakış açısı olmak üzere başlıca üç bakış açısı mevcuttur.

Pozitivist Yaklaşım – Durkheim'in çalışmaları sapkınlık/suç çalışmalarında önemli bir başlangıcı oluşturmaktadır. Tüm toplumlarda suçun her çeşidini görmek mümkündür. Suç olmayan bir toplum yoktur. Sadece suçun şekli değişmektedir. Eylemler, farklı toplumlarda farklı şekilde değerlendirilir. Durkheim savaş, ekonomik krizler, doğal afetler veya ekonomik gelişme, sanayileşme ve kentleşme gibi hızlı toplumsal değişimin yaşandığı normsuzluk haline dikkati çeker. Bu durum, anomi olarak kavramlaştırır. Anomi bir toplumsal yapıdaki gerilimi, kötüye gidişi, toplumsal bağların ortadan kaybolmasını ifade eder. Anomi toplumsal yapıların özelliklerinin yansımasıdır. Bu yaklaşım suçların nedenlerini açıklayan bazı kuramlara da temel oluşturur.¹⁴⁹

Emile Durkheim'in önderliğindeki araştırmada sapkın davranışın normal olmayan bir tarafı olmadığı ileri sürülmekte; hatta toplumların bu çeşit davranışları normal ve toplumun bir parçası olarak görmeleri gerekliliğinden bahsedilmekteydi.¹⁵⁰

Durkheim suçun normal bir olgu olduğunu ve suçsuz bir toplumun olamayacağını söylemektedir. Durkheim'e göre toplumların sapkınlığa gereksinimi vardır. Bunun nedeni ise sapkınlığın önemli işlevleri olduğudur. Suçun en önemli işlevi, toplumsal değişimi sağlamasıdır. Sapkınlık, var olan toplumsal normlara karşı alternatifler ortaya koyarlar. Onları sapkın kılan özellik ise farklı olmalarıdır. Durkheim günümüzün sapkınlıklarının yarımların habercileri olduğunu vurgulamaktadır. Eliot 'olmadığın yere varmak için bulunmadığın yerden gitmelisin' derken farklı bakış açılarının bireysel ve toplumsal gelişmedeki rolüne dikkati çekmektedir. Marcel Proust ise 'gerçek keşif eylemi (buluşculuk) yeni topraklar bulmakla değil, yeni bir gözle bakmakla ilgilidir' demektedir.

¹⁴⁹ Halil İbrahim Bahar AGE. s.126.

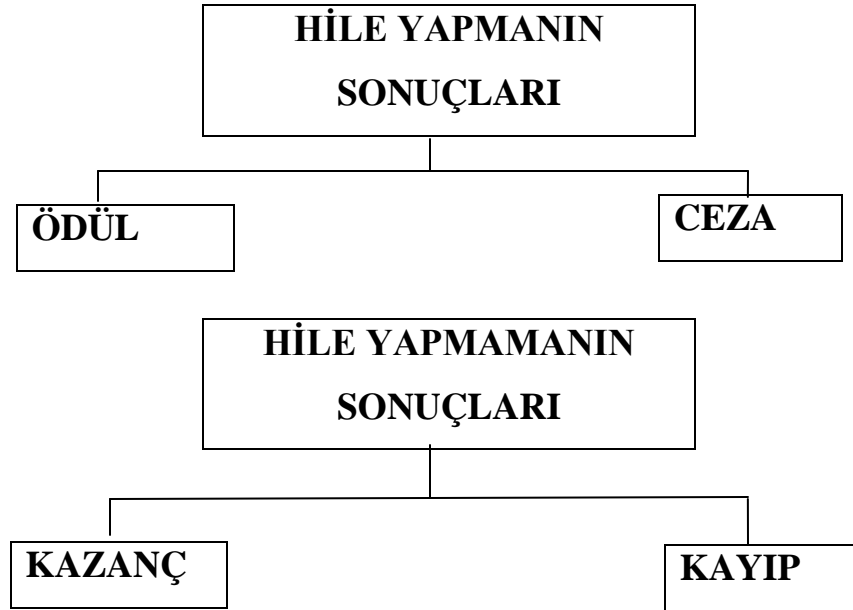
¹⁵⁰ Eamonn Carrabine, Paul Iganski, Maggy Lee, Ken Plummer, Nigel South "Criminology: A Sociological Introduction" Published by Routledge, 2004, s.46.

Bu çerçevede toplumlarda yenilikçi, farklı bakış açıları ile yerleşmiş tutumları değiştirmeyen bakış açıları bir arada bulunmaktadır.¹⁵¹

Normal olmayan ve kurallara uyan kişileri birbirinden ayıran temel özellikler nelerdir? Bu kişileri farklı kılan kişisel ve sosyal özellikler nelerdir? İnsanların suç ve suçlu kavramlarını algılamaları hangi süreçler sonucu oluşmaktadır? Bu süreçte medyanın rolü nedir?

Davranış biçimlerine göre bir kişi belirli bir anda bir hile yapmak veya yapmamak arasında bir seçim yapabilmektedir. Bu seçimde doğal olarak elde edilecek sonuçlar etkili olmaktadır. Bu konuda kişinin önünde bazı seçenekler bulunmaktadır.¹⁵²

Şekil 5: Hile Yapmaya Karar Verme Seçenekleri

¹⁵¹ Halil İbrahim Bahar AGE. s.127.

¹⁵² Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.100-101.

Suç sosyal bir problemdir ve bazı şeylerin ortadan kaldırılması veya kontrol altına alınması gerekmektedir. Bazı şeyler denildiğinde ilk olarak sosyal ve ekonomik sorunlar akla gelmektedir. Kuramsal bilginin günlük yaşama uyarlanması, sonuçların yeniden değerlendirilerek temel suç önleme politikalarının belirlenmesi gerekmektedir. Bunu yapabilmek için suçun nedenleri hakkında kuramsal bilgiye gereksinim vardır. Suçlunun rehabilite edilip topluma kazandırılması da temel hedefler arasındadır.

Pozitivist yaklaşım bireye odaklanarak suçlulara bazı şeylerin diğer insanlara göre farklı olduğunu ileri sürmektedir. Suçluluk bireylerde veya gruplarda, kişilerin biyografisinde, geçmiş deneyimlerinde ve suçluların çevrelerinde aranmalıdır.

Suçluların davranışları toplumların sosyo-ekonomik yapılarıyla bireylerin fiziksel veya psikolojik olumsuzlukları sosyal çevre ve spesifik alt kültür deneyimlerinin etkisi sonucu oluşmaktadır. Sapma hakkındaki temel sosyolojik kuramlar ilk olarak toplumsal faktörler, sapma davranışlarında bulunanlarla toplumun geniş bir kısmı arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Daha sonraki yaklaşımlar ise toplumsal kontrol konusunu ele almıştır. Bu çerçevede toplumun sapma davranışlarını kontrol etme çabalarını ne ölçüde gerçekleştirebildiği sorusu gündeme gelmiştir.¹⁵³

Pozitif Kriminoloji - Suçun önlenmesi için nedenlerinin ortadan kaldırılması, en azından kontrol altına alınması gerekmektedir. Suç olgusunu açıklayan kuramlar, uygulamadaki sonuçlara bakarak açıklamalar getirmek zorundadır. Suçun tek başına açıklanması yeterli değildir. Suç işleyenlerin toplumsallaştırılması hakkında açıklamalar da gerçek yaşamlar ilişkilendirilmelidir.

Toplumsal düzen ve toplumsal bütünleşme temel değerlerin kabulü ve normlara uyduğu ölçüde gerçekleşir. Toplumsal düzen sabit olan ve değişmeyen bir olgu değildir. Toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik süreçler bazı alt grupların veya bireylerin eleştirilerine maruz kalmaktadır. Toplumsal normlarda sapma davranışların her zaman yıkıcı olduğunun öne sürülmesi doğru değildir. Bu nedenle sosyal organizasyonlarda sapma

¹⁵³ Halil İbrahim Bahar AGE. s.127.

davranışlarının pozitif yönünün de olabileceği vurgulanmaktadır. İnsan davranışları yerleşmiş toplumsal normların dışına çıksa ne olur?¹⁵⁴

Merton'a göre toplumda kabul edilen yerleşik hedeflere ulaşabilmek için gerekli olan araçların sonucunda suç oluşmaktadır. Merton, buna amaç araç arasındaki uygunsuzluk demektedir. Bu durum, toplumdaki dezavantajlı sınıflar için sürekli olarak yaşanan bir sorundur. Toplumda kabul edilmeyen araçlar tek çözüm yolu olduğuna inanıldığı zaman da sapma olur.

3.4.2 Hileli Davranışın Biyolojik Açıklaması

Suç davranışlarına neden olan faktörler nelerdir? Biyolojik yaklaşım bireyin fiziksel yapısı ile suçlu davranışları arasında ilişki kurar, suçlu ile fiziksel eksiklik veya suçluluğa yönelik ve kişilik arasında ilişki vardır. Genetik yapının suçluluğa neden olduğunu öne sürer. Genetik bozuklukların, zekâ düzeyinin düşük olması suça neden olmaktadır.¹⁵⁵ Fakat bu görüş basit suçlara ait edilebilir. Dolandırıcılık, varlık zimmete geçirme, yolsuzluk, hile ve diğer mali suçları gerçekleştirirken yakalanmamak için kullanılan yöntemler için zekâ düzeyinin belli seviyelerde olması gerekmektedir. Nitekim, eğitim seviyesi ve zeka düzeyi yüksek olan insanların yaptıkları hileler bazen akıllara durgunluk vermeye yetmektedir. Bu çeşit suçların ortaya çıkarılabilmesi için “suçlu gibi düşünmek” yetkililer için görev haline gelmektedir.

Biyolojik teoriler, suç işleme kararını fayda-maliyet analizine dayandırmamaktadır. Suç işleme kararının verilmesinde, fiziksel karakterin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Suç işleme eğilimini doğuma kadar götürme yaklaşımı bulunmaktadır.

¹⁵⁴ Halil İbrahim Bahar AGE. s.127.

¹⁵⁵ Halil İbrahim Bahar AGE. s.129.

Son zamanlarda biyolojik teoriler içinde bulunulan çevrenin de etkisini dikkate almaktadır.¹⁵⁶

Suç veya suçlu davranış konsepti olmadan pozitivist biyoloji geçerli olan listede psikolojik, anatomik ve yapısal değişkenlerle bağlantılı olan suçlu davranış tanımlamasını modern politik yaptırımları uygulamada kullanılıp kullanılmayacağını tartışmaktadır. Bu iddia çağdaş biyolojik pozitivistler tarafından ileri sürülmektedir.¹⁵⁷

3.4.3 Hileli Davranışın Fizyolojik Açıklaması

Suçlu ve hileli davranışı suçlunun fizyolojik özelliklerine dayanarak açıklamanın çok uzun tarihi vardır. 19. yüzyıldan beri bu özellikleri bulmak için çeşitli denemeler yapılmıştır. İtalyan fizyolog Cesare Lombroso, İtalya'nın ordu cezaevlerindeki asker ve suçluları incelemiş ve suç eğiliminin doğuştan geldiğini kanunlara uyan ve suçlu insanlar arasında fiziksel farklar olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ona göre, suçlular eski insan bireylerinin bir kalıntısı ve bunlar primitif kafatası gibi çeşitli özelliklerle diğer insanlardan farklı olmaktadır. Lombroso bu tezi için kanıtlar bulduğunu iddia etmiştir. O araştırmasında, İtalyan vatandaşları arasında suç işleyenlerin İtalyan cemiyetindeki suçlara tarihsel ve kültürel nedenlerden dolayı göz yumulduğunu ileri sürmesinden dolayı alt kümesin üyeleri tarafından sertçe eleştirilmiştir. Sicilyalıları olan bu alt kültürün üyeleri diğer İtalyanlardan farklı fiziksel özelliklere sahip olsalar da eleştiriler sadece fiziksel özelliklerin suç işleme sebebi olarak kabul edilemeyeceğini, çeşitli tarihsel ve kültürel nedenlerin de etkin olduğunu savunmuşlardır. Lambroso daha sonra tezini bu faktörleri içerecek şekilde değiştirdi.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Bozkurt Nejat "İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri" Alfa Yayınları, 2009, s.102.

¹⁵⁷ Michael R. Gottfredson, Travis Hirschi "A General Theory of Crime" Stanford University Press, 1990, s.53.

¹⁵⁸ Kenneth J. Neubeck, Mary Alice Neubeck, Davita silfen Glasberg, AGE, s. 495.

Lombroso'nun tezi 20.yüzyılın başında İngiliz suçlular üzerinde yapılan deneyle de çürütüldü. Charles Goring bir grup suçluyu Cambridge üniversitesindeki bir grup öğrenci ile karşılaştırdı ve bunlar arasında belirgin bir fark bulamadı. Fakat Goring'in araştırması hapsedilmiş babalar ve hapsedilmiş oğulların fiziksel özellikleri arasında yüksek korelasyon buldu ve bu yüzden de suçluluğun kalıtsal olduğuna karar verdi. Eleştirmenler Goring'in sonuçlarını doğura bilecek çevresel etkenleri dikkate almadığı kanısına vardılar.

Suçluluğu fizyolojik özelliklerin üzerine temelleştirme çabaları devam etti. William Sheldon vücut yapısı, kişilik ve suçlu davranış arasında bir ilişki olduğunu ileri sürdü. Sheldon insanları üç gruba ayırdı.

Ectomorphs – ince, hassas ve içedönük insanlar; **endomorphs** – yumuşak, kilolu ve itaatkar kişiliğe sahip insanlar; **mesomorphs** – kaslı, sert ve iddialı kişiliğe sahip insanlardır. Daha sonra Sheldon iki yüz reforma tabii tutulan genç öğrenciyi inceledi. Bunların %60'nın mesomorphs olduklarını ortaya çıkardı. Bu sonuçtan vücut yapısının suçlulukla ilişkisi olduğu sonucuna vardı. Sheldon araştırmasının yapısı ve verilerinin zayıflığına göre eleştirildi. Sağduyu polislerin, sporcuların ve kaslı vücut yapısına sahip diğer insanların suça eğilimi olmadığını söylemektedir. Sheldon'un araştırmasına benzer müteakip araştırmalar da eleştiriye maruz kalmadan onun vardığı sonucu ispatlayamadılar.¹⁵⁹

3.4.4 Hileli Davranışın Psikolojik Açıklaması

19. ve 20. yüzyıl başlarında araştırmacılar insan zihninden çok insan vücuduyla ilgiliydiler. Bununla birlikte, bu dönemde suçun psikolojik açıklaması ile ilgili bazı katkılar getirilmiştir. Bunlardan bir kısmı, akıl hastalarının yasal sorumluluğu ile ilgilenen tıp

¹⁵⁹ Kenneth J. Neubeck, Mary Alice Neubeck, Davita silfen Glasberg, AGE, s. 495.

doktorları tarafında yapılmıştır. Daha sonra psikologlar yeni test teknikleriyle inceleme alanına girmişlerdir.

Zihinsel süreçler ve özelliklerin sapmış davranışlardaki rolünü inceleyen teoriler, psikojenik teorilerdir. Bu teorilerden bazıları, sapmış bireyleri ‘hasta’, ‘duygusal yönden rahatsız’ veya ‘psikopatik’ olarak tanımlarlar. Her durumda sapmışların normal bireylerden ayırt edilebileceğini vurgularlar.¹⁶⁰

Bu alandaki ilk teorisyenler, suçluların şeytani bir ruha sahip olduklarına, akıl hastalığının ve deliliğin kalıtımla geçtiğine ve onların bozuk genetik yapılar nedeniyle zihinsel olarak kusurlu olduklarına inanırlardı. Psikolojide ilk çalışmalar arasında adı geçen Isaac Ray (1807-1881), yaşamı boyunca psikiyatrik kuralların hukuka uygulanması ile ilgilenmiştir.

Psikolojiye dayanan teoriler, suç işleme davranışını, zihinsel sürecin bir ürünü olarak görmektedir. Teorilerin yaklaşımları, ilk çocukluk dönemlerine kadar dayanmakta ve bilinçaltı dürtüler ile suça yönelik davranışlar açıklanmaktadır.¹⁶¹

İlk psikojenik teorilere, İngiliz doktoru James C. Prichard’ın (1786-1848) yazılarında da rastlanır. Prichard, suçun büyük bir kısmının ahlaksal delilik diye adlandırılacak bir bozuklukla açıklanabileceğine inanıyordu. Bu tür delilik, diğer tür zihinsel kaynaklanan sıradan delilikten ayırt edilebilirdi.

Delilik kavramını ilk kullanan Lombroso ile aynı yıl doğan İngiliz tıp doktoru Henry Maudsley (1835-1918), suçluların sorumluluğu ile ilgili görüşleri kabul etti. Maudsley’e göre insanlar, akıl hastası veya suçlu olarak kabul edilebilirler. Ona göre, delilik ve suçluluk bir-biriyle sıkı-sıkıya ilişkilidir. Kişiler suç işlemezlerse çıldırırlar, çıldırmamışlardır çünkü suçlulardır. Maudsley’e göre, suçu oluşturan zihinsel özellikler kalıtımla geçmiştir. Maudsley, suçluların dikkatlerinin yetersiz olduğunu, endüstrinin üst düzeylerinde yer alma istek ve başarılarının olmadığını ve yavaş öğrendiklerini iddia eder.

¹⁶⁰ Tülin Günşen İçli “Kriminoloji” Martı Kitap ve Yayınevi, Mayıs 2004 s.56.

¹⁶¹ Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.102.

Psikologlar, suçu incelerken genelde insan davranışının bazı temel yönlerine odaklaşırlar: İnsanlar neden saldırgan ve şiddete yönelik davranışlarda bulunurlar? Suçlu kişilik diye bir şey var mıdır? Çocukluk deneyimleri yetişkin suçluluğunu etkiler mi? Buna karşılık bu soruların cevapları üzerinde psikologlar aynı fikirde değillerdir. Bazı psikologlar anti-sosyal davranışa psikoanalitik perspektiften bakarlar ve onların odak noktaları ilk çocukluk deneyimlerinin kişilik üzerindeki etkileridir. Davranışçılar, sosyal öğrenme ve davranışın etiketlenmesinin suçlulukta anahtar olduğuna inanırlar. Psikobiyologlar ise, biyolojik süreçler ile insanın kişiliği ve suçluluk arasındaki bağlantı ile ilgilidirler.¹⁶²

Psikolojik çalışmalar incelenirken, üzerinde önemle durulması gereken psikoanalitik psikoloji, Viyanalı Doktor Sigmund Freud'un (1856-1939) buluşudur. Psikoanaliz, insanın kişilik gelişiminde en tanınmış teoridir. Birçok ruh sağlığı uzmanı halen Freud'un yaklaşımını kullanmakla birlikte, takipçilerinden bazıları, onun kavramlarını genişletmek, aksini iddia etmek ve yeniden değerlendirmek için çok çaba sarf etmişlerdir.

Suç ile bireyin psikolojik özellikleri arasında bir ilişkinin olduğu varsayılır. Bu yaklaşım temel dayanağını Freud'un açıklamalarından alır. Çocukluk dönemindeki olumsuz deneyimler daha sonraki dönemlerde anti-sosyal davranışlar ve suç davranışları olarak kendini göstermektedir. Çocuğun ilk sosyalleşme dönemindeki olumsuzluklar ile suç arasında ilişkinin olduğu öne sürülür. Çocuk ile ebeveyn arasında sıcak, sevgi dolu bir ilişkinin gelişmemesi suça neden olmaktadır.

Psikologlar, psikiyatrisiler ve ruh sağlığı ile ilgili diğer meslek sahipleri, kriminolojik teorinin formüle edilmesinde aktif rol oynamışlardır. Onların amacı, her tür anormal zihinsel durumu anlamak ve tedavi etmektir. Bu bağlamda psikologlar, toplumun sapmış, saldırgan ve antisosyal olarak etiketlediği kategorilere giren bireylerle yüz yüze gelirler. Psikologlar, tüm insan davranışlarını bazı zihinsel süreçlerin bir fonksiyonu olarak gördükleri için birçok kriminal davranışın da bazı kişilik bozukluklarıyla ilişkili olduğunu

¹⁶² Tülin Günşen İçli "Kriminoloji" Martı Kitap ve Yayınevi, Mayıs 2004 s.57.

kabul ederler. Bazı suçluların önemli derecede rahatsız kişiler olduğu kabul edilse de bunlar suçlu nüfusun sadece küçük bir yüzdesini oluştururlar. Psikologlara göre kriminologlar suçluluğu, onu motive eden psikolojik süreçleri belirlemeden anlayamazlar.¹⁶³

3.4.5 Hileli Davranışın Sosyolojik Açıklaması

Biyolojik ve psikolojik açıklamalar suç işleyen bireye odaklanır. Bireyin suç işlemesine yol açan psikolojik veya biyolojik nedenleri ortaya çıkarılmaya çalışır.

Sosyolojik teoriler ise sosyal çevre ile suç arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışır. Temel olarak kültürel ve sosyo-ekonomik ve sosyo-politik faktörlere odaklanır. Sosyal faktörler, toplumsallaşma sürecinde farklı alt kültürel deneyimler ile suç davranışları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarılmaya çalışılır.

Sosyologlar sosyolojik olmayan açıklamaları yetersiz ve eksik olarak değerlendirir. Suç bireysel olarak işlense bile, bireysel olarak motive edildiğini varsayamayız. Suç işleyenlerin sosyal yapıları ve spesifik koşullarının incelenmesi gerekmektedir. Sosyal etkiler ve sosyal süreçler önemlidir.

Suçlu davranışın sosyolojik teorileri suçlu ve normal insan arasındaki farkı yaşadıkları sosyal çevreye bakarak belirlemektedirler.¹⁶⁴

Sosyolojinin en önemli konularından biri suçun nedenlerini araştırmaktır. Suç sosyolojisi açısından bakıldığında olgular veya parçalar (elementler) arasındaki işlevsel ilişkiyi açıklamak daha yararlı olacaktır. Geçmişe bakıldığında, ise suç kuramları hep nedensel olarak konuları ele almıştır. Başka bir şeyin nedeni olan şey, ancak deneyimler sonucu ortaya çıkabilir.

¹⁶³ Tülin Günşen İçli “Kriminoloji” Martı Kitap ve Yayınevi, Mayıs 2004 s.56.

¹⁶⁴ Stephen Hester, Peret Eglin “A Sociology of Crime” 1992, s.6.

Suç, sosyolojide önemli kuramsal tartışmaların gelişmesine neden olmuştur. İnsanların neden suç işlediği farklı bakış açılarını da beraberinde getirmiştir. Basit bir tanımlama ile suç, formel yasaların ihlal edilmesidir. Suça bağlı olarak meşru cezalandırma uygulanmaktadır. Bu yaptırımlar kamusal otorite aracılığıyla gerçekleştirilir. Suçla mücadele etmek amacıyla oluşan formel sistem bir kamu kuruluşu olma özelliğini taşımaktadır.

Suç olgusunu neden veya nedenlere indirgemek, süreçleri göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Burada nedenlerden çok süreçlerin ele alınması daha doğrudur. Suçun süreçleri hakkındaki kuramlar yeterli gelişmeyi tamamlayamamıştır. Bir kuramın ortaya çıkabilmesi için hipotezlerin test edilmesi ve sonuçlarının elde edilebilmesi gerekir. Bu nedenle suçun nedenleri hakkındaki kuramların yetersizliği sosyologların tartışmaları arasındadır. Bu alanda en büyük eleştirilerden biri Michael Foucault'dan gelmektedir.¹⁶⁵

Suç ve suçlu kavramları suçun nedenleri hakkındaki çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Her iki kavram da ceza hukuku tarafından tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar beraberinde sınırlılıkları da getirmektedir.

Suç hakkındaki çalışmalar, hukuku çığneyen, hukuku yapan, hukuku uygulayan aktörleri bir bütün halinde ele alması gerekmektedir.

Tüm toplumlarda suçlu olarak kınanmış davranış kalıpları, evrensel olarak kınanmış suçlar diye adlandırılırlar. Kolektif olarak bunlar öz suçları (core offenses) teşkil ederler. Evrensel olarak kınanmış suçlar üç kavram açısından diğer tüm insan faaliyetlerinden (diğer suçlar da dahil) ayrılırlar. Bunlar kasıt, mağduriyet (savunma mağduriyeti hariç) ve ekstra grup üyeliği dışında bırakılmaz.¹⁶⁶

Kasıt – eğer kişinin sonucu istediği veya bu eyleme bilerek katıldığı ile ilgili bir kanıt yoksa nadiren suçlu kabul edilir. Bir başka deyişle sonuç ne kadar istenilmez olursa olsun, eğer sonuç olaya katılan bireyin kontrolü dışında cereyan etmişse kişi suçlu

¹⁶⁵ Halil İbrahim Bahar AGE. s.130.

¹⁶⁶ İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.506.

adedilemez. Burada önemli bir husus olaya katılan kişinin sonucu bir başka türlü olmasını sağlayabilecekken ihmalinin var olmasıdır. Bu tür olaylarda kişi kasıt unsurunun azlığına rağmen genelde suçlu kabul edilir.

Mağduriyet – (savunma mağduru olma hariç). Bir bireyin suçlu olarak addedilmesinde ikinci faktör, bir kişinin yaralanması veya birinin malına veya mahremiyetine zarar verilmesidir. Bu tür eylemler mağduriyet eylemleri olarak adlandırılırlar. Toplumlar yaralama, mülkiyet veya mağduriyet nasıl tanımlarsa tanımlasınlar aralarında önemli ortak görüşler vardır. Mağduriyetlerde suçlama konusunda hariç tutulan eylemler tümüyle savunmacı tabiatta olanlardır.

Grup üyesi olmayanların dışlanması – ceza yasaları normalde belirlenmiş jeopolitik sınırlar içinde yerleşen insanlara uygulanır. “İçeridekiler” ile “dışarıdakiler” arasında ayırım yapmak, bir diğerine muhtemel zarar verir ve savaş zamanlarında suçlanma korkusu olmadan onların mülkiyetlerini yıkar.

Sonuç olarak eğer eylem kasıtlı olarak bir grup üyesinin yaralanmasına, mülkiyet kaybına veya mahremiyetinin bozulmasına neden olursa, bu kendisini veya bir başkasını savunma amacıyla gerçekleşmişse ve ceza yasalarının yasalastırıldığı jeopolitik sınırları dahilinde ortaya çıkmışsa bu eylem evrensel olarak (bazı küçük istisnalarla) cezalandırılır.¹⁶⁷

3.5 Suçluluğun boyutları

Evrensel olarak cezalandırılmış suçlar veya öz suçlar, üç boyutlu kavramlarla daha açık olarak ifade edilebilirler: mağdur edici boyut, politik boyut ve ciddilik boyutu.

¹⁶⁷ İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.507.

3.5.1 Mağdur edici boyut

Mağdur edici boyut: bu boyut üç suç kategorisine ayrılabilir: ¹⁶⁸

1. Kasıtlı bir mağdurun var olduğu suçlar (örneğin; adam öldürme ve ırza tecavüz)
2. Mağduriyetin dikkatsizlik sonucu oluşturduğu suçlar (örneğin; ihmal sonucu öldürme)
3. Suça tüm katılımın gönüllü olduğu suçlar (örneğin; uyuşturucu madde suçları)

3.5.2 Politik boyut

Politik güçler, tüm ceza yasalarının hem ortaya çıkmasını hem de güçlendirilmesini sağlarlar. Bu nedenle hükümeti durağanlığını tehlikeye düşüren suçlara özel bir önem verilir. Suikast ve casusluk gibi suçlar sadece basit cinayet veya hırsızlık olguları değil, aynı zamanda politik suçlardır. Politik suçlar, medeni yaşamı mümkün kılan kanunları (ceza yasaları da dahil) tehdit ettiği için politik güdüsü olmayan aynı tür suçlardan daha sert tepki ile karşılaşırlar.

Politik suçun bir başka kategorisi, hükümet eylemlerinin vatandaşlara zarar vermesi olarak belirtilebilir. Suçun kanıtlanacağı yasal arena iktidarda olan hükümet tarafından kontrol edildiği için bunların yargılanması birçok toplumda güçtür.

Bunlara ek olarak bir de suç işleyenleri motive etmemekle birlikte hükümetin durağanlığını ciddi olarak tehdit eden bazı suçlar da vardır. Bunlar politik suçlara benzer suçlar olarak adlandırılırlar. Suçların çoğunun politik güduları ve belirgin politik dalları

¹⁶⁸ İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.508.

yoktur. Bu nedenle çok az sayıda kriminolog politik suçlar konusunda uzmanlaşırken, kriminologların çoğu politik olmayan suçları incelerler.¹⁶⁹

3.5.3 Ciddilik Boyutu

Suçun üçüncü boyutu ciddiliktir. Tüm suçlar bazı kişiler tarafından ciddi suçlar kabul edildiği araştırmacılar tarafından ortaya konulmuşsa da ciddi olarak en sık adlandırılan suçlar sıralamanın başlarına yığılmışlardır. Araştırmacılar endüstri toplumları arasında ve toplum içinde verilen ortalama suç listesinde suçların ciddilik puanlamasının konusunda temel bir uzlaşma olduğunu göstermektedir. Şiddet suçlarında mala yönelik veya mağduru olmayan suçlardan daha güçlü bir uzlaşma olduğu açıktır.

Amerika, İngiltere ve Galler, Kanada, Porto Riko, Papua, Yeni Gine, Yeni Zelanda, Almanya, İran, ve Kuveyt 'de suçların ciddiliği sıralaması ile ilgili yapılan çalışmalar, endüstrileşme derecesi ile toplumdaki ciddilik eğiliminin artması arasında ilişki bulmuşlardır. Bu bulgular, endüstrileşme derecesi ile halkın öğrenim düzeyi arasındaki bağlantıdan kaynaklanır; çünkü suç tanımları bu faktörlere bağlı olarak değişmektedir.¹⁷⁰

Endüstrileşmiş, hatta endüstrileşmekte olan toplumlarda hangi suçların ciddi suçlar olarak kabul edilebileceği konusunda bir fikir birliği vardır. Örneğin; kumar ile ırza tecavüz veya soygun aynı derecede ciddi görülmez. O halde hangi tür suçların ciddi olduğu konusunda her toplumda kabaca da olsa bir ortak kabul vardır.

Kişilerin suçun ciddiyeti ile ilgili kabulleri konusunda yapılan çalışmalar, cinsiyetin bu kabulde farklı rol oynadığını göstermiştir. Buna göre kadınlar erkeklere oranla suç mağduru olmaktan daha fazla korkmaktadırlar. Ayrıca, mahkumlarla cezaevi dışındaki insanların suçların ciddiliği konusunda sıralama yapmaları ile ilgili bir çalışma da

¹⁶⁹ İhsan Sezal "Sosyolojiye Giriş" Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.508.

¹⁷⁰ İhsan Sezal "Sosyolojiye Giriş" Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.508.

mahkumların tüm suçlara halkın çoğundan daha düşük dereceleme yaptıkları sonucu vermiştir.

İnsanların suçun ciddiliğine hangi ölçütlere göre karar verdiklerine bakıldığında, en önemli ölçütün mağdura yöneltilen fiziksel şiddet ve onun yaralanması olduğu görülür. İkinci sırada mağdurun kaybının büyüklüğü gelir. Üçüncüsü ise fail ile mağdur arasındaki ilişkidir. İnsanlar genellikle yabancı birine yöneltilen saldırıyı tanıdık birine olandan daha ciddi diye derecelendirirler. Burada tanımadık bir kişiye yapılan saldırıda onun mahremiyetine saldırı olduğu da düşünülür.¹⁷¹

Sonuçta mağduru olmayan suçlar genel olarak mağduru olan suçlardan daha az ciddi suçlar (yasadışı madde satışı hariç) olarak görülürler.

3.6 Suçlu Davranışın Ölçülmesi ve Sınıflandırılması

Suçlu davranışının doğru bir biçimde ölçülmesi, kriminolojik çalışmanın en önemli amaçlarından biridir. Suçun kökeninin belirlenmesinde suçlu davranışın ölçülmesi temeldir.

Güvenilir suç verileri aynı zamanda adalet sisteminin geliştirilmesi için de gereklidir. Çünkü kriminolojide araştırmanın üç temel amacı vardır:¹⁷²

- İnsanların neden suç işlediklerini belirlemek ki bu suçun nedenlerini oluşturur
- Bu bilgiyi davranışı tahmin etmede kullanmak
- Ceza adalet sisteminin her aşamasında karar vermeyi kolaylaştırmaktır

¹⁷¹ İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.509.

¹⁷² İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.509.

3.6.1 Tahmin

Suç konusunda araştırmalar açıklanırken üzerinde durulması gereken bir tek tahmindir.

Tarihsel olarak sosyal bilimler, insan davranışını tahmin süreciyle ilgilenmişlerdir. Bazı eleştiriler getirilmekle birlikte, tahmin ölçekleri geliştirilmiştir. Bu eleştiriler, insan davranışının tahmin edilemez olması üzerinde yoğunlaşmıştır. Hiçbir bilim dalında tüm fenomenlerin doğru olarak tahmin edilmesi mümkün değildir. Bilim, yaklaşık kaç kişinin bir hastalıkla karşılanıp onunla mücadele edilmesinin beklendiğini gösterebilir, fakat bu kişilerin olacağını gösteremez. Bilim, ekilen tohumların yüzde kaçının filizleneceğini açıklayabilir, ama bunların hangi tohumlar olacağını belirleyemez.

İnsan davranışı bir dereceye kadar tahmin edilebilir. Tahmin kesinlik değil, olasılık şeklinde anlaşılmalıdır. Kriminolojik soru, suçlu davranışın hangi dereceye kadar tahmin edilebileceğidir. Sosyal bilimciler bazı durumlarda insan davranışının oldukça güvenilir tahminini yapabilirler.

3.6.2 Karar Verme

Suçlu davranışın incelenmesinde bir başka aşama karar vermedir. Sosyal bilimcinin amacı, suçlu faaliyetle ilişkili olan sosyal problemlerin zmdr.¹⁷³

¹⁷³ İhsan Sezal ‘‘Sosyolojiye Giriş’’ Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.510.

3.6.3 Nedensellik

Geleneksel olarak kriminoloji alanında çalışan sosyal bilimcilerin çoğu araştırmalarını genelde nedensellik konusuna vakfederler. Sosyal bilimlerde neden kavramı, belirleyici bir faktöre değil, bir ilişkiye işaret eder. Yani X varsa Y de muhtemelen olacaktır.

İdeal olan, sosyal bilimcinin hangi değişkenlerin suçu ürettiğini bilmek istemesidir. Suç ortaya çıkmadan önce hangi faktörler vardır? Bu faktörlerin belirlenmesi kriminoloji için imkansız olduğundan, sosyologların insan ilişkisinde kritik ve tekrarlayan faktörlerin araştırılması ile yetinmek zorunda olmaları önerilmektedir. Fakat sosyologlar, çocuk ve yetişkin suçlu davranış ile birlikte görülen bu faktörlerin, bireylerin tecrübe birikimi açısından anlaşılması gerektiğini vurgular. Yani bu faktörler, tek başlarına analiz edilemezler, teorik çerçevenin bütünü içinde ele alınmak zorundadırlar. Gerekli olan bu koşulların mevcut olduğu olguların çoğunluğunda gözlenen belirli faktörler arası değişmez ilişkidir.

Suçlu davranışın üç temel operasyonel ölçütü vardır.¹⁷⁴

- 1. Resmi istatistikler:** resmi suç istatistikleri ceza adaleti sisteminin olağan işlevi sonucunda ortaya çıkarlar. Resmi istatistiklerinin temel kaynağı suç mağdurları veya suça sabit olanların olayı polise bildirmeleri teşkil eder. Diğer temel kategori tutuklama, hüküm giyme ve salıverme ile ilgili bilgileri oluşturur.

Suç istatistiklerinin yorumlanmasında üç hususa dikkat edilmesi gerekir:

- a.** Bazı ülkelerde ceza yasaları yürürlükte olan yasalara göre ülke içinde dahi değişiklikler gösterebilir.
- b.** Mağdurun suç olayını polise ihbar etmesi de suç mahalline göre değişiklik arz eder. Suçun ihbar olasılını etkileyen en önemli değişken onun ciddi suç olmasıdır.

¹⁷⁴ İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.510.

- c. Bir yargı sistemine veya bir zaman ait resmi istatistikleri başka bir yargı sistemine veya zamana edilen suçların %5 - %20'sinin kayda geçmemesidir.

Mülkiyete verilen büyük zararların ve fiziksel yaralanmaların polise ihbar olasılığı yüksektir. İhbarı etkileyen bir başka faktör iletişim araçlarına ulaşılabilirlik ve modern ulaşım sistemlerinin varlığıdır. Ayrıca hırsızlık sigortasının mevcut olduğu durumlarda bu suça maruz kalan kişinin olayı polise ihbar etmesi olasılığı da yüksektir. Çünkü sigorta şirketleri kendi işlemleri için suçun polise bildirilmesini şart koşarlar. Bunlara ek olarak polis, suç olaylarını çözümlendiği oranda suçla ilgili ihbarlar da ona bağlı olarak artar.

Suç istatistiklerinin kullanılması ve yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken bir başka hususun da polisin suç olaylarını rapor etmedeki eksikliğidir. Bunun en önemli nedenlerinden biri ve herhangi bir nedenle mağdurun şikâyetini geri alması nedeniyle dosyanın işleme konulmamasıdır. Örneğin, önce çalındı şeklinde ihbar edilen bir eşyanın daha sonra yanlışlıkla başka bir yere yerleştirildiğinin fark edilmesi ya da aile içi şiddet olayında tarafların barışıp şikâyetin geri alınması yoluyla dosyanın kapatılması. Burada aile içi şiddet olayının artık yeni yasal uygulamalarla takibinin zorunlu hale getirildiği hususunu hatırlatmak yararlı olur.

Bazı suçların tespiti ve istatistiklere yansımaları oranı diğer suçlara göre yüksektir. Örneğin, adam öldürme suçlarının tamamına yakını polis tarafından kayıtlara geçilir. Bununla birlikte polisin olay mahalline ulaşımı, tıbbi hizmetlerin gerek personel gerek teçhizat açısından yeterli ve organize olması adam öldürme oranlarının sonuçlarını etkileyecektir.

Bütün belirtilen bu zorluklara rağmen suç istatistiklerinin ne derece güvenilir olduğu önemli sayıda kriminologun dikkatini çekmiştir. Bu konuda yapılan en önemli eleştiri istatistiklerin suçlu davranışı ölçmek yerine gerçekte polis davranışını, ölçtüğüdür. Resmi istatistiklere yapılan en genel eleştiri birçok mağdurun suçları polise rapor etmekten kaçınmalarıdır. Bu gerçek suç sayılarıyla polis kayıtları arasındaki farklılık kriminologlar tarafından karanlık sayılar olarak adlandırılır.

2. Mağdur Surveyleri: Suçlu davranışın ölçülmesinde diğer iki operasyonel ölçütten biri mağdur surveyleridir. Bu surveyler, değişik ülke ve şehirlerden çok sayıda kişiye belirlenen bir süre içinde suç mağduru olup olmadıkları, oldularsa olayı polise rapor etmedikleri sorularını içerir. Mağdur surveyleri bazı suçların diğerlerine oranla polise daha fazla rapor edildiklerini belirtir. Genel olarak ciddi suçların polise rapor edilme olasılığı yüksektir. Mağdurlar kendileriyle mülakat yapan görüşmecilere şiddet suçlarını rapor etmemelerinde şu iki nedeni belirtmişlerdir.

- 1) İhbar edilse de olayla ilgili hiçbir şeyin yapılamayacağına inanmak
- 2) Kişisel bir nedenden ötürü

3. Bireyin Beyanına Bağlı Suç Ölçümleri: Bu ölçütler bireyin (varsa) kaç suça katıldığını öğrenmeye yönelik soruları içerir. Bu araştırmalarda soru kağıtları isimsiz olarak, yalnız soruların bir kısmı yüz-yüze mülakatla tamamlanır. Bireyin beyanına bağlı suçlarla ilgili yıllardan beri geliştirilen çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların doğruluğunu sağlayan en önemli unsur bireyin beyanında dürüst olmasıdır. Bu konuda yapılan araştırmalardan bazıları saldırganlık içeren veya yasa dışı madde kullanımı gibi özel tip suçlara, diğerleri ise geniş bir yelpazedeki suçlara odaklanmışlardır. Araştırma sonuçları çok sayıda suça katılan kişilerin genelde bu suçlarını rapor etme olasılıklarının daha önce yakalanmamış veya tutuklanmamış olanlardan daha düşük olduğunu ve kendilerine bununla ilgili soru sorulduğunda %25'ten %40'a kadarki kısmının hayır cevabını verdikleri görülmüştür.¹⁷⁵

“Toplum” diye adlandırılan varlık tarafından uygulanan kontrol “sosyal kontrol” dur. Bu bağlamda eğitim, din, gelenek, propaganda, meslek kuruluşları, ticaret odaları ve komşular gibi olguların tümü belli miktarda sosyal kontrol uygulamaktadırlar. İşte davranışta bulunmak zorunda olan insanlar arasında fiilen oluşan sosyal düzenin nasıl mümkün olduğu sorusu karşısında, hukuk ile sosyal kontrol kavramları arasında yakın bir ilişki var ise de, hukukun sosyal kontrolden ayrı olduğu belirtilebilir. Bu ilişki, örtüşme

¹⁷⁵ İhsan Sezal “Sosyolojiye Giriş” Martı Baskı evi, 2.baskı, Ankara 2003 s.511.

veya eşitlik olarak algılanmamalıdır. Hukukun (en azından devlet hukukunun) sosyal kontrol yanında yetkilendirme, icraat, statü / yetki sağlama, tanımlama, meşrulaştırma, bütünleştirme ve dağıtma gibi (organizasyon kuralları) birçok işlevi vardır. Hukuk dışında da bir çok sosyal kontrol biçimleri vardır. Kişiler arası işbirliğini oluşturmak ve korumak için enformal ve formal mekanizmaların tamamlayıcı birlikteliğine gereksinme vardır.

Sosyal kontrol konusundaki çalışmalar, geleneksel olarak, sosyolojik uğraşın ana konularından biridir. Bu kavramın iki temel anlamına tanık olunmaktadır:

1. Klasik toplumun kendini düzenlemek kapasitesi olarak sosyal düzene katkıda bulunana ve özellikle kişileri göstermeye yönelten tüm uygulamalar ve düzenlemeleri kapsamaktadır.
2. Dar anlamda ise, kişilerin topluma uyum geliştirme sürecinde, sapkın davranışı (deviant behavior) nasıl tanımladığı ve yanıtladığı anlamındadır.¹⁷⁶

Sosyal kontrolün bu farklı iki anlamı, toplumsal açıdan alternatif vurgulara sebebiyet vermiştir. Sosyal kontrolü uyum sağlamayı geliştirme süreci olarak görenler (çoğunlukla sosyal psikologlar), “sosyalleşme” yi ana sosyal kontrol mekanizması olarak belirlemiştir. Düşünceler ve değerler, eğitim yanında özellikle aile, televizyon, reklam, müzik ve diğerleri vasıtasıyla toplum veya cemiyet üyelerine intikal ettirmektedir. Paylaşılan kültürel değerlerin bireylerce benimsenmesi, grupta var olan geleneksel davranışları belirlemektedir. Bu tür kontrol, dahili kontrol olarak adlandırılmakta; kişinin uyum göstermeğe (vicdan, sürüden kovulma, şartlandırma, eğilimler, telkinler ve sosyalleşme) motive edilmesi söz konusu olmaktadır.

Öte yandan, sosyal kontrolü, sapmaya toplumsal tepki, “uyum geliştirme süreçleri” olarak görenler, kurallar ve kurumlar ile uyum sağlama vasıtası olarak “cebrin” rolünü vurgulamaktadırlar. Bu doğrultudaki çoğu araştırmalar kolluk, cezaevleri ve çocuk mahkemeleri gibi devlet kurumları üzerinde yapılmıştır. Bu tür kontrol parametreleri ise “harici kontrol” olarak adlandırılmaktadır.

¹⁷⁶ Mustafa Tören Yücel “Kriminoloji” Umut Vakfı, İstanbul, 2004 s.113.

Toplumun her üyesi, birey ve toplum arasında var olan alış-veriş (reciprocite) süreci içinde gelişmekte; ve bu süreçte sosyal açıdan kabul görür davranış biçimi öğrenilmektedir. Toplumun amaçsal bir varlık kazanması ve idamesi için her bireyin bir bakıma kendi davranışlarının polisi olması gerekmektedir. İşte sosyal kontrol ihtiyacına hizmet eden bu sürecin direnç odaklarıyla karşılaşmaksızın, çatışma olmaksızın işlenmesini düşünmekte gerçekçi olmayacaktır. Her toplumda üyelerinden bazılarının direnme potansiyeline ve bunun farklı formdaki suç eylemleri ile somutlaşmasına tanık olunacaktır. Bu sosyal olgu karşısında, bireyleri sosyal davranışlara yöneltmek üzere ödül / ceza sistemi oluşturularak kurallara uyumu gözetmekle kolluk güçleri görevlendirilmiştir.¹⁷⁷

Bu bağlamda “De minis non curat lex” özdeyişi üzerinde durmakta yarar vardır. Hukukun ufak işlerler uğraşmayacağı şeklinde tanımlanabilecek bu Latince özdeyiş, ceza adaleti sistem girdisindeki işlerin, süzgeçlenmesi siyaset ve pratiğinde odaklaştırılabilir. Ufak işler bakımından, neyin ciddi suç olması gerektiği hakkındaki fikri bir mutabakat varsa da, ufak suçlardan ne kastedildiği hususundaki mutabakat yok denecek kadar azdır. Gerçekte, her zaman için güncelliğini koruyan ciddiyet derecelendirilmesi de şimdiye kadar oluşturulmamıştır. Suç kavramının değişkenliği ülkeler ve zaman dilimleri itibariyle açıkça görülmekte olup; silahlı soygun, adam öldürme, ırza geçme, dolandırıcılık, uyuşturucu madde kaçakçılığı, çevre kirliliği ve vergi kaçırmanın yer alacağı sıralamalar ülkeler bakımından farklılık göstermek yanında 2002, 1993, 1983i 1979, 1960 ve 1953 tarihleri nazara alınarak yapılacak değerlendirme sonucunda Türkiye bakımından da farklılık görülecektir. Kuşkusuz adliye böyle ufak işlerler uğraşmaz deyişi makamın bazı ufak ihlalleri göz ardı etmek istediğinde başvurabileceği bir emniyet supabı olarak da işlev görebilir. Pratikte bazı suç faillerinin ödeme, adli tevbih, alternatif tedbir ve cezalardan veya ertelemeden yararlandırılması sonucu “işlenen suçların ufak iş” olarak görülebileceği; ve belli türdeki davranış suç olarak belirlemenin reddi veya mevcut bazı suçların ceza kanunundaki suçlar listesinden çıkarılması (decriminalisation) suretiyle ufak işe dönüşmesi söz konusu olabilmektedir. Ufak işlerin, uygulanacak cezanın hafifletilmesi veya

¹⁷⁷ Mustafa Tören Yücel “Kriminoloji” Umut Vakfı, İstanbul, 2004 s.114.

decriminalisation süreci ile belirlenmesi suçun mutlak ve nispi değerler ölçüsüne göre değerlendirilmesine dayalı bulunmaktadır.¹⁷⁸

Suçların kontrol edilmesi düşünce ve pratiğinde yalnızca asayişe müessir suçlar önemli referans olmayıp; işlenmekte olan ufak suçlar sayısındaki değişimlerde önemlidir. Ciddiyeti hakkında kimsenin kuşku duymadığı adam öldürme suçlarında belirli bir artış saptandığında, suçluların tespit ve yakalanması ile cezalandırılmasında kesinliğin daha yüksek oranda olması istemi yoğunluk kazanacaktır. Buna karşın, rapor edilen ve açığa çıkarılan ufak suçlardaki değişimler mahalli yerleşim birimi dışında ulusal düzeyde bir eylem ve tepkiye sebebiyet verici bir nitelik kazanmamaktadır. Toplumsal ahlak dalgasının gel-git' inde yer alan ufak suçlar kanunlarımızda yer etmiş ise de, toplumsal yaşamdaki önemi ve gücü konusunda fikir birliği çok azdır. Ne var ki, toplum güvenliği açısından tehditkar nitelikte olmayan fiillerden ufak türde olanlarının toplumda resmi olmayan denetim yolları ile önlenmesi; eğitim yoluyla bu türden ihlallerden sakınma doğrultusunda bireylerde bilinç yaratılması, suçların önlenmesi açısından oldukça önemlidir. Suçlara ve özellikle ufak suçlara karşı halk katında gösterilecek toleransın fazlaca olması halinde toplumsal ahlak dokusunun zedeleneceği de unutulmamalıdır. Ufak ihlaller genelde ciddi suçlara yöneltici değilse de, terk edilmiş bir binadaki kırılan camın yenilenmemesi, tüm camların kırılması için bir tahrik oluşturması örneğinde, olduğu gibi suçların kontrol edilmesi keyfiyeti, istenilen kesinlikte olmayacaktır.

Kural ihlallerine toplumsal tepki, “uyum geliştirme süreçleri” olarak beliren sosyal kontrolde, kurallara uyum sağlama vasıtası olarak “cebir” temel referans olmaktadır. “Harici kontrol” olarak da adlandırılan bu bölümde sosyal kontrolün formal yönüne ait ceza adaleti sistemi, ceza yaptırımı, rasyonellik ve cezaevleri konuları irdelenmelidir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Mustafa Tören Yücel “Kriminoloji” Umut Vakfı, İstanbul, 2004 s.115.

¹⁷⁹ Mustafa Tören, AGE, s.116.

4. HİLE ÇEŞİTLERİNDE SOSYAL PSİKOLOJİK FAKTÖRLER

Hilenin çeşitli türlerinde ortak olan sosyal ve psikolojik faktörlerin yanı sıra bazı özellikler sadece bazı hile çeşitlerine özgü olmaktadır. Aynı zamanda bir çeşit hileni diğerinden ayıran psikolojik faktörler bir hilekârı diğerinden ayırmaya da yaramaktadır. Örnek olarak, hisse senedi hilesi ile uğraşan bir hilekâr basit bir üçkâğıtçıdan çok farklıdır. Bir anlamda suç zamanı suçlunun sergilediği davranış onun psikolojik özellikleri ile ilgili ipucu verebilir. Her ne kadar hilekârları çeşitli profillere ayıran kesin bir kaynak olmasa da genel olarak hileleri 4 kategoriye ayırıp her birisi ile ilgili sosyal psikolojik faktörler incelenecektir.¹⁸⁰

4.1 Yöneticiler Tarafından Yapılan Hilelerde Sosyal Psikolojik Faktörler

Bu tür hilelere “girişimci hile” adı verilmektedir. Bu yüksek konumlu girişimciler genellikle aşırı hırslı olmaktadır. Onlar aynı zamanda kendi güç ve kontrollerini genişlendirmeyi takıntı haline getirmişlerdir. Üst düzey yöneticilerinin genellikle olumlu imajı vardır bazen bunu hak etmeseler bile. Bunun yukarıya tırmanış zamanı elde ettikleri başarılarından mı kaynaklandığı yoksa bu özelliğin o konuma çıkmak için gerektiğinden bağımsız olarak çoğu narsisizme (özseverlik¹⁸¹) varan bir üstünlük hissine ulaşır. Girişimci hilekarların diğer bir özelliği ise kendilerini yağcı ve kolay hükmedilebilir insanlarla çevrelemeleridir. Etrafında böyle insanlar bulunan yöneticilerin riskli davranışlarda bulunma şansı onları uyaracak gerçekçi birileri olmadığı için normal yöneticilerden daha yüksektir. Böyle narsis yöneticilerin risk alma eğilimleri onların kurallara olan vurdumduymazlıkları ile daha da kötüleşmektedir. Narsisim hastalığı bulunan insanlar

¹⁸⁰ Duffield Grace and Peter Grabosky AGE. s.3.

¹⁸¹ www.tdk.gov.tr 7.01.2009.

kendilerini üstün ve seçkin görmekte ve başarılarını kendi gözlemlerinde büyütürler. Kendi yaptıklarının diğerlerinin yaptıklarından ne kadar iyi olduğuna odaklanırlar ve bu da devamlı kendilerine hayranlık duyulması ihtiyacı doğurur. Bu her şeyi hak etme duygusu onların istedikleri her şeyin başkalarına maliyeti ne olursa olsun kendilerine verilmesi gerektiğini düşünmelerinden belli olmaktadır. Onlar mükemmel bir sadakat beklemekte ve bunu almadıklarında çok kızmaktadırlar. Bunun hile suçlarıyla en çok ilgili kısmı böyle şahsiyetlilerin sıradan insanlardan farklı olarak özel yetkilere ve ilave kaynaklara doğal hakları olduklarını düşünmeleridir. Bu davranış şekli zengin bir Amerikalı olan Leona Helmsley'in sözlerinde aksini bulmuştur: “ sadece küçük insanlar vergi öderler”. Onların hırslarından, kendilerine olan güvenlerinden ve diğerlerine karşı olan acımasız davranışlarından dolayı böyle narsis insanlar kendi alanlarında başarılı olabilirler.

Bir karakter bozukluğu olan narsisizmin genel popülasyonda %1 olduğu düşünülmektedir. Girişimci hilekarlar arasında bu oran yüksek olsa bile her bir narsis karakterli birey kesin olarak hile yapacağı söylenemez. Gerçekten de bazıları kurumsal ortamlarda başarılı olmaktadır. Fakat narsis karakterli olanların hile yapma olasılığı yüksektir.

4.2 Çalışan veya Müşteriler Tarafından Yapılan İşletme Karşısı Hilelerde Sosyal Psikolojik Faktörler

Personelin yaptığı hırsızlıklarda genellikle 2 ana çeşit gözükmektedir:

Birinci çeşitte; çalışanlar işveren tarafından haklarının yenildiğini düşünmektedirler. Bu subjektif bir gözlemdir doğru veya yanlış olabilir. Buna maaşın yetersizliği, terfi alamama, diğer çalışanlara göre adil olmayan davranışlara maruz kalma gibi farklı şeyler sebep olabilir. Bu şartlar altında kızgınlık, kıyas arayan bir çalışanın ortaya çıkmasına ve çalışanın kendi hakkını şirket mallarını zimmete geçirme veya farklı yollardan

aramasına sebep olabilir. Bunu yaptıkları zaman kurumu cezalandırıp kendi haklarını kazandıklarını zannediyorlar.

İkinci çeşit ise; bölgesel sahiplenmedir. Büyük organizasyonlarda veya devlet dairelerinde çalışanlar konumlarından veya devamlı kullanımdan dolayı şirket varlıklarını sahiplenirler. Bunun sonucu olarak şirket malı “ benim ofisim”, “ benim bilgisayarım”, “benim bütçem” haline gelir. Bu, sonuç olarak varlığın kişisel kullanımı için ahlaki gerekçe oluşturmaktadır.¹⁸²

4.3 Yüz Yüze İşlenen Hilelerin Sosyal Psikolojik Faktörleri

Bir insanın diğerini aldatması aşırı acımasızlık içerebilir. Bu hile şekli birisinin dudu kandırıp onu kuruşsuz bırakması gibi uç şekiller alabilir. Bu tür hilekarlar empati eksikliği, şefkatten yoksunluk ve vicdansızlık gibi özellikler taşıyabilirler. Böyle insanlar aynı zamanda oyunculuk yapmayı da severler. Çünkü oyunculuk yeteneği avantajlı belki de yüz yüze yapılan kandırmaca için en temel becerilerden biridir. Bunun dışında satma becerisi ve sosyallik de hilekarlar için “yardımcı” becerilerdendir. Dikkate değer bir nokta hile yapmayı kolaylaştırmak için gerekli becerilerin başarılı legal ticaret için gerekli özellikler olmasıdır.

Hilekarlar güvenini kazandıkları kişilere devamlı olarak yalan söyledikleri için psikolojik olarak çok endişe duymakta ve kişisel değişkenliklere uğramaktadırlar. Araştırmacılar bu grubu “düşüncesiz, ahlakdışı, kontrol edilemeyen ve normal ilişkilerden yoksun” kişiler olarak karakterize etmiştir. Varılan sonuç bu grubun zihinsel olarak son derece hasta ve anormal derecede anti – sosyal olup başkalarına karşı hiçbir saygı duymadıklarıdır. Bu şahıslar kendi amaçları için (örneğin; para, güç veya diğer ilgili şeyler) sıklıkla başkalarını kandırır ve onların zayıflıklarını istismar ederler. Düşüncesizce hareket etme onların hayatlarının tüm safhalarında kendisini göstermektedir, risk alma,

¹⁸² Duffield Grace and Peter Grabosky AGE. s.4.

heyecan arama ve kumara özel bir ilgileri vardır. Bu şahıslar kendi hareketlerinden dolayı hiçbir pişmanlık duymazlar. Başkalarına verdikleri zarar için uydurdukları üstünkörü mazeretler daha önce bahsi edilen nötrleştirmeye benzemektedir. Onlar kurbanlarını aptal olmakla suçlar, başlarına gelenlerin onların kaderi olduğunu söyler veya küstahça ilgisizlik gösterirler. Onlar aynı zamanda dünyanın “götüren götürene bir yer” olduğunu düşünmekte ve yaptıklarını bu şekilde haklı çıkarmaya çalışırlar.¹⁸³

4.4 Elektronik Ortamda veya Diğer Dolayı Yollarla Yapılan Hilelerin Sosyal Psikolojik Faktörleri

Hilekarların kurbanın yüzüne bakamadan hilelerini yapmaları için çeşitli ortamlar mevcuttur. Amerika’da 20. yüzyılın başlarında “Posta dolandırıcılığı” (mail fraud) ve “Kablo’lu dolandırıcılık” (wire fraud) kavramları ortaya çıkmıştır. Uzun mesafeli posta dolandırıcılığının Amerika’da en son örneği toplu e-postalarla yapılan Nijeryalı ön ödemeli hilelerdir. Daha sonra ise “tele marketing hilesi” kurbanlara iletişim kurmak için kullanılmaya başlanmıştır. En son olarak dijital teknolojinin gelişimi kurbanlarla internet ve e-posta vasıtasıyla ani iletişimi daha da kolaylaştırmıştır.

Psikolojik açıdan farklı ortamlardan yapılan “uzak mesafeli hileler” kurbanla iletişimde daha az sosyal ipucu içermektedir. Yüz yüze yapılan hilelerde gereken vurdumduymazlık seviyesinin yüksek olduğu insanların çok az bulunmasına karşılık çeşitli ortamlar üzerinden yapılan uzun mesafeli hileleri birçok insan yapa bilmektedir. Özetle, bu ortamlar hilekarlarla kurbanlar arasında mesafe oluşturarak az olsa da vicdanlı olan hilekarların işini kolaylaştırmaktadır.¹⁸⁴

¹⁸³ Duffield Grace and Peter Grabosky AGE. s.4.

¹⁸⁴ Duffield Grace and Peter Grabosky AGE. s.5.

4.5 Hile Yapanların Kimlikleri ve Karakteristik Özellikleri

Hile içeren eylemler işletmelerde çalışan çeşitli kademelerdeki personel, yönetici veya tepe yönetimleri tarafından yapılabilmektedir. İşletmelerde haksız kazanç sağlamayı amaçlayan hileli hareket biçimleri yaygın bir çeşitliliği içermektedir. Bunların bazılarını, varlıkların haksız olarak edinimi, rüşvet alma, sahte belge ve raporlar düzenleme, zimmete para geçirme, hırsızlık, giderleri ve maliyetleri şişirme, işletme varlıklarının haksız kullanımı olarak sayabiliriz.

Kapitale dayalı sistemlerde, güç ve para kutsal değer oldu. İnsanlar kısa yoldan zengin olmaya, arzularını karşılamaya, canının istediği gibi yaşamaya özendirildi. Güç ve paraya ulaşmak için zor ve zahmetli olan, fedakârlık gerektiren dürüstlük pirim yapmamaya başladı. Yalanın pirim yaptığı, ilkeli davranmanın gereksiz, saflık olarak algılandığı toplumlarda, yöneticilerin de böyle davranması doğal bir sonuç gibi gözüküyor.

Hayatının her safhasını yalan söylemeden anlatabilecek kişiler, yönetime talip olmamaya başlarsa o sistem için, tehlike işaretlerinin başladığı söylenebilir. Herkesin dürüst olması gerektiği halde, dürüstlüğün artık meziyet olarak algılandığı bir toplumda politikacıların kişilikleri çok daha önem kazanır.¹⁸⁵

Çalışanların işletmelerine hile yoluyla verdikleri zararlar düşünüldüğünün aksine çok önemli boyutlara erişmiştir. Çeşitli nedenlerle tam tutarlara erişmenin olanaksız olmasına karşın çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar ilginç ve ürkütücü istatistikler vermektedir.

Yapılan çeşitli araştırmalar hileli bir eylem sonucunda yakalanan işletme çalışanlarının taşıdıkları özellikleri aşağıda sıralanan bölümlerde ortaya koymaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Nevzat Tarhan “Psikolojik Savaş” 4.baskı, Timaş yayınları, 2003, s. 179.

¹⁸⁶Bozkurt Nejat “İşletmede Hile Yapan Çalışanların Karakteristik Özellikleri”, Makale, Yaklaşım, Yıl 8, Sayı 93, Eylül, 2000.

- **Cinsiyet**

Diplomalı Hile Araştırmacıları Birliği (ACFE)'nin yaptığı araştırma hile yapanların birçok özelliğini ortaya koymuştur. Araştırmalar sonucunda hilelerin %61'inin erkekler tarafından yapıldığı ortaya çıkmıştır. Erkeklerin hile suçunu daha çok işlemesinin sebebi onların işletmelerde kadınlara oranla daha çok pozisyon sahibi olması ve ülke ekonomilerinde kadınlara nazaran daha ön planda olmalarıdır.¹⁸⁷

Son zamanlara kadar çoğu sosyolojik araştırmalar suçlu ve sapkın davranışlarda erkeklere yoğun ilgi sarf ediyorlardı. Kadınlardan işlenen suçlar ilgi çekici olmamakla beraber ciddi derecede önem taşımamaktaydı. Sosyolojinin feminizm öğreniminin gelişmesiyle beraber kadın suçlarına ve sapkın davranışlarına yeni bakış açıları getirildi.

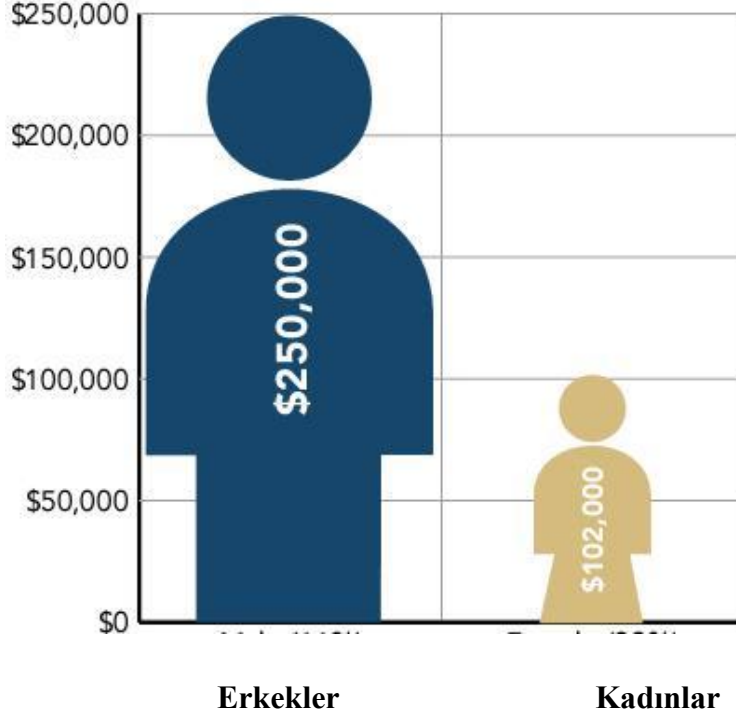
Kadınlardan işlenen suçların son senelerde artmasına karşın erkeklerin işlediği suçlarla kıyaslandığında yine de rakamsal olarak geride kalmakta, fakat bu durum hile, dolandırıcılık ve diğer türlü suçlar için istisnadır.¹⁸⁸

Erkeklerin yaptıkları hilelerin ortalama değeri \$250.000, kadınlardan yapılan hilelerin değeri ise bundan 2 defa az \$102.000 olmaktadır.

¹⁸⁷ ACFE Report 2006, AGE.

¹⁸⁸ Margaret L. Andersen, Howard Francis Taylor "Sociology: understanding a diverse society" Cengage Learning, 2005, s.199-200

Şekil 6: Hilelerin Cinsiyete Göre Oranlaması

- **Medeni Durum**

Hileye teşebbüs eden işletme çalışanlarının medeni durumlarına bakıldığında evli olanların bekarlara göre daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Hile tutarları açısından evlilerle bekarlar arasında bire üç fark bulunmaktadır. Ayrıca birçoğunun çocuk sahibi olduğu ve mutlu evliliklerinin olduğu da ortaya çıkmıştır.

- **Eğitim Durumu**

Genel olarak bakıldığında eğitim düzeyi arttıkça yapılan hile sayısı ve tutarı artmaktadır. Özellikle iyi eğitim almış olan çalışanların yaptıkları hile tutarları diğerlerine göre çok daha fazla olmaktadır.

- **Zekâ Düzeyi**

Zekâ düzeyi yüksek veya bu iddiada bulunan çalışanlarda hile yapma isteği daha fazla görülmektedir. Bunun nedeni bu tür kişilerin çalıştıkları işletmelerin oluşturduğu iç kontrol yapılarına ve güvenlik sistemlerine meydan okumaları ve bunları delerek kendilerini tatmin etmeleri olarak görülmektedir.

- **Benlik Düzeyi**

Hile yapanların bir kısmı diğerlerine göre daha fazla egoist yapı taşımaktadırlar. İşletmede buldukları yeri beğenmemeleri ve kendilerini daha önemli biri olarak görmeleri, üstlerini küçümsemeleri ve aşağılamaları hile yapmalarına neden olmaktadır.

- **Risk Alma Düzeyleri**

Araştırmalar, işletmelerde hile yapanların daha fazla risk alma yeteneklerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Başarısızlıktan korkmamaları, yakalanabileceklerini düşünmemeleri ve şanslarını denemek istemeleri bu sonucu ortaya koymaktadır.

- **Yaş Düzeyleri**

Her yaştaki çalışan hileye teşebbüs edebilmekte ancak, ileri yaşlarda yapılan hile sayısı ve tutarı artmaktadır. İleri yaşlarda yapılan hileler, genç yaşta yapılanlara göre 28 kat daha fazla gerçekleşmektedir.¹⁸⁹

ACFE'nin araştırmasında ortaya çıkarılan hilelerin 16 -80 yaş aralıklarında insanlar tarafından yapılmasına rastlanmıştır. Yaş faktörü ile hile eylemi arasında doğrudan ilişki ortaya çıkarılmıştır. Yaşları 60 olan çalışanların yaptıkları hileler %2,8 olup ortalama değeri \$713.000 teşkil etmektedir. Yaşları 25 ve altında olan çalışanların yaptıkları hilelerin değeri ortalama \$25.000 teşkil etmektedir. Gelir ve cinsiyet faktörlerinde olduğu gibi yaş faktörünün de çalışanlar tarafından yapılan hilelerin boyutuyla ilgili tahminde

¹⁸⁹Bozkurt Nejat "İşletmede Hile Yapan Çalışanların Karakteristik Özellikleri",Makale, Yaklaşım, Yıl 8, Sayı 93, Eylül, 2000.

bulunmak için ikincil sebep olduğuna inanılmaktadır. Bu da genellikle suçlunun şirketteki pozisyon ve çalışma süresi ile etkilidir. Hilenin en çok yapıldığı yaş grubunun 31-50 yaşlar arasında olduğu saptanmıştır. Ortalama yaş ise 42 yaş olarak belirlenmiştir.¹⁹⁰

- **İlgi Düzeyleri**

İşletmeye ve işine aşırı biçimde meraklı olanlar, yeni bir şey yaratmak için daha istekli olanlarda hile eğilimi diğerlerine göre daha fazla görülmektedir.

- **Kurallara Uyma**

İşletmelerde konulmuş olan kurallara uymama eğilimi olan çalışanlar arasında hile yapma eğilimi daha fazla görülmektedir. Bu gibi kişiler sonuca daha kestirmeden gitmeyi yeğleyen ve kural tanımamakta kendilerini haklı göstermeye çalışan bir yapıdadırlar.

- **Çalışma Koşulları**

Genelde işletmeye ilk önce gelen ve en geç giden kişiler arasında hile eylemleri daha fazla görülmektedir. Özellikle işinin bitmemesini neden olarak gösterip gece geç saatlere kadar ve yalnız basma çalışma istekleri hile yapma olasılığını artırmaktadır. Diğer taraftan hileli eylemler sonucu yakalanan yöneticilerin çoğunun zorunlu olmadıkça izin kullanmadıkları belirlenmiştir. Buna neden olarak izin yaptıklarında yerlerine bakacak olanların yaptıkları usulsüz işlemleri ortaya çıkartabilecek olmaları görülmektedir.

- **Kişilik Durumları**

Hile yapan veya yapmaya teşebbüs eden kişilerin stres altında oldukları gözlenmiştir. Bu kişilerin yaşamları incelendiğinde herhangi bir nedenle sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Örneğin, parasal sorunlar, kötü bir evlilik yaşamaları, uyuşturucu veya kumar bağımlısı olmaları yaşamlarında stres doğurmaktadır. Uykusuzluk

¹⁹⁰ ACFE Report 2006, AGE.

çekmeleri, sürekli yatıştırıcı ilaç kullanmaları, doktor desteğine gerek duymaları, sınırlı davranışları ve doğrudan insanın yüzüne bakmaktan kaçınmaları belirtiler olarak algılanmaktadır.

- **Yaşam Koşulları**

Rahat bir yaşam sürme hırsı, pahalı hobileri bulunma, bol para harcama istekleri hile eğilimini tetikleyen göstergelerdir. Diğer taraftan çalışanın yaşam düzeyinin nedensiz olarak yükselmesi hile eyleminin habercisi olabilmektedir. Yeni ve pahalı gayrimenkuller, arabalar edinme, pahalı sosyal aktivitelere katılma, tatillere çıkma ve bunların kaynağında şüpheler olması hile olasılığının çok önemli belirtileridir.

- **İşletmedeki Yerleri**

İşletmede çalışanların tamamının bir biçimde yolsuzluk yapma olasılığı bulunmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar, hile tutarlarının yüksekliği açısından yönetici pozisyonunda olanların diğer çalışanlara göre uzak ara önde gittiğini göstermiştir. Çalışanın işletmede güvenilir bir konuma gelmesi ve bu nedenle fazla denetlenmemesi hileyi doğuran nedenlerden sayılmaktadır. Ayrıca, buldukları konum nedeniyle işletmecinin iç kontrol yapısını ve açık noktalarını iyi bilmeleri daha rahat hile yapabilmelerine neden olabilmektedir. Ne yazık ki hile kurbanı olanların birçoğunun ilk tepkisi "**ondan bunu beklemezdim**" şeklinde olmaktadır.

Cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi gibi çalışanların işletmede hangi departmana bağlı oldukları da yapılan hilelerin türü hakkında bilgi edinmeye yardımcı olmaktadır. Bu bilgiler yapılan suç yöntemleri ile birleştirildiği zaman hangi departmanda hangi tür hileler yapılabileceğine dair ipucu sağlamaktadır. En büyük hacimli hilenin satın alma bölümlerinde yapıldığı ortaya çıkmıştır. Yapılan 25 hile sonucunda işletmeye verilen zararın ortalama \$1 milyon olduğu saptanmıştır.¹⁹¹

- **İşletmedeki İlişkileri**

¹⁹¹ ACFE Report 2006, AGE.

İşletme çalışanlarının, işletme ile ilgili üçüncü kişilerle olan ilişkilerinin düzeyi diğer bir göstergedir. Çalışanın, özellikle işletmeye mal veya hizmet satanlar ve işletmeden mal veya hizmet satın alanlarla ilişkilerini çok içli dışlı bir duruma getirmesi yapılabilecek bir yolsuzluk açısından uygun bir ortam sağlamaktadır.

- **Kişisel Kazanç Beklentileri**

Çalışanın işletmede yaşanacak bazı gelişmeler nedeniyle kişisel kazanç elde edecek olması hile yapma dürtüsünü doğurabilecek nedenlerdendir. Çalışanın işletmenin gelirlerinde bir artış olması durumunda, belirli bir oranda büyüme sağlanması durumunda, hedeflerin tutturulması durumunda bir ödül, promosyon veya ikramiye elde edecek olması, onun bu sonuçların gerçekleşmesi için harekete geçmesine neden olabilmektedir. Özellikle tepe yöneticileri bu nedenlerle bir kazanç sağlayabilmek için işletmenin mali tabloları üzerinde çeşitli gerçek olmayan düzenlemelere gidebilmektedir.

- **Gerçekçi Olmayan Beklentiler**

Özellikle tepe yöneticilerinden işletmeyle ilgili olarak gerçekçi olmayan hedeflere ulaşmalarının beklenmesi, bu konularda çalışan yöneticilerin hileli işlem yapmalarına neden olabilmektedir. Hedeflere ulaşamazlarsa olumsuz durumlarla karşılaşma olasılıkları bu gibi çalışanların sahte işlemlerle hedeflere ulaşılmış gibi gösterecek düzenlemeler yapmalarına neden olabilmektedir.

Yukarıda sıralanan özellikler, ortaya çıkan hileli eylemleri yapanlar üzerindeki çeşitli araştırmalar sonucunda belirlenmiştir. Bu özellikleri taşıyan her çalışanın hile yaptığı veya yapacağı anlamı doğal olarak ortaya çıkmamaktadır. Diğer taraftan bu özellikleri taşımayan çalışanların da kesinlikle hile yapmayacakları sonucuna da varılmayacaktır.¹⁹²

¹⁹²Bozkurt Nejat “İşletmede Hile Yapan Çalışanların Karakteristik Özellikleri” Makale, Yaklaşım, Yıl 8, Sayı 93, Eylül, 2000.

4.5.1 Hilekârların Özellikleri ve Karakter Yapıları

Hilekar davranışı kişiliğine benimsemiş olan kişiler için yalan makinelerinin nasıl çalıştığını unutmak gerekir. Çünkü bu çeşit davranışları benimsemiş olanlardan olağandışı ve kusurlu bir davranış beklemek yersiz olacaktır. Arada bir hile yapanlar için bu durum ters işlemektedir, söz konusu kişiler için hile yapmak çok daha zor olmakta ve her defasında yakalanma korkusuyla bünyede oluşan değişkenliklere karşı kendilerine karşı savaşmak zorundadırlar. Yaptıkları eylemden dolayı kaygılanır, vücutlarında uyarılar başlar, tepkiler oluşur.

Kimlerin hilekar ve yalancı olabileceğini maddeler halinde görmekte yarar vardır.¹⁹³

1. İnsanın gözünün içine bakarak rahatça konuşanlar.
2. Yüzü kızarmayan, utanma duygusu olmayanlar.
3. Sorulara doğrudan cevap vermeyenler, sözü merkezden uzaklaştıranlar.
4. Çok konuşanlar.
5. Çıkarı olanlar.
6. Gerçeği söylediğine dair yemin edenler (Gerçeği söyleyen birisi neden yemin etmek ihtiyacı duysun ki...)
7. Sık-sık, namus ve dürüstlük konferansları verenler. Bunlar, içlerindeki kötü dürtüleri kontrol çabası içindedirler.
8. Bir söz eğer kulağa abartılı derecede iyi ve hoş geliyorsa, o sözler gerçek değildir.
9. Bir kişi olması gerekeni değil de olanı savunuyorsa, gerçekten doğru olanın yerine siyaseten doğru olanı savunuyor demektir. İnanırsanız geleceğini ipotek etmiş olursunuz.
10. Doğruyu değil de, karşı tarafın duymak istediğini söyleyene kadar dikkat edin; empati rolünü çok güzel yapmaktadır.

¹⁹³ Nevzat Tarhan “Psikolojik Savaş Gri Propaganda” 4.baskı, Timaş yayınları, 2003, s. 169.

11. Bazı kişilik tipleri kolay yalan söylerler. Antisosyal, Narsis, Histrionik kişilik yapılarında hile, düzenbazlık ve yalan mübahdır.
12. Yalanı yalanla düzeltmeye çalışanlar, kronik yalancı olma yolundadırlar.
13. Zeki bir hırsız kendisini şöyle savunuyor: “Ben hırsızlık yapmadım, parasını koruyamayanlara ders verdim”. Zeki bir hilekar da “Birisini bir defa kandırırsam suç benimdir, eğer ikinci defa kandırırsam suç onundur” diyor. Bu bakımdan kusuru sadece yalancıda değil, biraz da kendimizde aramamız gerekir. Hileye karşı uyanık olmayan kişiler, aldatılmayı hak ederler.
14. Dürüstlüğü saflık kabul eden, onuruyla yaşamak yerine zengin yaşamayı tercih edenler dikkat edilmesi gerekir.

Sosyal rol olarak kişilik (Gerekli Varlık) –Bir kültürün katılımcısı ve bir grubun üyesi olarak her birey kolektif örneklerin etkisine maruz kalır. (aynı anda baskı, derin etki ve çekicilik) ve açık ya da kapalı bazı normlara saygı duyar. Başkalarının önünde birçok durumda bizden beklenenlere bağlı olarak kendi imajımızı çizmek zorunda kalırız; gözlerin üzerimizde olduğunu hissederiz: “Bana bakıyorlar, onları kesinlikle hayal kırıklığına uğratmamalıyım!”¹⁹⁴

Bunu, sıklıkla sosyal rolümüz olduğunu düşündüğümüz örnek kişiliği benimseyerek yaparız. Bu rol seçilmiş olmaktan çok zorla kabul ettirilmiştir, ama onu elimizden geldiğince iyi oynamaya çalışırız çünkü bu güvenliğimizi ve iki tarafın da onayladığı statu quo’yu garantiler. Gerçekte, “burada görünen kişi tamamen biz değilizdir, bu başkalarını o olduğumuz konusunda ikna etmeye çalıştığımız kişidir ya da başkalarının bizi o olduğumuz konusunda ikna etmeye çalıştığı kişidir...”

Gündelik davranışın ve hatta düşüncenin bu şekilde modelleştirilmesi birçok şekilde kendini gösterir, ama özellikle profesyonel tutumlarda açıktır. Her iş, sahibinden açıkça tanımlanan bir habitus istemektedir; bunu yok etmeye çalışmak bir tür skandala sebep olabilir.

¹⁹⁴ Jean Maisonneuve “Sosyal Psikoloji” Dost Kitabevi, Çeviren: Evin Aktar 2005, s.42.

“Sosyal örnekler” boş zamanlarımızdaki davranışlarımızı da yönetir, örneğin sahibine (en azından görüntüsel olarak) enerjik ve hareketli bir hayatı kabul ettiren “sportif” kişilik; “oyuncu”, “içkici” ve hatta “şakacı” kişilikler vardır, birey bu rollerden birini bir kez üstlendi mi, bir daha nefes alamaz.

İdeal olarak kişilik (İstenen Varlık) - Bununla birlikte belli kılıklar altında ezilen kişinin tek hareket noktası sosyal baskı ve telkin değildir, bunlar önemli sayıdaki durumlarda bir özlem ve bir seçimi de temsil eder; sadece nasıl olmamız gerektiğini, ya da sosyal olarak nasıl görünmemiz gerektiğini değil ne olmak istediğimizi de ifade ederler, bu rol artık resmi bir kategori değil, kişisel bir hedeftir.¹⁹⁵

Bu hedefi, saygın sosyal örneklerin pasif kavrayışı olarak düşünmemiz mümkün değildir, çünkü birçok alternatif arasından kişi tarafından seçilmişlerdir ve dinamik bir anlam taşırlar.

Burada söz konusu olan muhtemelen kişinin rolü doğru bir biçimde ifade etme şansının en yüksek olduğu ve bir çağrı ve zafer olarak yaşanan andır; klasik bir terim, “eğilim” bu duyguyu en iyi şekilde tasvir eder.

Psikiyatr Adler egonun ideali için hemen-hemen işlevci bir yorumlama, kişinin çabalarını yönlendiren ve idealini gerçekleştirmeye uygun bir “hayat tarzı” yla ifade edilen, bir tür “yönetici kurgu” önermiştir. Bu hayat tarzı, “kişisellik ve özsaygı duygularının yükseltilmesi” yle sonuçlanacak şekilde, zor ve saygın bir modelde odaklanmıştır. Herkes, kendi eksiklerinin üstünü örtterek güce ulaşmasını sağlayacağına yardımcı olacağını düşündüğü kişiyi taklit eder.

Maske olarak kişilik (Görüntü) – Kişilik, daha ikircikli işlevleri de yerine getirebilir ve görüntünün kesin olarak gerekli ya da olmak istenen varlığa taşındığı ikinci derecede bir uzlaşma oluşturabilir. Kişi bu durumda yapmacık ve pozitif bir görünümün ardına saklanmaya eğilimlidir. Amacı ya bu şekilde gözle görülür bir çıkar sağlamaya

¹⁹⁵ Jean Maisonneuve “Sosyal Psikoloji” Dost Kitabevi, Çeviren: Evin Aktar 2005, s.43.

çalışmak ya da kendine (başkalarının fikirlerinden yararlanarak) iyi niyetli insan görünümü kazandırmaktır. İkiyüzlülüğün özü işte budur.

Gündelik hayatta karşılaştığımız yapmacık tutumları saya-saya bitiremeyiz. Çıkar, saygı, utanç, edep, üzüntü, dine bağlılık... Bizi güzelleştireceğini, işimize yarayacağını ya da resmi kurallara uyacağını düşünüp de bürünemeyeceğimiz bir duygu yoktur. Zaten bu noktada konformizmi ve oportünizmi birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Bunların en dehşet verici olanı yalnızca çıkar sağlama niyetiyle başkalarını kandırmak amacıyla kullanılan maskelerdir.

Sığınak olarak kişilik ve yabancılaşma – Çevresini aldatan kişi, sosyal kaygının yerini öz değerle ilgili bir iç sıkıntıya bıraktığı noktaya gelebilir. Bu noktada, hesap vermesi, kandırması gereken kişi kendisidir, bir denge oluşturmak için ele geçirmesi gereken kişi kendisidir: Kişi neredeyse büyülmüş bir anlayışla kabuğuna çekilir, sıkıntısından kurtulmak için bazı durumlarda tıbbi anlamda bir “yabancı” ya dönüşebilir.

Psikiyatrlar tarafından tedavi edilen, gerçek anlamda patolojik vakaların berisinde oldukça yaygın birkaç örnekten bahsedebiliriz.

Özne, genel görüş tarafından olumlu bir biçimde yargılanan bir insanlık örneğine tutunabilir; bu rolü oynayarak kendi gözündeki değerini yükseltir ve Adler’in belirttiği gibi karmaşık şekilde hissettiği yetersizliklerini ve başarısızlıklarını gerçek ya da imgesel bazı elemelerle telafi etme çabasına girer.¹⁹⁶

4.6 Hile Eylemlerinin Önlenmesi için Yapılabilecekler

Literatürden anlaşılıyor ki hile riski kişilik, çevre veya ortam şartlarının çarpımına eşittir. Buradan da hile riskini anlamak için 2 fikir ortaya çıkmaktadır.

¹⁹⁶ Jean Maisonneuve “Sosyal Psikoloji” Dost Kitabevi, 2005, s.45.

Birincisi, aynı şartlar altında olan şahısların hile yapma eğilimi farklı olacaktır.

İkincisi, şahıslara etkisine göre durumlar her zaman değişebilir. Yüksek veya düşük kişilik riski olabileceği gibi, yüksek veya düşük riskli ortamlar da olabilecektir. İnsanlar bir ortamdan diğerine geçtikçe hilekar davranış olasılığı da değişmektedir. Bazı durumlar vardır ki bu zaman sadece yola getirilemez kişiliğe sahip hilekarlar riski göze alabilmekteler. Buna karşın herkesin hile yapabileceği durumlar da mevcuttur.

Hile riskini anlamak hala başlangıç aşamasındadır. Suçlar arasında hile ve beyaz yaka suçları kadar psikolojik profil azlığı yaşayan başka suçlara az rastlanmaktadır. Hangi sosyal, psikolojik özelliklerin veya psikolojik bozuklukların hileye yönelmeye sebep olduğunu anlamak için daha detaylı araştırmalar yapılması gerekmektedir. Böyle araştırmalar yapılmaya kadar yapılabilecek en iyi şey artan hile riski özelliklerini veya karakterleri ortaya çıkarmaktır. Maalesef bu karakterler (örneğin, narsisizm) ve motivasyonlar (örneğin, başkalarına kendinin daha üstün olduğunu kanıtlama ihtiyacı) aynı zamanda şirket ortamlarında arzulanan özelliklerdir. Sonuç olarak bu özellikler hileyi fark etmek için pekte faydalı olmamaktadır.

Sahtekarlığı fark etmek için bir çok literatür bulunmaktadır. Fakat bu yöntemler dakik olmamakla beraber bir çok “yanlış sonuçlar” (false-positives) doğurmaktadır - suç işlenebilir ortamda bulunan fakat suç işlemeyecek olan insanları potansiyel hilekar gibi gösterebilmektedir. Kişisellik tabanlı dürüstlük testleri birçok istenmeyen iş ortamları davranışlarını yakalamaya olanak sağlamaktadır. Bu testler hile riskinden daha çok “dürüstlük” derecesini ölçmektedirler.

Sonuç olarak hileyi anlamak ve kontrol edebilmek için hem şahısları hem de ortamı dikkate almak gerekmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Duffield Grace and Peter Grabosky AGE. s.6.

4.6.1 Ekonomik Açıdan Hilenin Değerlendirilmesi

Ekonomiler işyerlerinde yapılan düşük seviyeli suçlardan dolayı her geçen sene milyarlar kaybetmektedirler.

Günümüz iş dünyasında işletme çalışanları tarafından yapılan hileler, başka bir deyişle yolsuzluklar göz ardı edilmeyecek bir duruma gelmiştir. Ulusal ve uluslar arası düzeylerde yapılan tüm araştırmalar aşağıdaki istatistiksel sonuçları ortaya koymaktadır.¹⁹⁸

Sertifikalı Hile Denetçileri Birliği (ACFE) 2002, 2004 ve 2006 yıllarında yayımladığı Mesleki Hile ve Suiistimal adlı raporlarında çarpıcı istatistikleri ortaya koymaktadır.

2002 yılında;¹⁹⁹

- 7 milyar dolardan fazla kayba neden olan 663 mesleki hile olayı incelenmiştir.
- İşletmelerin yıllık gelirlerinin %6'sının hile eylemleri sonucunda kaybolduğu belirtilmiştir.
- Bu, kişi başına 4500 dolar ve toplamda yaklaşık 600 milyar dolar etmektedir.
- Yapılan hilelerin yarısından fazlasında, her bir hilenin en az 100.000 dolarlık ve her 6 olaydan birinin de 1 milyon doların üstünde kayba neden olduğu belirtilmiştir.

2004 yılında;²⁰⁰

- ❖ 761 milyon dolardan fazla kayba neden olan 508 mesleki hile olayı incelenmiştir.

¹⁹⁸ Alper Çelik "Stok hileleri ve Bir uygulama" M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007 s.36.

¹⁹⁹ ACFE Report 2002. AGE.

²⁰⁰ ACFE Report 2004. AGE.

- ❖ İşletmelerin yıllık gelirlerinin %6'sının hile eylemleri sonucunda kaybolduğu belirtilmiştir.
- ❖ Tüm şirket gelirlerine bu oran uygulandığında toplamda 660 milyar dolar etmektedir.
- ❖ Küçük işletmelerin büyük işletmelere göre hileden dolayı daha fazla kayba uğradıkları tespit edilmiştir.
- ❖ Hileyle başa çıkmanın en etkin yolunun hileyi önlemek olduğu belirtilmiştir.

2006 yılında;²⁰¹

- ✓ 1 milyon dolardan daha fazla kayba neden olan 1134 mesleki hile olayı incelenmiştir.
- ✓ İşletmelerin yıllık gelirlerinin %5'ni hile eylemleri sonucunda kaybolduğu belirtilmiştir.
- ✓ İşletmelerin hileden dolayı kayıplarının 652 milyar dolar olduğu hesaplanmıştır.
- ✓ Muhasebe departmanı ve üst düzey yönetimin en çok hile eyleminin yapıldığı yerler olduğu belirtilmiştir.
- ✓ Küçük ölçekli işletmelerin düşük düzeyli denetimlerden dolayı daha fazla hile eylemi zararlarına uğradıkları belirtilmiştir.

4.6.2 Hile Denetimi ile Bağımsız Denetim Arasındaki Farklılıklar

Muhasebe uzmanları ateş altındadır. Tüm gazetelerin, televizyonların, medya kuruluşlarının yeni-yeni detaylarla işletme skandallarını ana başlıklara konu yapmaları işin ciddiyetini göstermektedir. ABD'nin en büyük ve saygıdeğer işletmelerinde karların şişirilmesi ve varlıklar açıkça bir şekilde muhasebe kurallarına hile karıştırılmasının yakalanılması büyük yankılara sebep oldu. Binlerce yatırımcı ve çalışanlar bunun acısını

²⁰¹ ACFE Report 2006. AGE.

çektii. Herkes yapılan hileleri anlamaya çalışıyordu. Herkesin sorduğu bir soru vardı “Denetçiler neredeydi?”²⁰²

Denetçilerin hileleri ortaya çıkara bilmemelerinin 3 genel sebebi bulunmaktadır:

1. Birinci sebep denetçilerin sorumluluğu ile mali tablo denetimi arasında genel anlaşmazlıklar bulunması ve hile araştırması ile mali tablo denetimi arasında ayırım yapma anlaşmazlığı bulunmasıdır
2. İkinci sebep başarısız denetime ait edilebilir
3. Üçüncü sebep ise hilenin denetçiler tarafından bilinçli bir şekilde örtbas edilmesidir.²⁰³

Hile eylemlerinin ortaya çıkarılmasında önemli rolle sahip olan denetçilerin üzerine büyük sorumluluk düşmektedir. Fakat hile denetimi ile bağımsız denetim arasında bir takım farklar olduğu unutulmamalıdır. Bağımsız denetim ile hile denetiminin farklılıklarına ilişkin hususlara aşağıda yer verilmiştir.²⁰⁴

- Hile denetimi, finansal denetimden farklıdır, metotlardan çok akla dayalıdır. Öncezilerle olaylara yaklaşmaktadır.
- Hile denetçisi, finansal denetçiden farklı olarak, istisnai durumlar, aykırılıklar, muhasebe yanlışlıkları ve ilişkilerin seyri ile ilgilenir, hatalarla uğraşmaz. Olağandan çok, olağanüstü işlemlerle ilgilenir. İşletmece yapılan işlemlerin öncesi ve sonrasını inceleyerek, hileli bir durum olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalışır.
- Hile denetimi, tecrübe ile öğrenilir, kitaplardan veya bir önceki çalışma kağıtlarından öğrenilmez. Hile denetçisi olabilmek için bir “hırsız” gibi düşünmeyi bilmek gerekir.
- Finansal denetimde, hile, önemlilik kapsamında, finansal bilgilerin kasıtlı olarak yanlış gösterilmesidir. Hile denetiminde ise hile, finansal bilgilerin kasıtlı olarak

²⁰² Alvin A. Arens, Randal J. Elder, Mark S. Beasley “Auditing and Assurance Services” 11 edition,2006, s.313.

²⁰³ Howard Silverstone, Howard R. Davia “Fraud 101: techniques and strategies for detection” 2005, s.11-12.

²⁰⁴ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist AGE, s.46.

yanlış gösterilmesidir. Hile denetimi geçmiş olayları da inceleyerek hileyi ortaya çıkarmaya çalışır. Oysa finansal denetimin amacı cari dönem mali tablolarındaki hata ve yanlışlıkları ortaya çıkarmaktır. Finansal denetim, ortada olan, görünen işlem ve kayıtlarla ilgilenirken, hile denetimi, söz konusu kayıt ve işlemlerin gizli kalmış tarafları ile ilgilenmektedir.

- Hileler, ekonomik, bencil, ideolojik ve psikolojik amaçlarla yapılmaktadır. Bu dört faktörün içinde en önemli olan ekonomik amaçtır.
- Hile, dürtü, fırsat ve kazanç çerçevesinde işlenmektedir.
- Bilgisayarlı muhasebe sistemlerinde de hile yapılabilmektedir (veri girişinde, çıkışında veya başından sonuna kadar). Bunlardan en çok görüleni yanlış bilgi girilmesidir.
- Düşük seviyede görev alan çalışanlarca yapılan ve sık görülen hile harcama kalemlerindedir.
- Yüksek seviyede görev alanlarca yapılan ve en sık görülen hile ise gelir kalemlerindedir.
- Muhasebe tipli hileler en çok, kontrolün hiç olmadığı bölümlerde görülmektedir.
- Hile olayları miktar olarak çok artmasa da, hile nedeniyle kayıplar artmaktadır.
- Muhasebe hileleri finansal denetim çerçevesinde genellikle tesadüfen ortaya çıkarılmaktadır.
- Hile, iç kontrol yanında kişisel dürüstlük ve doğruluk ile önlenir.²⁰⁵

4.7 Meslek Ahlakına Uymayan ve Etik Dışı Davranış Olarak Hile

Günümüzde işletmelerin uygun çalışan işe alımı yapabilmeleri için, düzgün bir biçimde oluşturulmuş eleman alım ve izleme politikalarının bulunması gerekmektedir. Başlangıç aşamada bu politikaların oluşturulması, zaman alıcı ve maliyet artırıcı gibi görünse de, sonradan sağlayacağı yararlar bu olumsuz etkiyi yok edecektir. İşletmeler, işe

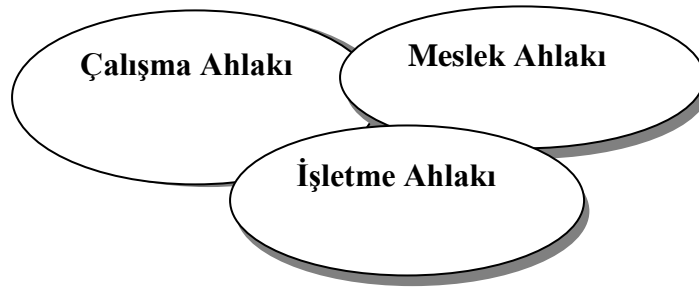
²⁰⁵ Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist, AGE s.47.

alma sürecinde yararlı politikalar oluşturdukça dürüst adayları seçebilecekler ve hile olasılığını azaltabilecekler.²⁰⁶

Meslek ahlakı belli bir mesleğin mensuplarının uyması gereken ahlaki ilkelerdir. Bu ilkeler genellikle toplumsal kültür ve değerlerden bağımsızdır. Örneğin hekimler dünyanın her yerinde aynı Hipokrat yemini ederler. Yine muhasebecilerin ve avukatların uyması gereken meslek ahlakı ve ilkeleri hemen her yerde aynı özellikleri taşır.

Ahlaki sorunun ortaya çıktığı duruma göre mevcut ahlak teorilerinden biri ya da ötekine ağırlık verilebilir. Bu noktadan sonra karşımıza çıkan soru, iş ahlakını ilgilendiren alanların neler olduğudur. Bu konuda iş ahlakını oluşturan üç temel varlığından söz edilebilir. Bunlar, çalışma ahlakı, meslek ahlakı ve işletmecilik ahlakıdır.²⁰⁷

Şekil 7: İş Ahlakı

Kaynak: Mahmut Arslan “İş ve Meslek Ahlakı” Nobel yayın dağıtım, Ankara 2001, s.88

Türkçede iş ve işletmecilik kelimelerini ayrı-ayrı ifade edebilmemiz konuyu daha iyi anlamamıza yardım etmektedir. Çalışma ahlakı dendiğinde ilk akla gelen çalışmaya ve işe karşı geliştirilen kişisel tutum ve davranışlardır. Ancak bu tutum ve davranışlar elbette içinde yaşanılan toplumun kültür ve değerlerinden etkilenecektir. Kişilerin çalışma ahlakı

²⁰⁶ Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.402.

²⁰⁷ Mahmut Arslan “İş ve Meslek Ahlakı” Nobel yayın dağıtım, Ankara 2001, s.88.

söz konusu olabildiği gibi grup ve toplumların da kendilerine özgü çalışma ahlakları olabilmektedir.²⁰⁸

İşletmecilik ahlakı ise bir işletme örgütünün kurumsal ya da örgütsel ahlakını temsil etmektedir. Örgüt kültürü işletme örgütünü kültürel bir birim haline getirdiği için aynı zamanda işletme örgütü ahlaki bir bütün haline gelmektedir. Yani işletme içinde çalışan bireylerin tek-tek kişisel ahlaki eğilim ve felsefeleri, çalışma ahlakları, meslek ahlakları olduğu gibi onlardan ayrı olarak işletmenin de kendine özgü bir ahlaki eğilimi ve felsefesi vardır. Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı gibi çalışma, meslek ve işletmecilik ahlakları birbirlerinden tamamen bağımsız alanlar değildirler. Örneğin bir hekimin işine zamanında gelmesi onun çalışma ahlakını göstermektedir. Aynı hekimin hastalarına ilaç şirketlerinin istekleri doğrultusunda gereksiz yere ilaç yazmaması meslek ahlakının bir gereğidir. Fakat bu ikisi aynı anda kendisi için çalışılan sağlık firmasının işletme ahlakı veya politikası da olabilir. Bu durumda çalışma ahlakı, meslek ahlakı ve işletmecilik ahlakı iç içe geçmiş durumdadır.

İşletmede uygun bir ortamı sağlamanın diğer vazgeçilmez bir koşulu da, etik kuralların ayrıntılı bir biçimde geliştirilmesi ve bunlara uyumun sağlanmasıdır. Bir çalışanı dürüst davranmaya zorlamanın yolu, dürüst davranışın ne olduğunun tam olarak belirlenmesinden geçmektedir. Hilenin önlenmesinde etik kurallar önemli bir yapı taşıdır. Genel anlamıyla etik kurallar, neyin kabul edilebilir veya neyin kabul edilemez olduğunu ortaya koymaktadır. Belirli dönemlerde işletme çalışanlarının oluşturulmuş olan etik kuralları okumaları ve altını imzalamaları, onlara uygun ve uygun olmayan davranışlar konusunda oldukça yararlı olmaktadır. Açık ve şeffaf beklentiler, işletmede hilenin azalmasına oldukça katkı sağlamaktadır.²⁰⁹

²⁰⁸ Mahmut Arslan “İş ve Meslek Ahlakı” Nobel yayın dağıtım, Ankara 2001, s.88.

²⁰⁹ Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.406.

İşletmenin çeşitli fonksiyonları vardır. Bu ölçekli bir işletme örgütü için bu işlevleri sıralamak gerekirse:²¹⁰

- ❖ Üretim
- ❖ Pazarlama
- ❖ Muhasebe Finansman
- ❖ İnsan kaynakları
- ❖ Halkla ilişkiler
- ❖ Eğitim
- ❖ Araştırma Geliştirme

İşletmenin fonksiyonları göz önüne alındığında bu fonksiyonlardan her biri için ayrı ahlaki ilkeler gerekeceği saptanmaktadır. Örnek olarak, tüketicinin korunması pazarlamayı, hissedarlara ve devlete doğru bilgi vermeyi finansman/muhasebe, işe almada ayrımcılık yapılmaması insan kaynaklarını, yeni ürünlerin çevreye daha az zarar vermesi araştırma-geliştirme bölümünü ilgilendirmektedir. İşletmecilik ahlakı açısından daha kaba bir ayırım yapmak gerekirse iki temel ayrıma gitmek mümkündür. Bunlar:

- İşletme içi ahlaki sorunlar
- İşletme dışı ahlaki sorunlar

İşletme içi ahlaki sorunlar genellikle insan kaynakları ve eğitim departmanlarının faaliyeti sonucu ortaya çıkmaktadır. İşletme dışı ahlaki sorunlar ise daha çok pazarlama, üretim, muhasebe/finansman, halkla ilişkiler ve araştırma gibi departmanların faaliyetlerinden kaynaklanır. Burada yapılan ayırımın önemli unsuru gerçekleştirilen ahlak dışı eylemlerden kimlerin etkilenmesidir. Örneğin, muhasebe departmanında çalışanların kendi çıkarları doğrultusunda yaptıkları hilelerden işletme dışında bilgi kullanıcıları, yatırımcılar, bankalar ve diğer işletme dışı kurumlar etkilenmektedir.

²¹⁰ Mahmut Arslan “İş ve Meslek Ahlakı” Nobel yayın dağıtım, Ankara 2001, s.89.

İşletmenin içini ve dışını ahlaki sorunlar açısından bir bütün olarak ele alan yaklaşım, etkilenenler yaklaşımıdır.

Etkilenenler yaklaşımı, kısaca işletmenin faaliyetlerinden ve bu faaliyetlerin dolaylı ya da doğrudan sonuçlarından etkilenen tüm kişi ya da grupları “etkilenen” olarak tanımlar ve işletmenin sorumluluğunun sadece çalışanlarına ve müşterilerine karşı değil tüm etkilenenlere karşı olduğunu altını çizer. Burada etkilenenlerin aynı zamanda işletme faaliyetlerini etkilediklerini de göz önünde tutmalıyız. Etkilenenler kimlerdir? Bu soruya cevap olarak şu unsurları sayabiliriz:²¹¹

- Sahipler, hissedarlar
- Bankalar ve diğer finans kuruluşları
- Müşteriler
- Çalışanlar, yöneticiler
- Tüketici hakları dernekleri
- Sendikalar
- Rakipler
- Firmaya arz edenler
- Merkezi ve yerel hükümet organları
- Siyasi örgütler
- Sivil toplum kuruluşları
- Medya
- Doğal çevre ve uzay

Yukarıda sayılan tüm bu unsurlar hep birlikte etkilenenleri oluşturmaktadır. Her bir etkilenen unsurları sadece belli bir ulusal sınır içinde düşünmek hatalı olacaktır. Örneğin bir işletmenin faaliyeti başka bir ülkedeki bankayı veya hissedarları ya da doğal çevreyi etkileyebilmektedir. Dolayısıyla ulusal ya da uluslar arası iş ahlakı ayrımı da giderek anlamını kaybetmektedir.

²¹¹ Mahmut Arslan “İş ve Meslek Ahlakı” Nobel yayın dağıtım, Ankara 2001, s.90.

İşletmelerde etik değerlere uymak istemenin veya bunlardan uzaklaşmanın çeşitli nedenleri bulunmaktadır.²¹²

- Etik kararlar bireysel kararlardır. Bu nedenle her zaman birileri bunu bozabilir
- Bazı durumlarda işletme kültürü, etik olmayan unsurlardan etkilenebilir
- Normalde etik bir yapıya sahip çalışanlar sağlıklı bir değerlendirme yapamayacak bir körlük içine düşerek, etik olmayan davranışlar sergileyebilir
- Bazı durumlarda çalışanlar kendilerini haklı göstererek dürtüleri kullanarak, etik olmayan davranış içine girebilirler (örneğin, bunu herkes yapıyor, benim yerimde olsan sen de yapardın, bu aşamada etik davranma çok lüks bir düşünce, etik davranışa değil sonuca önem veriliyor gibi)
- Rekabet ortamı işletmeyi çok etkilemeye başlarsa, yöneticiler etik olmayan kararlar almaya zorlanabilmektedir
- İşletmede etik olmayan davranış sergilemeye ortam sağlayan fırsatlar bulunuyorsa, bir kısım çalışan bu yola girebilir
- Etik olmayan davranışlara büyük ödüller veya küçük cezalar yoldan çıkmayı hızlandırır
- Ulusal veya uluslar arası düzeyde önemli konumlara sahip bir kısım işletmenin etik olmayan davranışlar sergilemesi, diğer düzgün işletmeleri yoldan çıkarabilir.

Bir işletmenin uzun dönemli amaçlarını gerçekleştirebilmesi için çalışanlarına karşı ahlaklı bir tutum içinde olması bir gerekliliktir. Aksi durumda çalışanlar arasında huzursuzluk artacak, bu da motivasyon eksikliği ve verimsizliğe yol açacaktır.

Ahlakiliği kişisel çıkarlardan tamamen ayrı tutan ahlak felsefesi Alman filozof Kant tarafından geliştirilmiştir. Kant'ın ahlakında esas olan mutluluk ya da fayda değil, mutluluğu hak etmek ve doğru olmaktır. Kant ahlakında ahlaki davranışı motive eden güç, mutluluk, zevk ya da fayda olamaz. Ahlakilik bu anlamda koşulsal bir durum değildir. Başka bir deyimle ahlaki davranmak için belli koşulların yerine gelmesi beklenmemelidir.

²¹² Bozkurt Nejat “İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri” Alfa Yayınları, 2009, s.408.

Ahlaki davranış her koşulda ve durum ne olursa olsun ortaya konması gereken bir davranıştır. Bu durum Kant'ın ahlak teorisine belki soğuk, katı ve çekici olmayan bir görünüm vermiş olabilir fakat unutulmamalıdır Kant ideal durumu gösteren saf bir ahlak teorisi kurmaya çalışmıştır. Kant'ın ayırmaya çalıştığı davranışlar, ahlaklı olmak için ahlaklı olmak ile korku, görüntü ya da belli faydaları elde etmek için ahlaklı davranmaktır. Ahlakilik insanın tek başına sorumlu olduğu eylemlerden gelir.

İş ahlakına Kant'çı açıdan yaklaşırsak sormamız gereken soru, “iş ahlakı işletmenin çıkarları için mi gereklidir yoksa toplumun çıkarları için mi” sorusudur. İşletmenin çıkarlarına uygun olduğu için iş ahlakına uyması gerçekten ahlaki bir davranış mıdır? Kant ahlakına göre değildir. Örneğin bir işletmenin personeline sağlayacağı sağlık ve güvenliğe ilişkin hizmetlerin verilme nedeni Kantçı ahlaka göre insanların yaşama hakkına saygının bir gereğidir. Faydacı ahlak ise bunu işletmeye faydalı olduğu için yapılması gerekli bir şey olarak kabul eder. İş ahlakının standartları genellikle Kantçı bir yaklaşım sergiler. Başka bir deyimle insanlar insan olmalarından ötürü iş yerlerinde de belli haklara sahiptirler.

Evrensel olmayan bir kural belki pratik bir yol gösterici olabilir ama bir iş ahlakı ilkesi olamaz. İş ahlakı ilkeleri her durumda uygulanabilir genellikte olmalıdır. Nasıl ki para evrensel bir finansal değer ise, iş ahlakı da bütün işletmecilik faaliyetlerinde yol gösterici bir değerdir. Değerler kültürden kültüre değişebilir ancak küreselleşen iş dünyasının da küresel ahlaki standartlara ihtiyacı vardır. Yalan söylemek, aldatmak, çalmak, sözünü tutmamak, rüşvet alıp vermek, her yerde ahlak dışı olarak kabul edilmek durumundadır. Adalet ve eşitlik gibi kavramlar da her yerde genel kabul görmesi gereken ahlaki ilkelerdir. Bu tür genel ilkelerin dışında kalan bir takım yerel değerlerin de küresel olarak birbiriyle uzlaşması gerekmektedir. Bununla beraber şurası da kabul edilmelidir ki, aynı ilkeleri farklı durumlara uyguladığımız zaman farklı sonuçlarla karşılaşabiliriz. Teorik olarak doğru ya da yanlış gibi kavramları insan doğasından çıkartır dolayısıyla bu ilkelerin

her hangi bir dini inanç veya yasal sistemle ilişkisini kurmak doğru değildir. Sonuç olarak kültürel farklılık ve kültürel görecelik ahlakı göreceliliğe yol açmamalıdır.²¹³

4.8 Türkiye’de Hile Değerlemesi

PWC tarafından 2007 senesinde 40 ülkede 5.400 işletmenin katılımı ile yapılan araştırmaya ilk defa olarak Türkiye’den 105 lider şirket katılmıştır. 2007 yılı araştırması Almayanın Martin-Luther Üniversitesi profesörü olan Bussmann’la işbirliği ile yapılmıştır. Onun uzmanlığına dayanarak üç ilave araştırma konusu eklenmiştir:²¹⁴

- Hile suçunu işleyenlerin kimlikleri
- Hile eyleminin kontrol edilebilirliği
- Hile soruşturmaları ve alınan önlemler

Geçen 2 seneyi kapsayan araştırmada yer alan dünya çapında işletmelerin %43’ü finansal suçların kurbanı olmuştur. Türkiye’de bu rakam %36, Doğu Avrupa Ülkelerinde ise bu rakam %50 olmuştur. Fakat araştırmacılar son iki senede ekonomik suçların daha az raporlanmış olduğuna inanmakta ve bunu Türk şirketlerinin ekonomik suçları görmezden gelmesine ve bunları fark edememelerine bağlamaktadırlar.

- ✓ Geçen 2 senede Türk işletmelerinin %36’sı mali suç kurbanı olmuştur
- ✓ Yolsuzluk ve rüşvet’in en yaygın mali suçlar olduğu saptanmıştır; her ne kadar araştırmada işletmelerin sadece %6’sı bu suçla karşılaştıklarını belirtse de
- ✓ Türkiye’de en yaygın raporlanan suç şekli işletme varlıklarının zimmete geçirilmesi ile ilgili olmuştur

²¹³ Mahmut Arslan “İş ve Meslek Ahlakı” Nobel yayın dağıtım, Ankara 2001, s.91.

²¹⁴ PWC Report “Economic crime: people, culture & controls. The Global Economic Crime Survey – 2007” Turkey s.2

- ✓ Türkiye’de ortalama ekonomik suç kaybı 3.9 milyon USD olmuştur
- ✓ Türkiye’de araştırma yapılan şirketlerin %43’ü mali suçlardan dolayı 250 bin dolardan fazla zarara uğradıklarını belirtmişler
- ✓ Araştırmaya katılan şirketlerin %59’u “yan hasar” olarak itibar kaybı, personelde motivasyon düşüklüğü, iş ilişkilerinde düşüş yaşanmasını belirtmişler
- ✓ En kayda değer husus bireylerin lüks hayat sürmeleri için hile yapmaları olmuştur
- ✓ Dolandırıcılık ve hile olaylarının faillerinin çoğu erkek olup 31-40 yaşları arasında, eğitimlerinin ise genelde lise düzeyinde olduğu saptanmıştır. Hilekarların %80’nin son 5 yılda aynı pozisyonda çalıştıkları saptanmıştır.
- ✓ Araştırmaya katılan işletmeler hilekarlara karşı yasal bir süreç başlatmadıklarını belirtmişler. İşletmelerin sadece %21’i hilekarlara karşı yasal süreç uygulamışlar.
- ✓ İşletmelerin %59’u kaybedilen paranın hiçbir şekilde geri alamadıklarını belirtmişler.
- ✓ Araştırmaya katılan şirketlerin %42’si hilenin tesadüf eseri ortaya çıktığını bildirmişler.
- ✓ Katılımcı şirketlerin %18’i gelecek iki yıl içinde kendi şirketlerinin hile kurbanı olacağı düşüncesinde olduklarını belirtmişler.²¹⁵

Türkiye’de en çok yapılan ekonomik suçun yolsuzluk ve rüşvet olduğunun farkına varılmıştır.

²¹⁵ PWC Report “Economic crime: people, culture & controls” The Global Economic Crime Survey – 2007 Turkey s.2.

SONUÇ

Yaşamımızda önemli yere sahip olan işletmelerin ciddi sorunlarından biri olan hile konusunu araştırmamızda farklı bir açıdan değerlendirmeye çalıştık. Hile, yolsuzluk, dolandırıcılık ve diğer çeşit aldatmacalar günümüz dünyasında önemli sorun haline gelmiştir. Araştırmamız sonucunda hile konusunun ciddiyetini bir daha vurgulama ihtiyacı duymaktayız. Seçtiğimiz konunun ve yapmış olduğumuz araştırmanın hile eylemi ile ilgili oluşturulan araştırmalar zincirine bir halka olacağını umut etmekteyiz.

Hile eyleminin sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji bilimlerinde incelenmeye başlanması bu çeşit eylemlerin artmakta olduğunun ve toplumsal sorun haline geldiğinin göstergesidir. Ayrıca, geçtiğimiz yüzyılın başlarında yapılan hile eylemi gerçekten suç mu değil mi, tartışmalarından farklı olarak insanlar artık hile eyleminin kesin bir şekilde suç olduğuna ikna olmuş durumdadır. Kriminologların mali suçlara, beyaz yakalı suçlara ve diğer çeşit işletme suçlarına teorik açıklamalar getirmeye çalışmaları bu çeşit eylemlerin suç unsuru oluşturduğu ve cezai tedbirler gerektirdiği sonucuna varmamızı sağlamaktadır.

Hile eyleminin gerçekleştirilmesinde kişisel faktörler en az diğer faktörler kadar etkilidir. Şimdiye kadar davranış bilimcileri bir bireyin psikolojik karakterinin hile suçunu işlemeye eğilimli olup olmadığının geçerli ve güvenilir kanıtlarla önceden teşhis etmeyi başaramamıştır. Hilenin çeşitli türlerinde ortak olan sosyal ve psikolojik faktörlerin yanı sıra bazı özellikler sadece bazı hile türlerine özgü olmaktadır. Bir hileni diğerinden ayıran psikolojik faktörler bir hilekarı diğerinden ayırmaya da yaramaktadır. Hile eylemi davranış bilimleri tarafından geniş ve kapsamlı bir şekilde araştırılırsa açıklayıcı sonuçlara varılabilir.

Hile önemsenmesi gereken bir unsurdur. Birçok işletme çalışanı hileye bulaşmamaktadır. Ancak baskılar ve fırsatlar bir araya geldiğinde hile olası hale gelmektedir. İlk olarak yapılan hile teşebbüslerinde hile tutarları düşük düzeydedir. Ancak, yakalanma gerçekleşmedikçe çalınan tutarlar giderek artmaktadır.

Gelişmiş ülkeler işletmelerde yapılan çeşitli suçlar konusunda önemli yol aldıkları halde yine de sorunları tümüyle aşamamışlardır. İşletme çalışanlarının yaptıkları hilelere ve verdikleri zararlara karşı gereken mücadele yeteri kadar etkili olmamaktadır. Hile ve yolsuzluklarla mücadele etmenin yolu kurumsal yönetimin etkin uygulanması ve denetimin şartlarının doğru bir şekilde yerine getirilmesidir. Fakat bu şartlarla beraber işletme yönetiminin hile eyleminin varlığını kabullenmesi ve gerekli önlemler alması gerekmektedir. Bu önlemlere örnek olarak; çalışanları işe alırken psikolojik testlerden geçirmek, önceden çalıştıkları iş yerleri ile görüşme yapmak ve işten ayrılma sebebini sormak, işletmenin iç kontrol çalışmalarının verimliliğini sık sık kontrol etmek ve çalışanlara hile karşıtı eğitimler vermek yararlı olacaktır.

Hile içeren eylemler işletmelerde çalışan çeşitli kademelerdeki personel, yönetici veya tepe yönetimleri tarafından yapılabilmektedir. İşletmelerde haksız kazanç sağlamayı amaçlayan hileli davranış biçimleri yaygın bir çeşitliliği içermektedir.

Hile çeşitlerinin artması hilelerin yapılma şekillerinin de değişmesine sebep olmakta dolayısıyla, bu da ortaya çıkarma metotlarının etkinlik derecesini zayıf kılmaktadır. Bu sebepten geliştirilen ortaya çıkarma metotları sık-sık kontrol edilmeli, hangi çeşit hilenin arandığı öngörülerek olanaklar gözden geçirilmelidir. İşletmedeki mevcut sosyal yapı, çalışan ilişkileri, çalışanların memnunluk dereceleri, psikolojik baskının mevcut olup olmaması gibi konular hile denetçisi tarafından anahtar olarak kullanılabilir.

Sonuç olarak hileyi anlamak ve kontrol edebilmek için hem şahısları hem de ortamı dikkate almak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Albrecht W.Steve “**Fraud Examination**” South-Western, USA, 2003

Alvin A. Arens, Randal J. Elder, Mark S. Beasley “**Auditing and Assurance Services**” 11 edition, 2006

Anthony Giddens, Simon Griffiths “**Sociology**” 5th edition, 2006

Bozkurt Nejat “**İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri**” Alfa Yayınları, 2009

Bozkurt Nejat “**Muhasebe Denetimi**”Alfa yayınları, 1998

Comer, Michael J. “**Investigating Corporate Fraud**” Gower Publishing Limited, 2003

Çiğdem Kağıtçıbaşı “**İnsan ve İnsanlar- Sosyal Psikolojiye Giriş**” 1977

Eamonn Carrabine, Paul Iganski, Maggy Lee, Ken Plummer, Nigel South “**Criminology: A Sociological Introduction**” Published by Routledge, 2004

Eliot R. Smith, Diane M. Mackie “**Social Psychology**” Psychology Press, 2000

Gerald L. Kovacich “**Fighting Fraud: How to Establish and Manage an Anti-Fraud Program**” Butterworth-Heinemann, 2007

Halil İbrahim Bahar “**Sosyoloji**” USAK, Ankara, 2008

Howard Silverstone, Howard R. Davia “**Fraud 101: techniques and strategies for detection**” 2005

Ian Huntington and David Davies “**Fraud Watch A Guide for Business**” Accountancy books, England, 1994

- Jean Maisonneuve “**Sosyal Psikoloji**” Dost Kitabevi, Çeviren: Evin Aktar 2005
- Kenneth J. Neubeck, Mary Alice Neubeck, Davita silfen Glasberg “**Social Problems: A Critical Approach**” 5th edition, 2007
- Leonard W. Vona “**Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program**” John Willey and Sons, 2008
- Mahmut Arslan “**İş ve Meslek Ahlakı**” Nobel yayın dağıtım, Ankara 2001
- Marvin E. Wolfgang, Leonard Savitz, Norman Johnston, “**The Sociology of Crime and Delinquency**” John Wiley and Sons, 1962
- Michael J. Handel “**The Sociology of Organizations**” University of Wisconsin, Madison 2003
- Michael R. Gottfredson, Travis Hirschi “**A General Theory of Crime**” Stanford University Press, 1990
- Nevzat Tarhan “**Psikolojik Savaş**” 4.baskı, Timaş yayınları, 2003
- O’Gara, John D. “**Corporate Fraud: Case Studies in Detection and Prevention**” John Wiley & Sons, Incorporated, 2004
- Robert J. Linqvist, Joseph T. Wells, Bologna G.Jack, “**The Accountant’s Handbook of Fraud and Commercial Crime**” John Wiley & Sons Inc, USA 1992
- Stephen Hester, Peret Eglin “**A Sociology of Crime**” 1992
- Tian, Kelly Tepper, “**Customer Fraud&Business Responses:Let the Marketer Beware**”, Greenwood Publ., USA 2002

Tommie W.Singleton, Aaron J.Singleton, G.Jack Bologna, Robert J. Lindquist “**Fraud Auditing and Forensic Accounting**” Third Edition, Publisher: Hoboken: John Wiley & Sons, Inc, Canada 2006

Tracy L. Coenen “**Essentials of Corporate Fraud**” Published by John Wiley & Sons, Inc. 2008

Sürelî Yayınlar

Abdioğlu Hasan “**Mortgage Sözleşmelerinde Üçüncü Taraflarca Yapılan Hileler ve Bu Hileleri Ortaya Çıkarmaya Yönelik Kırmızı Bayraklar**” MUFAD, Sayı: 35, Temmuz 2007

Bozkurt Nejat “**İşletme Çalışanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler**”, Yaklaşım Dergisi, Yıl 8,Sayı 92, Ağustos, 2000

Bozkurt Nejat “**İşletmede Hile Yapan Çalışanların Karakteristik Özellikleri**”, Yaklaşım, Yıl 8, Sayı 93, Eylül, 2000

Bozkurt Nejat “**Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmelerde Yapılan Hileler, Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesi**”, Yaklaşım, Yıl 8, Sayı 96, Aralık, 2000

Bozkurt Nejat “**Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan – Adli Muhasebecilik**”, Yaklaşım Dergisi, Yıl, 8, Sayı 94, Ekim, 2000

Duffield Grace and Peter Grabosky “**The Psychology of Fraud**” Australian Institute of Criminology, March, 2001

Raporlar

PWC Report “**Economic crime: people, culture & controls**” The Global Economic Crime Survey – 2007 Turkey

The Association of Certified Fraud Examiners, “**Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse**” USA, 2002

The Association of Certified Fraud Examiners, “**Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse**” USA, 2004

The Association of Certified Fraud Examiners, “**Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse**” USA, 2006

The Association of Certified Fraud Examiners, “**Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse**” USA, 2008

Tezler

Alper Çelik “**Stok hileleri ve Bir uygulama**” M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007

Gülfer Özşahin, “**Bağımsız denetçinin hata ve hilelere ilişkin sorumluluğu**” Yeterlik Etüdü. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) 2000

İnternet Kaynakları

www.acfe.com

www.en.wikipedia.org

www.fraudiscovery.com

www.ifac.org

www.legal.practitioner.com

www.osc.state.ny.us

www.seslisozluk.com

www.tdk.gov.tr